

2/2

43.592

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1962

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 78. ÉVF. 4. SZÁM 265—384. I. BUDAPEST, 1962. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, FÜGEDI PÉTERNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, PÉTER ZOLTÁN, a Ráday-Könyvtár igazgatója, FERENCZY ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BIRÓ FERENC egyetemi tanárségéd, IVÁNYI SÁNDOR könyvtáros, Eger, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VÉRTES GYÖRGY, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, BOHATCOVÁ, MIRJAM, a Csehszlovák—Szovjet Intézet munkatársa, Praha, SÓLYOM JENŐ levéltáros, BÁN IMRE egyetemi tanár, Debrecen, MIHAJLOV, A. I., az Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztatás Intézet igazgatója, Moszkva, SÁNDI ERZSÉBET, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DOBÓ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, ÁRDÓ MÁRIA tudományos kutató, REJTŐ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EML, a történettudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete osztályvezetője, KOZCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára osztályvezetője, Gödöllő; KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉGH FERENC, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, SZALAY GYÖRGY, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

GYÖRGY RÓZSA

The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information

I. Science Organization — Documentation of Science Organization

It is a theorem practically unanimously accepted that in our age — especially in the second part of the XXth century — a *scientific-technical revolution* is taking place. The essential character of which was thus defined in the columns of the theoretical journal of the communist and worker's parties in a discussion under the title "The crises and the workers": "Its main components are: the automatization and the complex mechanization of production, electrification and chemization of industry, increasing use of atomic energy for peaceful ends. The scientific revolution manifests itself in utilizing new kinds of raw-materials, mainly synthetic and plastics; by the appearance of new consumer goods; by improving machinery at an accelerated pace; by the emergence of new branches of industry; and by the rapid increase in the labour productivity."¹

The interaction of social progress and the scientific-technical revolution was one of the chief topics of the international East-West meeting of scientists named "What future holds for mankind" held at Royaumont and at the Sorbonne in May, 1961, in which a number of well-known scientists and scholars of various nationalities and ideology took part, like the Nobel-prize winner Academician N. N. SEMYONOV, Professor BERNAL, Josue de CASTRO, Alfred SAUVY, etc. representing a wide-range of natural and social sciences.² The main idea of the discussion relating to the progress of science was outlined by Professor LAUGIER: "That time vanished forever, when society could permit individual discoveries and innovations spontaneously intrude upon human life. In our age, it is increasingly valid that social progress does not so much depend on the scientific discoveries themselves as on a reasonably organized utilization of these discoveries for the benefit of mankind".

On the development of the scientific-technical revolution in socialism, one of the most important documents of our age, *The Program of the Communist Party of the Soviet Union*, points out: "Mankind enters the epoch of one of the greatest scientific and technical revolutions that manifests itself in utilization of atomic energy, conquest of space, rapid growth of chemistry and the automatization of production and in many other magnificent achievements of science and technology. The capitalist relations of production, however, are

¹ *Béke és Szocializmus*. (International Marxist Review) 1961. 7. no. 128. p. BAREL, Ives — MENSHIKOV, Stanislav: *Mi van a világciklussal?* (What about the business cycle?) Discussion. From the part „Rectification of the scientific-technical revolution.”

² *Quel avenir attend l'homme?* Rencontre internationale de Royaumont (17—20 mai 1961). Paris, 1961, Presse Univ. 330 p.

too narrow for the scientific and technical revolution. Only socialism has the ability of carrying out this revolution and of utilizing its fruits for the benefit of society."³

The Program deals, in detail, with the utilization of the achievements of science and with problems of science-policy and organization. Its fundamental statement is that "*Science itself becomes a direct productive force.*"⁴ (italics mine) *The Program emphasizes that "the most extensive acceleration of scientific and technical progress is a public affair of first importance . . ."* (original italics) and "*that the whole system of scientific and technical information, the study and diffusion of internal and foreign experiences should be exemplarily organized*". (italics mine)

The Program deals, also in a separate subdivision, with the tasks of science, the development of theoretical researches (with the most important problems facing the natural and social sciences), the linking of science with production.⁵ The problem-complex of organization, of developing productive forces, and raising labour productivity to a higher degree, on scientific principles, runs right through the *Program*.

The size of the apparatus, working to solve this problem-complex comprising the whole of production and the society in the Soviet Union, is illustrated by the following data which at the same time underlines the economic significance of science: there were 3 800 scientific institutions operating in 1960, of which the total of research institutes was 1 500; the number of research workers amounted to 354 000, of which nearly 11 000 have the "doctor of sciences" degree, and the number of scientists with a "candidate" degree is over 98 000.⁶

The immense pace of development can be well seen by the fast growing number of research institutes of the Soviet Union: the number of research institutes in 1951 : 1157, in 1960 : 1500 (while only 786 in 1941). The annual increase relating to all scientific institutions was some 86 institutions (1951 : 2848, 1961 : 3800).⁷ For the sake of comparison concerning research efforts we took a country with smaller financial resources, than the Soviet Union: Hungary. Data shown below will illustrate the development there. While before the liberation no mention could be made of a system of research institutes, in 1961 organized research work was carried out in 125 institutes and in more than 600 other research workshops (at university and high school chairs, mainly). Total number of personnel employed in scientific institutions is 13 792, as of the end of 1960. Of this number the researchers and assistant

³ *A kommunizmus építőinek kongresszusa.* (Congress of the builders of Communism.) 17—31. Oct. 1961. Budapest, 1961, Kossuth. 502 p. (*The Program of the Communist Party of the Soviet Union* : 355—482. pp.)

⁴ MARX refers with a wise foresight to this process. To the elaboration of these references see: KOSEL, G.: *Produktivkraft — Wissenschaft.* Berlin, 1957, Die Wirtschaft. 146 p.

⁵ *Program* : II. part V. chapter 3. subdivision.

⁶ KELDYSH, M. V.: *Sovietskaya nauka i stroitelstvo kommunizma.* Pravda, June 13, 1961. 1—3. pp.

⁷ Data: NYILAS József: *Korunk tudományos-technikai forradalma . . .* (Scientific-technical revolution of our age . . .) Bp. 1961. 208 p. Manuscript. SZERÉNYI Sándor — WIRTH Ádám: *A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus építésének kibontakozó szakaszában.* (Soviet science and higher education in the emerging phase of the building of Communism.) Társad. Szle. 1961. 11. no. 83—96. pp.

staff amounts to more than 10 000.⁸ Beside the increasing number of scientific institutions and scientists, data on the budget of science are not less convincing and clear. Taking the United States, the biggest capitalist country, the sums spent on research and development, amounting to \$ 900 million in 1940, were increased approximately to \$ 12.5 billion for 1959. This sum, expressed in proportion to the gross national product, runs to 2.5 percent.⁹ The Soviet Union spent 874 million (new) roubles on science in 1950, while in 1960 3,260 million, and in 1961 expended over 3,800 million.¹⁰ Hungary expended 1.6 million forint on research work in 1961, which amounts to more than 1 percent of the national income, being equivalent of 2 percent of the national budget.¹¹

Official sources, and calculations made on their basis show that, from the turn of the century to the early twenties, the number of personnel employed in research and higher education, all over the world, can be estimated at 50 000, of which some 15 000 were engaged in research. Total of research expenditure amounted to half-million pound sterling. (From J. B. BERNAL: *Science in history*. London, 1954.) In 1960 already some 650 000 persons were engaged in scientific research, and the research costs can be estimated at 20 billion dollars. Professor BERNAL also renders valuable estimated informations in his book *World without war* (London, 1959.), on the number of professional scientists engaged in theoretical research in the most developed countries, Soviet Union: 80 000, United States: 40 000, United Kingdom: 10 000. The number of scientists engaged in theoretical research, all over the world, can be estimated at 200 000, which number is rapidly increasing. According to these calculations, the number of research workers in the developed countries increases by 7 percent annually, that is, much quicker than in any other occupation.

This ever growing, and in the last decade, *sudden increase* of scientific institutions, research institutes, scientific workers, and the proportion of the share of science in the budget, as compared to any other economic sector in the developed countries, is due to the decisive significance of science in the development of every economic sector (industry, agriculture, transport, communication etc.).

This fact was thus formulated by A. N. KOSIGIN, vice-president of the Council of Ministers of the Soviet Union, at the All-Union conference of scientific workers (Moscow, 12—14 June, 1961.): "*Technology should develop quicker than production, while science should develop quicker than technology*".

Accordingly, a suddenly increased interest is shown all over the world in the planning, organizing and economic problems of scientific research, and — as a result — *its proper subject literature* has come into existence. This is indicated, among others, by the fact that one of the most remarkable western research institutes for social sciences and economics, the Institut de Science

⁸ SZERÉNYI Sándor—SZÁNTÓ Lajos: *Politikai munka a Tudományos Akadémián és intézeteiben*. (Political work in the Academy of Sciences and at its institutes.) Pártélet. 1961. 7. no. 19—25. pp. SZERÉNYI Sándor: *Tudományos életünk néhány időszervi kérdéséről*. (On some actual problems of our scientific life). Magy. Tudomány. 1961. 7—8. no. 393—402. pp.

⁹ Data: NYILAS J. op. cit. 59—67. pp. KIDD, Charles: *American universities and federal research*. Cambridge, 1959, Harvard Univ. Press. 272 p.

¹⁰ KOSIGIN, A. N.: *Za tesnyuy svyaz nauki s zhiznyu*. Pravda. 15 June, 1961. 2—3. pp.

¹¹ SZERÉNYI S. — SZÁNTÓ L. op. cit. 19. p.

Économique Appliquée in Paris has started publishing a series of studies in the problems of science organization. The first number of this series "*Problèmes économiques de la recherche et de l'information scientifique et technique*" claims that research *might be considered as an industry* ("research industry")¹² and what is more, as a *basic industry* because of its product character, having the essential function of „producing” scientific and technical knowledge. The most important „products” of this „industry” are the invention and the innovation, the effect of which appears in increasing the production.

The great increase in the literature on science organization — as a collective term — may be seen by the fact that the National Science Foundation in Washington has recently published three bibliographies on these problems.¹³

As to the socialist countries, separate bibliographic and documentary periodicals, giving current information of the modern literature of science organization, are published in the Soviet Union and in Hungary. In the Soviet Union two periodicals have been published since 1947 edited by the Fundamentalnaya Biblioteka Obshchestvennyh Nauk of the Soviet Academy: *Novaya Sovetskaya Literatura o Nauke i Nauchno-Issledovatel'skoy Rabote v SSSR* (New Soviet Literature on Science and Scientific Research in the Soviet Union) and *Novaya Literatura o Nauke i Nauchno-Issledovatel'skoy Rabote za Rubezhom*. (New Literature on Science and Scientific Research Abroad). Published monthly, they are listing titles of books and articles of periodicals, selected and annotated. These two series cover the entire Soviet and foreign literature. In Hungary, the Library of the Hungarian Academy of Sciences has been publishing since 1961 a documentary review under the title *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról* (Bulletin of international literature on the planning, management and organization of scientific research).¹⁴

In the process of turning science into a direct productive force, there is an emerging, new branch of organization and planning: the *science organization* with its complex problems. We should like to refer to some of these, regardless of the order of importance; terminology of organization of research (covering essentially content-elements of the problems), international division of scientific work, research economics, systematization of research work according to its levels (basic-, applied research, development).

¹² RUSSO, F.—ERBÈS, R.: *La recherche-développement*. Concepts et problèmes de base, environnement et propagation de l'information scientifique et technique. Paris, 1959. 80 p. (Cahiers de l'ISEA. Série T. no. 1.)

¹³ *A selected bibliography of research and development and its impact on the economy*. (Washington, 1959, Supt. of Docs. 21 p.), *Bibliography on the economic and social implications of scientific research and development*. (Washington, 1959, Supt. of Docs. 52 p.), *Current projects on economic and social implications of scientific research and development*. (Washington, 1961. 124. p.) — Two other bibliographies deal definitely with the literature of science organization: BUSH, G. P.: *Bibliography on research administration*. Annotated. (Washington, 1954, Washington Univ. Press. 146 p.) This work, giving nearly full information of the western literature on science organization, is a continuation of the work *Scientific research, its administration and organization*. ed. by BUSH, G. P. and HATTERY, L. H. (Washington, 1950, Washington Univ. Press. 190 p.), and, in addition *Bibliography on research administration, management, organization and use*. (Houston, 1960, Science Inf. Assoc. 23 p.)

¹⁴ Data of the present article are based on documentation on science organization work conducted in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, and on the material of the Bulletin.

During the processing of subject literature of problems of science organization, the documentation of science organization, as a particular branch of scientific information, emerges.

On the next pages, setting out from the problems of science organization, we shall make an attempt to outline briefly the scope and systematization of its documentation.

II. *Scope and Systematization of the Documentation of Science Organization*

Theoretical and practical problems of science organization determine, more or less, those of the documentation of science organization as well. In contrast with some branches of science already developed historically (e. g. agriculture, industry), science organization — as an eventual new discipline — is in the phase of its ever accelerating development. However, this is not the only, nor the most essential distinction to be drawn between the documentation of science organization and that of the specialized branches of science. Real innovation in the documentation of science organization appears much more in its development, affected by every branch of science essentially connected with it.

This qualitatively different character of the documentation of science organization, as contrasted with the documentation of specialized fields of science, lies in its *universality* and *complexity*.

Developing of a new compound in a research institute or at an industrial plant and registering of the related subject literature does not enter the documentation of science organization, but, on the other hand, a paper analysing a new type of collaboration in a research institute or at a plant, describing the proper organizational forms of a new constructive collaboration which aims at the developing of this new compound, should become a subject of the documentation. Taking another example, documentation of literature relating to a new diagnostical treatment worked out at a clinic may be the matter of a specifically medical documentation. But the registering of a work on the financial implications of the research work performed at the clinic and its budgetary relation to the plan of medical researches as a whole, and to the national plan of scientific research, is the particular task of the documentation of science organization. The latter example is significant, because the medical researches (planning of *research* and its budget) appear, for the most part, closely interwoven with the training of physicians (questions of planning and budget of *higher education*), and with the healing itself (questions of planning and budget of *medical supply* in general).

Complexity of the documentation of science organization is the other main aspect in two senses: giving information on the non-technical subject literature on the managing and planning of researches affecting several branches of science or promoting the science in its entirety (e. g. space research or nuclear energy), and further, reporting on the appearance of new branches of science which emerged during the development of productive forces and of science — in the first sense. In the second sense: revealing the manifold correlation of research activities involving the systematical (different levels, basic-, applied research, development and technology), methodological, organizational, and economical aspects as well as their relation to the scientific

manpower problems and to the business management. Merely technological aspects should be omitted.

Mathematics, for instance, which has an impact on nearly every field of science, is not in itself, an object of the documentation of science organization, but, as special possibility to be adapted to various sciences, to science organization itself, as well as to scientific information (logistic, operations research, translation machine, documentation by machine). Questions of development of the engineering industry concern the engineering documentation, but, on the other hand, the demands of engineers for the industry, their estimation and planning in connection with the development of technology and science as a whole, is the specific matter of the documentation of science organization.

While the technological and other specialized documentations are of primarily of analytical character and practically help the actual research work and development, the documentation of science organization is *synthetic* in character, and gives — in the first place — comprehensive information on the management of scientific institutions, organization of research work, problems of science policy, etc.

The documentation of science organization covers the following disciplines:

1. *History, Theory, Philosophy, and Systematization of Science*

This group involves the general theoretical problems of science.

Works on the history of science (including big general works on the history of particular sciences) contain also a number of lessons for the organization of science. History of science is, at the same time, the history of development of productive forces, and thus gives additional material to promote the understanding of the contemporary process of turning science into a productive force.

Works on the theory and philosophy of science analyse the motive forces of the development of science, throw a light upon the connections of social progress and science, the impact of social structure on science (and vice-versa), the status of science, its role in society and the correlations of sciences.

Systematization and classification of sciences raise a number of ideological, and, at the same time, practical problems having strong theoretical effect e. g. on the relation of levels of research.

2. *Science Policy, Government Administration of Scientific Work*

This group embodies all decrees, measures, resolutions which aim at the development and coordination of science as a whole in a country, and at its harmonic and proper adaptation to social and state life connected with the production, in a reasonable way.

In socialist countries, scientific work like other social activity, is a part of the plan of national economy, and its trends and conditions are made and insured by the state. In capitalist countries, the state takes but a partial responsibility for scientific work, while the majority of researches are the "monopoly" of monopolies.

In socialist countries the most important documents of science policy involve the related government and party resolutions, decrees, statutes, and plans of the national economy as well as government budgets.

In capitalist countries, beside the government budget and decrees, resolutions of responsible government agencies of science policy, attention should be paid to the reports and accounts of big industrial organizations, to the reports of foundations, etc., which are but parts, "reflections" of science policy.

Documents of science policy contain the summary of the status of science in a country, its concrete relation to other social activities, the trends and proportions of research as well as its development projects.

3. *International Collaboration in Scientific Work*

Maintaining international relations and setting up international collaboration in scientific work, organizing *cooperative researches* covering several countries — all these are parts of science policy, mainly in socialist countries.

Cooperative researches cause a *qualitative change* in the international relations by which — beside the traditional forms of these, such as organizing international scientific conferences, study trips, international exchange of publications, working out research projects, etc. — a definite international scientific cooperation and specialization make possible that the participant countries would conduct researches of a kind being most appropriate to their conditions.

This chapter of the documentation of science organization embodies the literature of traditional forms of international relations (foreign scholarships, study trips, literature on the activities of international scientific organizations and agencies with special reference to their science organizing activities, etc.).

4. *Planning, Management and Organization of Scientific Work*

Planning, management and organization of scientific work is taking place essentially at two levels: public administration and national economy, and industry (research institutes) respectively. Both levels have their peculiar methods and problems. Thus, no flexible boundary can be drawn between these two levels in respect of problems to be solved or from the methodological standpoint, since the levels are in continuous interaction and their mutual existence is the prerequisite of their individual existence, just as planning, management and organization of scientific work appear in close interaction.

At the same time not only these interactions manifest themselves, but also the fruitful effects coming chiefly from the production (industry, agriculture communication, transport, etc.) in two ways: production as a process continuously demanding research achievements in an ever growing degree, and, on the other hand, as a process continuously rendering experiences, impulses, and achievements necessary for research.

The scope of planning scientific work covers the following fields — without attempting to give a complete enumeration — : survey of research capacity of the country; its coordinations with the research needs of the national economy (including the social, cultural, and hygienic branches as well as all branches of sciences of problems of theoretical nature, concerning their majority.)

Within the national thematic plan, a short- and a long-range plan is worked out in order to realize the goals set forth by science policy, by determining the

trends and proportions of researches, assuring priority to certain more important researches, and coordinating researches. The national scientific thematic plan should be in accordance with the plan of national economy.

Organization and management of scientific work assures the organizational, personal, and material conditions and the control of implementing the plan of scientific work and its practical application.

The individual scientist, working quite isolated is substituted by research-groups (with assistant staff) working in great strength, by complicated and expensive equipments, implements. Similarly, individual researches are substituted by complex researches, touching upon several fields of science, demanding collaboration. Operating and forming such a manifold, complicated mechanism becomes an organizational task, based on scientific principles.

5. Levels of Research

The problems of planning, management and organization of scientific work are equally related to the various levels of research which are divided into three main groups by international literature (though their terminology cannot be regarded as definitely elaborated, neither in separate countries, nor internationally, still less the accurate content of each level): basic (theoretical and experimental), applied (in the industrial branches) and development (industrial, technological researches).

These three levels of research cannot be strictly separated, since it is very common in the history of science that a research task started as an applied research or development work (research of industrial or technological nature), under special conditions, which occurred during its performance, or as a "by-product", delivered new research result of basic character, and vice versa.

Basic research — as a rule — strives to explore and recognize new scientific laws, while their practical application is performed in an indirect way. Basic researches are of determining character in respect to the whole development of science.

Applied research (in the industrial branches) aims at the use of scientific laws already recognized for scientific and industrial purposes, while the development (industrial research) is done directly for the technological purposes of production.

Definition of these terms — and generally speaking the categories of research — their correlation and systematization — directly or indirectly — is very much a permanent subject of agencies of science policy and of literature.

An official statement of the Council of Science and Higher Education on the definition of levels of research has recently appeared in *Magyar Tudomány* (Hungarian Science), 1962, no. 1. under the title "On the definition of categories connected with the organization of research work".

Beside the correlation of the levels of research, of no less importance is the interaction of the levels and the technological development.

6. Methodology of Research Work

The modern scientific research, the "research industry" is operating on large-scale, that is with large outfit, expensive experimental devices, equipments and intricate instruments, etc. In the last decades considerable literature has

come into existence on the material-technical conditions of research as well as on new mathematical methods (cybernetics, theory of games, operations research, etc.)

In our age, we are witness to the mathematization of sciences, to the effort made to quantify the phenomena of social science. Mathematical methods took root in economy, and by machine translation, in linguistics as well. Logistic, mathematical statistics and other methods based on them, are applied to a continuously increasing extent.

These methods help the development of complex "borderline" researches concerning several branches of science — which is one of the most important features of contemporary large-scale scientific work.

At last this chapter concerns itself with the organization and hygiene of brain work, the registration, methods and technique of collecting material as well.

7. *Economic Problems of Scientific Work*

In accordance with the significance of the up-to-date research in the national economy, its economic problems have increased in two ways: research as a social activity has now an important economic impact on every branch of production, and produces values of itself, and, on the other hand, financing, maintaining, operating, and developing of scientific research.

Within the scope of economy of scientific work, distinction should be made between the following main themes: discoveries and inventions (their realization, and practical use in production, questions of their license, system of patents and innovations), and related to them the technological development: science budget (in correlation with government budget, its proportion to the national income and to state budget; proportions of material and personal expenditures; ratio of expenditures by research levels; investments; proportion of scientific and assistant personnel and the administration, norms of expenditure by size of industrial plants); rentability and efficiency (calculatory methods and elaboration of index systems on the economic effectiveness of scientific research work by levels; efficiency of science investments); statistics and accountancy of scientific work (systems of scientific and economic control of research; adequate system of accountancy to the peculiarities of scientific work); management and economics of research (plant like inner organization of research institutes; measurement of efficiency of research).

The process of turning science into a direct productive force makes more and more urgent and important the elaboration and sound foundation of its economic problems; the research economics, with special reference to the fact that the product of research is a *particular product* as well.

8. *Scientific Manpower-management, Scientific Personnel*

This problem embodies the following questions: *educational system* (its democratism, its relation to existing social system, teaching to scientific and technical knowledge, which is of great importance in respect to the development of science both at the elementary and secondary school); higher education (system of higher school and university training, its connection with practice and productive work; adequate curricula to meet the needs of the national economy

and of theoretical research; training of scientists (scientific practice of graduate personnel, organized forms of training, scientific degrees and qualifications); distribution of scientific workers (systematic distribution by levels and branches of science according to the needs of the national economy and the research); material (remuneration of scientific work; awards), and various forms of material stimulation).

The systematic scientific manpower management is closely connected with the long-range thematic plan of science and with that of the national economy and with demography (distribution of population by occupation, by economic sectors; composition of active population by age, etc.)

Planning of scientific manpower, as one of the most important components of the thematic plan of research as well as of the plan of national economy, is a complicated task methodologically too, due to the several subjective factors involved. It is, therefore, a debated subject in the literature of the last decade. Since international comparison in this field is of great importance (its political bearing is the *peaceful competition of the two social systems*, one index of which being the number of qualified specialists) a large quantity of statistical material has been published. Evaluation of this material is also involved.

9. *Scientific Agencies and Organizations*

Research work, in respect to working place, is performed in three large fields: within or attached to plant (development division of an industrial plant, laboratories, research departments, or in case of large industrial organization: research institutes), within the framework of higher education (faculty research institutes, university or college research laboratories, research centers attached to universities), in professional research organizations (research institutes, institutes attached to scientific and productive organizations such as academic, industrial, agricultural, etc. research institutes, — learned societies, academies, scientific centres, foundations, etc.)

Research work, performed in all the three fields, have their proper organizational forms, frameworks which are related to the directions of their research (natural sciences, technology, social sciences) and to their contact with the special branch of science and the national economy. The question, which organizational forms are adequate to certain type of research, and within these forms which one seems to be the most effective, is answered by registration of publications relating to research organizations and their activities (reports on general meetings, annual reports, accounts, descriptions of activities, directories of institutions and other reference works of this kind.)

10. *Scientific Information*

Questions of scientific information, within the documentation of science organization, are discussed in connection with their research aspects in so far, as the scientific information is a part of the process of turning science into a productive force.

Problems of scientific information within the documentation of science organization can be considered from two aspects.

Theory and methodology of scientific communication analyses the forms of publication, methodological-editorial problems of scientific publications

(abstracting, indexing, apparatus), furthermore, analyses the original scientific publication of "the first degree" and their evaluation in respect to use (references to one or other publications, mathematical and other methods for the evaluation), and publications of "second degree" such as abstracting journals, reviews, critical comparison of varying forms of documentary publications, emerging new forms of scientific publications (microfilms, microcards, etc.)

Theoretical questions of scientific libraries, bibliography and documentation from research standpoint (catalogue-systems, subject catalogues, classification on modern scientific foundation to assist in research), modern technical equipments and devices in the scientific information (information retrieval, machine translation), reasonable new methods and forms of compiling subjects bibliographies (selection, classification, indexing), examination of various forms and of economic-scientific efficiency of documentary work, survey and evaluation of the trend of centralization and decentralization of scientific information by branches of science, etc.

The documentation of science organization itself is a new branch of scientific information that developed by setting out from the needs of science policy and organization, relying upon the broad theoretical and methodological experiences of scientific information. Thus scientific information is not a chapter of the documentation of science organization, the opposite is true.

*

Those outlined under numbers 1—9 contain the concept, themes, and systematization of the documentation of science organization. This does not fit, however, into any of the developed and usual schemes of science systematization or even library or documentary systematization, and like the science organization itself, appears as a new branch of science, the documentation of science organization appears as a new branch of scientific information.

In accordance with the complexity of the documentation of science organization, the methods of processing and registering this literature should approach continually the creative, original research methods, or more accurately, their data collecting and processing phases without making indistinct the difference between the research and the scientific information. This way, the documentation of science organization is not merely a transmission between the subject literature and the research work, but, following its subject, it may be a transition from the documentation to research work. Taking an analogy from industry the documentation of science organization has not only to provide for the "supply of material", "the raw material requirements" of the research, but has also to provide the "*research semi-products*". This, at the same time, is theoretically speaking a perspective for the development of scientific information work.

Producing „research semi-products” means that the documentation of science organization (and mutatis mutandis other documentations as well) processes thematically, with tabulations, the documents, makes the data methodologically comparable (e.g. statistical data of various countries), evaluates their relative proportions, compares the descriptions (organizational and management schemes, inner structure of research institutes, budgetary systems of science, methods of calculating efficiency. etc., etc.) on an international scale. The documentation of science organization, on the other hand, on the basis of its findings, does not analyse the science policy and organiza-

tion, does not make deductions, does not develop hypotheses, does not conduct experiments — as all these belong to research itself.

Science organization developed as a result of the process of turning science into direct productive force, while the documentation of science organization developed from the science organization. This process may thus be symbolized: *scientific-technical revolution — science as productive force — science organization — documentation of science organization.*

This paper aims at reflecting the last phase of this process, as the supplementary part of the preceding three phases, in its development, complexity, interactions and perspectives, on the basis of present experience. The problems in question, being a part of a process, may contain a great number of problematic elements in respects to its subject, systematization, and of its relation to other documentations.

Besides the organization of a centralized documentation that comprises science policy, organization and every branch of science, there is room for organizing similar activity within a branch of science, and even within the framework of an institute or industrial plant with the proper restriction of the subject. Documentation of a branch of science will be gradually completed with subjects of the documentation of science organization concerning its own branch. This will make possible a continuous, detailed national and international comparison and exchange of working methods. Thus the documentation of science organization, on a unified theoretical and methodological basis, with the working combination of centralization and decentralization, and of the cooperation and specialization, may become a modest promoter of scientific work and the development of the national economy. And this determines its status in the social division of labour.*

METHODOLOGICAL TABLE

on systematization of the documentation of science organization

— outline —

1. History, theory, philosophy, systematization of science
2. Science policy, government administration of scientific work
3. International collaboration in scientific work:
 - co-operative researches
 - international scientific relations
 - international scientific agencies and organizations
 - international scientific meetings, congresses, conferences
4. Planning, management and organization of scientific work
5. Levels of research:
 - basic research
 - applied research
 - development
6. Methodology and technical implements of research work (equipments, experiments, mathematical, mechanical and other methods)
7. Economic problems of scientific work:
 - discoveries, inventions, technical development
 - science budget
 - rentability, effectiveness
 - research management, statistics and accountancy

* This paper is an abridged form of one chapter of the author's book in preparation on the scientific information problems of social sciences.

8. Scientific manpower management, scientific personnel:
 - educational system
 - higher education
 - training of scientists
 - distribution of scientific workers
 - monetary incentive
9. Scientific agencies and organizations:
 - learned societies, academies, foundations
 - workshops of science
 - production
 - higher education
 - research institute
10. Scientific information:
 - analysing of scientific publications
 - scientific libraries, bibliographies, documentation

RÓZSA GYÖRGY: TUDOMÁNSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ — A TUDOMÁNYOS TAJÉKOZTATÁS KIALAKULÓ ÚJ ÁGA

Korunkban tudományos-technikai forradalom megy végbe. A tudomány közvetlen termelőerővé válik. E folyamat következményeként és összefüggésében a tudomány mind nagyobb népgazdasági jelentőségével kialakul — gyűjtőfogalommal — a tudományszervezés mint sajátos ágazat, ennek pedig egyre növekvő szakirodalma. A tudományszervezés létrehozza saját dokumentációs bázisát, kialakul mint a tudományos tájékoztatás új ágazata — a tudományszervezési dokumentáció. Fő vonásai: egyetemesség, összetettség, szintetikus jelleg. A tudományszervezési dokumentáció köre és rendszerezési lehetősége „kutatási félkész-termék” produkálása. Módszertani táblázat a tudományszervezési dokumentáció rendszerezéséről.

FÜGEDI PÉTERNÉ

A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései

I.

MALCLÈS szerint¹ — és ebben a régebbi és újabb bibliográfiai kézikönyvek (SCHNEIDER,² FLEISCHHACK³ stb.) is megegyeznek vele— a nemzeti bibliográfiák országhatártól függetlenül az egy nyelven vagy nyelvi különbségre való tekintet nélkül az egy országban megjelent kiadványokat dolgozzák fel. Végül némely nemzeti bibliográfia magában foglalja a külföldi idegen nyelvű kiadványokat is, ha azok tárgyuk vagy szerzőjük révén érintik az adott országot, nemzetet.

Vagyis a különböző nemzeti bibliográfiák feldolgozási határaikat egymástól eltérően, egymásnak ellentmondóan értelmezik. A *Schweizer Buch* például feldolgozza a Svájc területén megjelent összes, továbbá a külföldi, de svájci vonatkozású publikációkat. A *Cumulative Book Index* az egész világ angol nyelvű könyvtermését közli, de elhanyagolja az USA idegen nyelvű kiadványait, ill. az USA-ra vonatkozó irodalmat. A *Kirjat Sepher* viszont az izraeli anyagon kívül kiterjed a világon bárhol megjelenő héber nyelvű művekre s ugyanígy a zsidókra, a judaizmusra vonatkozó kiadványokra is. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* feldolgozza az egész hazai könyvtermést, de a külföldi magyar nyelvű vagy vonatkozású irodalomról nem vesz tudomást.

Tehát, ha feltételezzük, hogy

1. az egyes nemzeti bibliográfiák feladata az ország, a nemzet kiadványokban tükröződő gazdasági, kulturális arculatának megörökítése;

2. továbbá, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák egymás kölcsönös kiegészítői, s együttesük átfogó bibliográfiai világgépet ad,

akkor meg kell állapítanunk, hogy a különböző nemzeti bibliográfiák e feladatoknak csak különböző mértékben és általában csak hiányosan tesznek eleget.

Tegyük ehhez hozzá, hogy a szüksézávan megadott ismervek önmagukban sem egyértelműek és tág teret adnak az eltérő interpretációknak. A terület földrajzi vagy közjogi fogalom-e? mennyiben követi a bibliográfia az utóbbi esetben a határok változásait? stb.

A kép tarkaságát fokozza, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák történetük folyamán mind a feldolgozás elvi határait, mind pedig annak gyakorlati értelmezését szabadon változtatgatták, összeállítói elképzelései vagy

¹ MALCLÈS, Louise Noëlle: *Cours de bibliographie*. Genève—Lille, 1954. 65. l.

² SCHNEIDER, Georg: *Handbuch der Bibliographie*. 2. Aufl. Leipzig, 1924. 266—267. l.

³ FLEISCHHACK, Kurt — RÜCKERT, Ernst — REICHARDT, Günther: *Grundriss der Bibliographie*. Leipzig, 1957. 10. l.

pedig az ez elképzelésekkel nem mindig azonos lehetőségek szerint. (Ld. SZABÓ Károlyt, a PETRIK és a *Magyar könyvészet* különböző köteteit, végül a mai kurrens bibliográfiát.)

A nemzeti könyvtárak bécsi konferenciájának számos ajánlása a nemzeti bibliográfiák összehangolását célozta. Az ez irányú fejlődés szemmel láthatóan a minimális alapról (egyetlen ismérv) kiindulva a maximum (az ismérvek összessége) felé halad. A Deutsche Bücherei a németországi és német nyelvű kiadványokat együttesen feldolgozó *Deutsche Nationalbibliographie*-n kívül kiadja a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke*-t és a *Bibliographie der Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten*-t is. A varsói Bibliográfiai Intézet Polonica-gyűjtésének első kötetét 1956-ban jelentette meg. Csehszlovákia, Belgium évi mellékletben közli a külföldi vonatkozásokat. Nálunk a feladatok kijelölése tekintetében igen jelentős SZENTMIHÁLYI Jánosnak a *Magyar Könyvszemlében* közölt tanulmánya.⁴ Eszerint legjobb bibliográfiai hagyományainkat folytatva a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kiegészítendő

1. az eddig elhanyagolt, elsődleges hungaricának tekintendő a) külföldön megjelent magyar nyelvű művekkel, b) magyar művek külföldi fordításaival, c) magyar szerzők külföldön megjelent idegen nyelvű munkáival;

2. másodlagos hungarica-anyaggal: külföldön megjelent idegen nyelvű, de magyar vonatkozásokat tartalmazó művekkel.

Az Országos Széchényi Könyvtár új szervezeti szabályzata azonos értelemben intézkedik mind a könyvtár állománygyarapítását, mind a gyűjtemény bibliográfiai feltárását illetően. Az említett cikk és a gyűjtőkori szabályzat idevágó részei fontos útmutatásokat adnak a részletfogalmak tisztázásához. A legtöbb vita a szerzők magyarságának kérdése és a feldolgozandó vonatkozások megítélése körül forrósodik. Egyetértünk SZENTMIHÁLYI Jánossal abban, hogy a szerzők nemzeti hovatartozásának eldöntésében „elfogultságtól mentes tényekre” van szükség. Nem tartható fenn SZINNYEI igen tág magyarság-értelmezése, de a nemzethez tartozást nem tehetjük politikai pártállástól függővé sem.

Kevésbé körülhatárolható a tartalmi vonatkozások köre, pedig a magyar tudományosság nehezen nélkülözheti külföldi kapcsolataink forrásanyagát, fel kell kutatnunk a nyomot, amelyet más népek életében hagytunk, s ha a rólunk alkotott kép koronként és helyenként helytelen vagy hamis, ezt megváltoztatni, megcáfolni csak a konkrét ismeretek birtokában lehet. A vonatkozások dzsungelében mindenesetre erős szelekcióra van szükség (fiktív színhely és szereplők negligálása, általános lexikonok, enciklopédiák hungarica-voltának érdektelensége, a tárgyalásmód mértéke stb.). Általános észrevételként: ha az Országos Széchényi Könyvtárnak mint hungarica-könyvtárnak gyűjtőkori szabályzata sok tekintetben mérvadónak is tekinthető, a hungarica-bibliográfia és a könyvtár hungarica-gyűjteménye nem azonos tartalmú. A feltárás olcsóbb és éppen ezért tágabb is. Pl. a változatlan, többes kiadások a beszerzés szempontjából elhanyagolandók, de egy magyar mű külföldi sikerét, népszerűségét jelző fontos adatként bibliográfiailag nyilvánartandók.

⁴ SZENTMIHÁLYI János: *A hungarica-bibliográfia néhány problémája*. Magy. Könyvszle. 1958. 74. évf. 2. sz. 109—117. l.

A magyar nemzeti bibliográfia kibővítési kötelezettsége retrospektíve is fennáll, de még sürgetőbb a munka kurrens elvégzésének biztosítása. Ha a csak területre szorítókozó értelmezés a kötelezpéldányszolgáltatás egyre hézagmentesebbé válásával felmentette a szerkesztőket a fáradságos anyaggyűjtéstől, úgy az új bővítés a „beérkező” anyagra szorítókozó passzivitás helyébe a legaktívabb, legsokoldalúbb, tudományos felkészültséggel párosult kutatómunkát, detektívszenvédélyt lépteti.

Esetünkben a szóhajóhető források:

a) a belföldön is forgalomba hozott külföldi magyar nyelvű kiadványok fizetett kötelezpéldányai;

b) az OSZK gyarapítási munkája és ennek melléktermékei (desideráták, nyilvántartások, figyelőcédulák);

c) a Szerzői Jogvédő Iroda, esetleg a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ilyen jellegű nyilvántartásai;

d) nemzetközi bibliográfiai együttműködés (varsói bibliográfiai egyezmény);

e) másodlagos bibliográfiák anyaga;

továbbá HANKISS János javaslatának megfelelően;⁵

f) a különböző könyvtárak feldolgozó munkája során feltárt anyag (Debreceni Egyetemi Könyvtár hungarica-gyűjtése);

g) a tudományos tervmunka közben felbukkanó adatok;

h) egyéni érdeklődéstől irányított olvasás közben észlelt.

A lehetőségek közül ténylegesen rendelkezésre állnak:

a) az OSZK Gyarapítási Osztályának desiderátái és egyéb nyilvántartásai;

b) a feldolgozott hungarica-anyag adréma levonata (OSZK);

c) a varsói partnerek cserecédulái.

Az így gyűlő anyag felhasználhatóságát csökkentik azonban a következő tényezők:

a) A könyvtári feldolgozó munka során a levonatjelölés csak a frissen szerzeményezett anyagra terjed ki rendszeresen.

b) Bár az OSZK hungarica szakkönyvtár, sem a katalógus-, sem a figyelőcédulákon nincs jelezve a címlírás szövegéből ki nem tűnő „rejtett” hungarica-jelleg minősége. (Ld. erre vonatkozóan HANKISS János öt évvel ezelőtt megjelent javaslatát!)⁶

c) A vonatkozások kölcsönös cseréjének biztosítására a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal kötött varsói egyezmény nem konkretizálta a gyűjtés határait, a partnerek eltérően értelmezhetik azt. A felmerülő vitás kérdések a mai napig sem jutottak nyugvópontra.

d) A hiányosan, különböző elgondolások szerint, kellő feltárás nélkül gyűlő anyag gondozása nincs biztosítva. A benne rejlő, eleinte könnyen javítható hibák félelmes tömeggé súlyosodnak, az anyagban fekvő munka, energia napról napra devalválódik, s a több ezer cédula a nemzeti bibliográfia kiegészítése helyett megéri a papírkosárra.

A megoldástól sokakat talán visszariaszt a mindenképpen előálló egyenetlenség: egzakt ismérvek és szubjektív értelmezések, teljesség és válogatás,

⁵ HANKISS János: *Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1955. Debrecen, 1956. 184. l.

⁶ HANKISS: *i. m.* 192—196. l.

autopsia és másodkéziség keverednek egymással. De a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzeteibe való beolvasztásra nem is gondol senki. A nem kötelespéldány forrású anyag kiadható lenne évi mellékletként, vagy ha erre sincs lehetőség, legalább bibliográfiai cédulagyűjtemény formájában hozzáférhetővé válna a tudományos kutatás, hivatalos információ-kérések számára. A publikáltság és publikátlanság közötti átmenet érdekes példajaként említem meg az írek gazdag nemzeti bibliográfiai cédulagyűjteményét, amelynek bármely része bármikor a megrendelők számára mikrokártya formájában reprodukálható.⁷

II.

Ha eltérő a „nemzeti” fogalmának értelmezése, legalább ilyen mértékben vitatott, hogy a feldolgozásnak milyen kiadványfajokra kell kiterjednie. A tudományok és a technika fejlődése, a publikációs formák változása, a könyv funkcióját betöltő új kiadványtípusok jelentkezése tarthatatlanná tette a nemzeti bibliográfia eredeti, csupán nyomtatott könyvekre szorítkozó értelmezését. (GULYÁS: „Természetesen könyvön csakis a nyomtatott könyveket, helyesebben a nyomtatványokat általában értjük. . . ”)⁸ A nyomdai költségek magas volta, továbbá az a tény, hogy az olvasóréteg a tudományok specializálódásával egyenes arányban leszűkült, az olcsóbb sokszorosítási technikára irányította a figyelmet. A különböző, nem nyomdai sokszorosítási eljárások tökéletesítése (near-print, foto-offset technika) s a sokszorosítás egyre szélesebb, éppen a primér tudományos anyag esetében egyre gyakoribb alkalmazása a nyomtatott és sokszorosított könyv egyenrangú kezelését eredményezte.

A tudományok részletkutatásokra aprózódása, gyors fejlődési irama ugyanakkor a lezártabb, átfogóbb ismereteket magában foglaló könyv mellett megnövelte a gyorsabb, mozgékonyabb publikációs formák, a folyóiratok, cikkek, közlemények jelentőségét. RANGANATHAN⁹ szerint az átfogó ismerettömbök helyébe az újonnan jelentkező gondolatelemlék léptek. S a micro-thought alatt elsősorban cikkek, jelentések stb. anyagát érti. A közlés mód általánossá válását jellemzi OSBORNnak¹⁰ a Library of Congress-re vonatkozó adata, eszerint az egész állomány 75%-a folytatásos anyag (sorozati könyv, periodika, folyóirat, napilap). MALCLÈS „új definíciójában” a bibliográfia tárgya már nem a nyomtatott könyv, hanem a nyomtatott és sokszorosított szöveg.¹¹

A nyomtatott és sokszorosított szöveg mellett a bibliográfiai munka kiterjed más jellegű nyomtatott, sokszorosított kiadványokra: kottákra, térképekre, metszetekre, reprodukcióra, plakátokra stb. is. Ennek a széles alapokon nyugvó feltárásnak ragyogó példái a szovjet, a francia és a német nemzeti bibliográfia. A Knizsnaja Palata kiadványa 15 sorozatból áll, a

⁷ *Current trends in national libraries*. Libr. Trends. 1955. Vol. 4. Nr. 1. 65. l.

⁸ GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. I. köt. A leíró és rendszerező bibliográfia. Bp. 1941. 4. l.

⁹ RANGANATHAN, S. R.: *Library science and scientific method*. Ann. Libr. Sci. 1957. Vol. 4. Nr. 1. 28. l.

¹⁰ OSBORN, Andrew D.: *Serial publications*. Chicago, 1955. 11. l.

¹¹ MALCLÈS: *í. m.* 6. l.

Bibliographie de la France-nak hat melléklete van, Németországban külön bibliográfiák biztosítják a zenei és képzőművészeti kiadványok regisztrálását.

Végül az utolsó években megjelentek a gyűjteményekben és a bibliográfiákban az audio-vizuális dokumentumok. A lemezeknek, filmeknek a könyvtárakba hatolását nemcsak a kottaanyaggal, illetve az irodalommal való tartalmi kapcsolatuk indokolta, nem csupán az olyan meggondolások, mint a feltárásmód hasonlósága vagy éppen a „valahol gyűjteni kell” esetlegessége, hanem a lemez, a film egyre inkább megnyilvánuló könyvfunkciója is közrejátszott ebben. A szöveges lemezeknek a *Deutsche Nationalbibliographie*-ban való közlésével kapcsolatban Kurt FLEISCHHACK¹² a következő főbb típusokat különbözteti meg: a) a nyomtatott szövegtől függetlenül kiadottak, b) már kinyomtatott szövegek rögzítői, c) a nyomtatott szöveget kiegészítők, d) és fordítva: lemezek, amelyeket nyomtatott szöveg egészít ki, e) könyv és lemez szerves egysége és végül f) tananyag és lemez egyenrangú kapcsolata. 1960-ban Nyugat-Németországban kiadták a vakok első magnetofonszalag-folyóiratát, hasonló célú kísérletek folynak nálunk könyvek, folyóiratok felvételére.

Kongresszusok, konferenciák anyagát feldolgozva nap-nap után bukkanunk adatokra, amelyek arról tanuskodnak, hogy a szokványos előadások egy részét tudományos kisfilmek pótolják, s nem kell nagy fantázia a film könyvillusztrációs pályafutásának megjósolásához sem, hisz egy sebészeti vagy precíziós műveletekkel foglalkozó mű esetében vitathatatlan a főlénye a fénykép, rajz statikus ábrázolásmódjával szemben.

A lemezek, filmek feldolgozásának kérdése az első magánjellegű kísérletek, kereskedelmi vállalkozások után egyre inkább nemzeti és szakbibliográfiái síkon vetődik fel. JANUŠKA¹³ a szlovák lemezek nemzeti bibliográfiájának elkészítését tartja a szlovák nemzeti lemeztár egyik legfontosabb feladatának, LARSEN¹⁴ a nemzeti bibliográfiái kiadványok között sorolja fel a Wilson Company filmográfiáit, a zenei könyvtárosok negyedik kongresszusa pedig a nemzetközi lemezbibliográfia megszervezésére tesz javaslatokat.¹⁵

A terminológia-használat még ingadozó: LARSEN¹⁶ lemez- és film-bibliográfiáról ír, de olvashatunk diszkográfiákról és filmográfiákról is. MALCLÈS¹⁷ szerint, ha a bibliográfia a nyomtatott és sokszorosított szövegek jegyzéke, ennek analógiájára beszélhetünk kartográfiáról, muzikográfiáról stb. E különböző jegyzékek összessége alkotja a dokumentográfiát.

A nemzeti dokumentográfia kialakításához bőven akad tennivalónk. Társlapunk, a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a feldolgozza a hazai folyóiratok válogatott cikkanyagát, a periodikák, folyóiratok, napilapok kurrens nyilvántartása azonban nincs biztosítva. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* a könyvek, brosúrák mellett folyamatosan közli a zeneműveket és térképeket. Kis volumenük nem teszi lehetővé önálló kiadványokban való publikálásukat.

¹² FLEISCHHACK, Kurt: *Sammlung und Verzeichnung von Wortschallplatten*. Dokumentation. 1959. No. 2. 55—56. l.

¹³ JANUŠKA, L'udovit: *O potrebe slovenskej ústrednej konzervatívnej diskotéky*. Knížnica. 1957. Roč. 9. č. 1. 32. l.

¹⁴ LARSEN, Knud: *National bibliographical services*. (2. impr.) Paris, 1954. 101. l.

¹⁵ *Congrès international des bibliothèques et des centres de documentation*. 1955. Bull. de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques. 1954. Vol. 8. No. 10. 116. l.

¹⁶ LARSEN: *i. m.* 15. l.

¹⁷ MALCLÈS: *i. m.* 8. l.

Kétségtelen, hogy a jelenlegi közlés „társbérleti” formája bizonyos kompromisszumot, a könyvanyag leírási módszereihez való hasonulást jelent. Így a zenei szakjelzetek leegyszerűsítettek, a speciális mutatókra nincs lehetőség. E hiányok pótlása, az anyag differenciált rendezése, az 1936—41-es évkör mintájára a rejtett térképek feldolgozása az önállósló kumulációkra vár.

Ha sikerül a már megjelent *Magyar filmográfia* feldolgozási módszereit tökéletesíteni (ld. erre vonatkozóan PAPP ISTVÁN cikkét¹⁸ és recenzióját¹⁹ s ha ez kurrensé válik, jól betöltheti a nemzeti filmográfia szerepét.

Az OSZK-ba beérkező lemezek (évi kb. 100 db, s ennek megfelelően kb. 700 címléírás) feldolgozása korszerű módon, részletesen kidolgozott szabályok szerint történik, így a nemzeti bibliográfia már 1962-től vállalkozott közlésükre. Egyetlen aggályunk: a kötelempéldány-rendelet nem biztosítja a lemezek beszolgáltatását, a hazai gyűjtés elsősorban önkéntes beküldésen alapul.

Kötelempéldányszolgáltatása hiánytalanul biztosított, történelmi, művészet- és művelődéstörténeti értéke vitathatatlan, mégis bibliográfiai mostoha-gyerek a művészi grafikai plakát-, metszet- és exlibris-anyag.

Mindeddig a nemzeti bibliográfia feldolgozási körét bővítő, gazdagító folyamatokkal foglalkozunk, érvényesül azonban egy ezzel ellentétesen ható tendencia is: az egyre fenyegetőbbben jelentkező kiadványözön felveti a nemzeti bibliográfiák esetében is a szelekció szükségességét. Ha beszélhetünk az „írásbeliség” koráról, úgy századunkat méltán nevezhetnénk a „nyomtatványbeliség” korának. A kiadványok gyors felduzzadása, az arányok eltolódása a jelentéktelen, használati kiadványok javára, az egyre több területen jelentkező gyors elévülés, a mindent előntő „hordalékanyag” a bibliográfia használati műszer jellegét veszélyezteti. Súlyosbítja a helyzetet a gazdasági szempont figyelembevétele; a periférikus kiadványok feldolgozása gyakran több energiát igényel, mint a szabályszerű könyveké. Keresünk az ismérveket, amelyek alapján a ránk zúduló özönből a lényegtelen, értéktelen kirekeszthető, hogy a kutatás számára fontos irodalom és forrásanyag jól, gyorsan hozzáférhető maradjon.

Angliában a kereskedelmi, reklámkiadványok, szabadalmak, kalendáriumok, helyi közlések, menetrendek stb. nem tartoznak a kötelempéldányszolgáltatás körébe.²⁰ A beérkezett anyagból is kihagyja azonban a *British National Bibliography* a ponyvairodalmat, a hivatalos kiadványok egyes kategóriáit és az „aprónyomtatványokat”. A *Knizsnaja Letopiszból* ugyan-csak kimaradnak az aprónyomtatványok, továbbá a katonai célokra készült vagy bizalmas használatú anyag.²¹ Az olaszok statisztikai kimutatást közöltek a *Bollettino* minden számában a feldolgozásra nem érdemesített kiadványokról. Sajnálatosan az aprónyomtatvány ismét egy pontosan meg nem határozott kategória. Illusztrálásul két végletes példa: a madridi nemzeti könyvtár a 100 lapon aluli kiadványokról címléírást készít ugyan, de apró-

¹⁸ PAPP István: *A mozgófényképek címfelvételezéséről*. Magy. Könyvszle. 1959. 75. évf. 2. sz. 222—228. l.

¹⁹ PAPP István: *A retrospektív magyar nemzeti filmográfia első kísérletéről*. Magy. Könyvszle. 1960. 76. évf. 2. sz. 207—209. l.

²⁰ RIGHINI: *Conservazione e ordinamento delle pubblicazioni minori pervenute per diritto di stampa*. Academie e Biblioteche d'Italia. 1958. 3—4. 277—292. l. (KMK fordításban: *A kötelempéldányként kapott aprónyomtatványok megőrzése és rendezése*. F. 2474. 3. l.)

²¹ WHITE, Thomas J.: *National bibliography in the USSR*. Libr. Quarterly. 1953. Vol. 23. Nr. 1. 16. l.

nyomtatványként kezeli.²² Bernben viszont, ha válogatással, de feldolgozzák a 6 lapon aluli kiadványokat is. Kína a „nagy ugrás” takarékosági politikájára hivatkozva 1958 óta nem közli az új kiadásokat és lenyomatokat.²³ A Deutsche Bücherei gyűjteményében nem őríz meg bizonyos kiadványtípusokat, de a nemzeti bibliográfiában feldolgozza azokat. Ezzel ellentétben másutt éppen a könyvtári katalógusokban való feltárással vélik mentesíthetni a nemzeti bibliográfiát. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kihagyja a különlenyomatokat, szabványokat, egyetemi és főiskolai jegyzeteket, a bizalmas anyagot, az efemeridákat, reklámokat, árjegyzékeket, apró- és használati nyomtatványokat.

Közben virulnak a kisegítő nemzeti bibliográfiák :

1. A könyvkereskedői forgalom anyaga mellett a forgalomba nem kerülő kiadványok külön bibliográfiája (német gyakorlat).

2. Disszertációk, egyetemi, főiskolai kiadványok. A bécsi symposium e kérdésben javasolja, hogy a nemzeti bibliográfiák terjedjenek ki a disszertációkra még akkor is, ha azok nyomtatásban meg sem jelentek.²⁴ A szovjet disszertációk évkönyve közli a letéti anyagot is. Ehhez hasonlóan a legtöbb nagy múltú egyetemmel rendelkező ország önálló egyetemi bibliográfiát ad ki: 1887-től jelenik meg a *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*, 1897-től Svájc, 1924-től Hollandia kurrens jegyzéke, hogy csak néhányat említsünk a sok közül.

3. A hivatalos kiadványok fő lelőhelyei a nemzeti könyvtárak (a British Múzeumban külön olvasótermük van). A nemzeti bibliográfiák egy része ha válogatva is, de a könyvek, folyóiratok között hozza a hivatalos kiadványokat is. A *Bibliographie de la France* „F” mellékletében közli a nemzetközi, országos és helyi szervek, külképviseletek, igazságszolgálati szervek, intézetek stb. kiadványait. Az Egyesült Államokban, Angliában, Kanadában, Svájcban, Hollandiában periodikus kiadványok biztosítják a folyamatos feltárást.

4. Szabadalmak, szabványok. A legtöbb nemzeti bibliográfia kirekeszti, regisztrálásukról általában az országos szabványügyi hivatalok gondoskodnak. Szinte kivétel a német nemzeti bibliográfia, amely a Patentamt gazdag sorozatai ellenére is közli a DIN-eket.

5. Félig publikált anyag. Kispéldányszámú, korlátozott használatú egyesületi jelentések, kongresszusi jegyzőkönyvek, tanulmányúti beszámolók, kutatói jelentések, ideiglenes közlemények stb. Kérdés, hogy feltárássuk mennyiben tekinthető nemzeti bibliográfiai feladatnak? vagy inkább szakbibliográfiai, szakdokumentációs munkának? hol a kettő közötti határ?

Általában figyelembe veendő szempontok: terjedelem, példányszám, a feldolgozás nívója, a kiadó „rangja”, az, hogy valamely új szakterület első hírmondójával vagy egy már letarolt terület újabb meddő kompilációjával állunk szemben, hogy a kiadvány efemer jellegű, illetve tartós érdeklődésre számíthat, hogy hogyan alakul a nemzeti könyvtermésen belül a kiadványtípusok közötti arány. De e szempontok korok, országok, szakterületek szerint váltokozhatnak. Nincs biztos recept, mindig a bibliográfus szakirodalmi ismereteken, hosszú gyakorlaton alapuló józan ítélőképességéé az utolsó szó.

²² RIGHINI: *i. m.* 5—6. l.

²³ PELCOVA, Janina: *Prace bibliograficzne i dokumentacyjne w Chińskiej Republice Ludowej*. Przeglad Biblioteczny. 1959. Roczn. 27. z. 4. 313. l.

²⁴ *Colloque des bibliothèques nationales d'Europe*. Bull. de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques. 1959. Vol. 13. No. 1. 3. l.

III.

A nemzeti bibliográfiák teljességének megvalósításába, a különböző kiadványfajok feltárásába fektetett munka csak akkor válhatik használati értéké, ha a tájékoztatás nemcsak teljes és sokoldalú, hanem kellő gyorsaságú is. A nemzeti bibliográfia csak akkor válhatik a könyvtári gyarapítás és feldolgozás forrásává, ha leírásai a legfrissebb, még nem ismert anyagról tájékoztatnak, nem pedig már rég beszerzett, feldolgozott és elolvasott könyvek késői felidézói. A bibliográfia kurrens volta ma már nemcsak folyamatosságot, periodikusságot, hanem a kiadványok megjelenésével megközelítően egyidejű közlést is jelent.

Az évkönyv jellegű hivatalos nemzeti bibliográfiák a felölelt periódus nagysága miatt e feladatnak eleve nem felelhetnek meg. Már az anyaggyűjtés lezárásának pillanatában, a kiadványok megjelenése és bibliográfiai feldolgozásuk közti időkülönbség egy teljes év lehet, s a közlés késését a szerkesztés, kiadás munkái csak tovább fokozzák.

A gyors tájékoztatás feladata a könyvkereskedői jegyzékekre sem hárítható át teljes mértékben. Anyaguk nem terjed ki a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványokra, feldolgozási módszereik a kereskedelmi érdekeknek alárendeltek.

Tehát a kutatói és könyvtári munka gyors, megfelelő színvonalú tájékoztatása érdekében a nemzeti bibliográfiáknak meg kellett változtatniuk megjelenési formáikat. Ma már egyre több országban a kiadványok megjelenését gyorsan követő félhavi, heti jegyzékek adnak számot a nemzeti könyvtermésről. A második világháború utáni évek ez irányú fejlődését jól illusztrálja az osztrák nemzeti bibliográfia: 1946-ban negyedévenként, majd havonta, ma félhavonta jelenik meg az *Österreichische Bibliographie*.

Ugyanakkor azonban a nemzeti könyvtermés anyaga felaprózódott a kis időszakú füzetekben, az évkönyvek nagy átfogó összesítő képe darabokra tört. A kutató, a könyvtáros napi munkához szükséges tájékozódási igénye kielégítést nyert ugyan, de a nagyobb időszakok feletti áttekintés lehetősége elveszett.

Zsákutcát jelentettek a *Magyar Nemzeti Bibliográfiához* hasonló felmegoldások: a havi, negyedévi bibliográfiák periódusa a gyors tájékoztatáshoz túl nagy, az összegezéshez túl kicsi volt.

A bibliográfiai évkönyveket nem pótolhatták a füzetek összesített mutatói sem. A korszerű bibliográfiai tájékoztatás sokoldalúsága helyett egyetlen megközelítési módot (csak betűrendes vagy csak szak, illetve tárgyszó szerinti) tettek lehetővé. E szegényes eszköz használatától is gyakran visszariasztotta a kutatót a füzetekben való visszakeresés nehézsége.

A tájékoztatás gyorsasága és a nagyobb időszakok összegezése, e két egymással ütköző feladat csak a kurrens füzetek és az ezekből kialakított éves, többéves kötetek együttes közreadásával oldható meg megnyugtató módon. A füzetek sűrű közreadását nem az éves kötetek helyett, hanem azok mellett kell megvalósítani. A két kiadási forma egymás kiegészítője, a kurrens füzetek és az éves, öt- vagy tízéves kötetek sora szerves egészet, egységes folyamatot alkot.

Felmerül a kérdés, hogy a kurrens füzetek és a kumulatív kötetek közötti funkciókülönbség nem indokol-e eltérő megoldási módszereket? A *Deutsche Nationalbibliographie* szakbeosztású füzeit a *Jahresverzeichnis des*

deutschen Schrifttums és a *Deutsches Bucherverzeichnis* éves, ill. ötéves kötetei betűrendben egyesítik. Ezzel ellentétben a *British National Bibliography* mind a kurrens füzetekben, mind a kumulációban azonos módon a DEWEY-féle tizedes rendszer szerinti szoros szakrendben közli anyagát. A német rendszer mintha MALCLÈS-nek a kurrens és retrospektív bibliográfiát szembeállító teóriáját igazolná. Szerinte míg a kurrens bibliográfia informatív jellegének a szakbeosztás felel meg, a retrospektív bibliográfia „letár”, feladata a könyvek azonosítása, tehát betűrendes.²⁵ Valójában a konkrét kiadványok azonosításának igénye kurrensen is felmerül, a szakterületre irányuló érdeklődés pedig a kumulációknál és a retrospektív bibliográfiáknál sem szorul háttérbe. A német és angol kumuláció módszerbeli ellentéte látszólagos, mindkettő a kurrens füzetekben alkalmazott anyagrendezési elv függvénye, az eltérés a kurrens füzetek eltérő gyakorlatából, s nem elméletileg feltételezett differenciából adódik. A *Deutsche Nationalbibliographie* 24 szakcsoportja az éves kötetek megnövekedett anyagának tagolására alkalmatlan, ugyanakkor a folyamatosan készülő cím- és tárgyszó-mutatók — betűrendes rendezés esetén is — a tárgy szerinti eligazodást jól biztosítják. Ezzel szemben az angol bibliográfia bő betűrendes mutatóval párosult szoros szakrendje a rendezendő anyag nagyságától függetlenül a bibliográfia mindkét formájához változtatás nélkül alkalmazható volt.

Az egységes magyar nemzeti bibliográfiai rendszer elveinek kialakítása-kor — megfelelő tárgyszó-rendszer hiányában — a német út járhatatlannak bizonyult. Bár a személyi feltételek hiányában az angol bibliográfiához hasonlóan a szoros szakrendezésre sem gondolhattunk, mint erre a későbbiekben még visszatérünk; a hazai gyakorlatnak megfelelő megoldás a szakbeosztás továbbfinomításában, a szakcsoportok számának növelésében mutatkozott.

A feladat gyakorlati megvalósításánál további problémát jelentett, hogy a füzetek gyors megjelentetése éppúgy, mint az évkönyvek költséges újabb kiadása a hagyományos nyomdai eljárások alkalmazása mellett keresztülvihetetlennek bizonyult. Külső nyomdával kötött szerződés az átfutási idő tekintetében sem megnyugtató, a mindenkori nyomdai kapacitástól teszi függővé azt. A kumulatív kötetek magas előállítási költségeinek viselésére mind új szedés, mind pedig a füzetek álló szedésének bérlete és áttördelése esetén is csak kevés bibliográfia vállalkozhatik. Házi nyomda felállítása viszont jelentős beruházás mellett a kisüzemi termelés viszonylagos drágaságát hozza magával.

A megoldást a különböző olcsóbb és gyorsabb sokszorosítási eljárásokban kellett keresnünk. Legelőnyösebbnek a külföldön több helyen alkalmazott foto-offset eljárás mutatkozott. A leírások ebben a rendszerben különálló lapokra készülnek nyomdabetűs írógéppel, korrekúra után a szerkesztők beosztják őket a készülő füzet anyagába, a megfelelő szak-, ill. betűrendi helyre. Így a füzetek állandóan naprakész állapotban vannak, s lapzártakor a végső szerkesztés csak minimális időt vesz igénybe. A végső revíziók után a füzet lapjainak mérete szerint összemontírozott leírások fotózásra és sokszorosításra kerülnek. A megjelent anyag azonban nemcsak a kurrens füzetekhez használható fel. A füzetek elkészülte után a címek nagyobb egységekbe (pl. éves egységekbe) is összeoszthatók, s róluk ugyan-csak foto-offset módon megint csak kiadvány készíthető. És így tovább.

²⁵ MALCLÈS: *i. m.* 68. l.

Így az éves (sőt többéves) kötetek folyamatos szerkeszthetősége szimultán biztosítva van. Tehát:

1. A kurrens füzetek leírásai új szedés, új korrektúra nélkül a kumulációkhoz változtatás nélkül felhasználhatók.

2. Az évkönyvek szerkesztési munkája összeosztásra, új montírozásra redukálódik.

3. A szerkesztési munka folyamatossá válik.

4. A szokásos lino szedéssel ellentétben a sajtóhibák száma csökken, a bibliográfia adathűsége növekszik.

5. A szabadon mozgatható lapok egyéb bibliográfiai munkához is felhasználhatók. (Pl. a másodfokú bibliográfia készítése esetében megfelelő válogatással, átrendezéssel, a szükséges annotációk hozzámontírozásával.)

6. Végül olcsósága és gyorsasága a két alapvető feladat megoldása mellett lehetővé teszi, hogy a zeneműveknek, térképeknek stb. a kurrens füzetekben való együttes közlése mellett, a kumulációkban az önálló zene-, térkép-bibliográfia is megvalósulást nyerjen.

IV.

Az új technika alkalmazása igen nagy mértékben kihatott a címleírási munkára; megbízhatósága, következetessége nélkül a technika adta előnyök kihasználhatatlanok maradnak:

1. A nemzeti bibliográfia alapbibliográfia, leírásainak autopszián kell alapulniuk. A kiadványok azonosítását, a leírások további felhasználhatóságát maximális pontossággal, adathűséggel kell biztosítaniuk. A mégis előforduló hibák (ok lehet a kiadó pontatlansága, a feldolgozás természetes hibaszázaléka) korrigálása érdekében bevezettük a német nemzeti bibliográfiához hasonlóan a javítások rendszerét. A hiba észlelését követően a javított leírások újra közlésre kerülnek az eredeti füzetszám feltüntetésével.

2. A nemzeti bibliográfia módszere leíró. Szembeállítva az ajánló és szakbibliográfiákkal: nem értékel, nem fűz leírásaihoz annotációkat, kritikai észrevételeket, nem szűri ki a tartalomból az új, izgalmas elemeket, nem agitál, nem ajánl, el sem marasztal, „csak” leír. De a dokumentumokat úgy kell leírnia, hogy ezek a leírások a lehető legnagyobb fokú gazdaságosság elvének érvényesítésével a legkülönbélebb célokra (kumuláció, központi cédulaellátás, további bibliográfiák) legyenek felhasználhatók, minél több egymást követő vagy különböző helyeken párhuzamosan folyó feldolgozó-munkát egyesítsenek magukban.

A kumulációhoz való változatlan felhasználhatóság különös problémát jelentett a többkötetes műveknél, amelyek gyakorta részletekben jelennek meg. Itt áttértünk a művek lépcsőzetes leírására. Az adatok konstans és változó elemekre bontásával a többkötetes művek kumulációs egyesítésénél az összeírás munkája összevágásra, a részek összemontírozására redukálódott. További előnyei: a) A kiegészítések, pótlások leírására egyszerűbb formát nyertünk. b) Értelemszerűbb lett az adatok sorrendje. c) Az összefoglaló adatok (év, terjedelem) helyetti részletezések fokozták a feltárás mélységét. d) Az új forma lehetőséget nyújtott a helyesebb anyagsoportosításra. e) Megkönnyítette a példányok teljességének ellenőrzését. f) Közledést jelentett a nemzetközi gyakorlathoz.

A dokumentumok tartalmi megközelíthetőségének fokozása érdekében a tudományos gyűjtőkötetekenél áttértünk az analitikus leírásra. Ez a jelenlegi szakaszban kompromisszumos formában a tartalom egyszerű felsorolásával történik, az így nyert, gyakran többhasábos leírások nehezen áttekinthetők. Tekintettel arra, hogy a gyűjtőkötetek cikkanyagának különnyomatok formájában való kiadása általánossá vált, és ezeket a bibliográfiai osztály feldolgozza anélkül, hogy a befektetett munkát bibliográfiájában hasznosítaná, mielőbb át kellene térni az egyedi elemzőlapok rendszerére. A példa tanúsága szerint a kiadási tendenciák kihatnak a nemzeti bibliográfiák feldolgozó módszereire.

A katalóguscélokra való felhasználás megkönnyítése érdekében a könyvkereskedői forgalomba kerülő kiadványoknál feltüntetjük a közművelődési könyvtárak raktári szakcsoportszámait és a Cutter-féle betűrendi jelet.

Az anyag tartalmi kapcsolatai, összefüggései szerinti rendezésre legalkalmasabbnak az ETO szerinti szakcsoportosítási rendszer kínálkozott. 1946-ban a kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia* megindulásakor kb. 50 szakcsoportban közölte anyagát. Ha ez az eredeti csoportosítás a későbbiek folyamán szűknek bizonyult is, alapjaiban egy helyes irányú fejlődés kiindulópontja lett. A kumulációban felgyülemelő anyag mennyiségi nyomása, a tudományos anyag differenciáltsága a szakcsoportok számának megszorozására, kb. 300-ra emelésére kényszerített bennünket. A szakcsoportok számának megnövelése az egyes művek többszörös szakbesorolásának következményével járt, minél kisebb területet ölel fel ui. egy szakcsoport, annál kevésbé fedheti teljes mértékben egy-egy mű tartalmát. Ebből következően minél inkább egy részterülethez soroltunk be egy művet, annál inkább kötelezve vagyunk arra, hogy a mű egyéb szakvonatkozásait a megfelelő más szakokba való besorolás formájában kifejezzük; ezért a mű tartalmát leginkább fedő szakcsoportban közöljük a teljes leírást, a további szakokban pedig rövid leírással utalunk az első besorolás helyére. Az első és másodbesorolások alkalmazása lehetetlenné tette a szakjelzetek mechanikus, tetszőleges sorrendű feltüntetését. Míg a katalógusban a szakjelzetek ekvivalensek (minden szakjelzet teljes leírással kerül besorolásra), addig a bibliográfiában a fő leírás és utaló viszonya a jelzetek sorrendjének megállapításában az értékelő szempont bevezetését jelentette, éppen úgy mérlegelés tárgyává tette, mint a címleírásban a rendszó és melléklaprendszó megválasztását. A szakutalók számát a szerkesztői munka és a terjedelem csökkentése érdekében a rokon szakoknál általános szakutalók bevezetésével redukáltuk.

A szakcsoportokon belüli rendezés betűrendes. Kivétel a szakbibliográfia és az életrajzi szak. Az előbbiben szoros szakrend, az utóbbiban nem a szerzők, hanem az életrajzok tárgyát képező személyek betűrendje szabja meg a sorrendet.

A bibliográfiának a dokumentumok minél többirányú megközelíthetőségét kell szolgálnia. Tehát az anyagcsoportosítás rendszere minden esetben meghatározza a mutatózás rendszerét is. A szakrendes *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* bő betűrendes mutató egészíti ki. Kiutalásra kerülnek a szerzők, testületi szerzők, címrendszavak, fontosabb szellemi közreműködők, testületi szerzőt, zárójeles szerzőket követő címek és változataik, továbbá az anonim művek közreadó testületei, a mű tartalmát fedő konkrét személy- és földrajzi nevek. A kiutalásokat az általános utalók bősége egészíti ki.

A hivatkozási adat megválasztásakor el kellett vetnünk a régi, tétel-számra hivatkozó megoldást, mert így a mutató nem készülhet a füzet anyagával párhuzamosan, hanem csak lapzártakor, a tételek helyének végleges megállapítása és beszámolásuk után és végül a kumulációra az újramutatózás munkája hárul. Ezért a változó, a bibliográfiai füzetekben való közlés helyétől függő adat helyett állandó, a műből önmagából következő adatot kellett keresnünk, s erre legalkalmasabbnak a szakcsoportszám kínálkozott.

V.

A fentiekben érezhető volt, hogy egy olyan elképzelést képviselünk: legyen a nemzeti bibliográfiába befektetett idő és munka minél sokoldalúbban felhasználható. Ezért igyekszünk a kurrens füzetekkel egyidejűleg a kumulációk feladatát is megoldani. De ennek a törekvésnek további megvalósítási lehetőségei is adódhatnak.

Ebben az összefüggésben kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel is, hogy mi a hivatalos nemzeti bibliográfia és az „egyéb nemzeti bibliográfiai kiadványok” viszonya.

A hivatalos bibliográfia viszonylagos teljessége mellett a nemzeti könyvtermés szelektív bibliográfiai — mint erre BÓDAY Pál²⁶ helyesen rámutat — a legjobb, a legújabb könyvek válogatott jegyzékét közlik. A cél lehet a közművelődési könyvtárak állománygyarapítási munkájának megkönnyítése, esetleg kiadói, kereskedői reklámozás stb. Ezek közé a szelektív nemzeti bibliográfiák közé tartozik a *The United States Quarterly Book Review*, a frankfurti *Das deutsche Buch*, a *British Book News*, a *Livres français choisis* stb.; idesorolható az ÁKV ajánló könyvjegyzéke is. A szocialista országokban, így hazánkban is, a szelektív jegyzékek állománygyarapítási funkciója kerül előtérbe. Felmerül a kérdés, a különböző könyvtártípusoknak beszerzésre javasolt anyagot nem lehetne-e valamilyen egyezményes jellel a nemzeti bibliográfia anyagán belül megkülönböztetni? Nem válhatna-e ezzel a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* egyben kurrens (és kumulatív) mintakatalógussá is?

Tulajdonképpen az ajánló, szelektív nemzeti bibliográfiák közé tartoznak a perspektivikus, ill. előzetes bibliográfiák; leglényegesebb jellemzőjük, hogy a még meg nem jelent, sajtó alatt levő anyagról tájékoztatnak. Megjelenési formájuk változatos: folyóiratrovat, kiadói terv, könyvkereskedői megrendelőjegyzék stb. Jelentőségük, hogy különösen késedelmes nemzeti bibliográfiai szolgáltatás esetén, felhasználhatók a gyarapítási és reference munkában. Az adatok hozzáfértelessége mellett is segíthetik a kutatómunkát, hisz Barbara KYLE²⁷ számítása szerint az átlagos megjelenési idő 6—18 hónap, ugyanakkor a kutatók általában az öt évnél régebbi anyagot alig használják; így éppen a legfrissebb, legkeresettebb kiadványok hozzáférhetetlenek, az adott időpontban az anyag 10—30%-a kiadatlan állapotban van. E számításokat és az előzetes bibliográfiák jelentőségét igazolja, hogy a tanulmányok irodalomjegyzékeiben, jegyzeteiben egyre gyakrabban találkozunk „kiadás alatt”, „megjelenőben” és hasonló kitételekkel. Az

²⁶ BÓDAY Pál: *Külföldi nemzeti bibliográfiák*. Bp. 1961. 15. l.

²⁷ KYLE, Barbara: *Current documentation topics and their relevance to social science literature*. Rev. Doc. 1957. Nr. 3. 107—117. l. (KMK fordításban: *Időszerű dokumentációs kérdések és jelentőségük a társadalomtudományi irodalom szempontjából*. F 2034. 14. l.)

ÁKV negyedévenként megjelenő kiadványa, az összesített kiadói terv az anyag kiadók szerinti — tehát majdnem szakszerinti — csoportosításával jó eligazodást nyújt. Az ilyen vállalkozásnak a nemzeti bibliográfiához való kapcsolása azonban már problematikus.

Külön kérdés a nyomtatott katalóguscédulák és a nemzeti bibliográfia viszonya.

A nemzeti könyvtárak, bibliográfiák leírásainak központi katalóguscédula-ellátásra való felhasználása nem új keletű gondolat. A Library of Congress a múlt század vége óta ad ki nyomtatott katalóguscédulákat. Mégis még mindig felmerülnek aggályok: mások a katalógus és a bibliográfia szempontjai, a bibliográfia műveket ír le, a katalógus példányokat, a különböző könyvtárak feldolgozási tradíciói közös nevezőre nem hozhatók stb. A kérdés helyes megítéléséhez a következőket kell tekintetbe venni:

1. Az új kiadványok esetében tulajdonképpen nem lehet példány és kiadvány ellentétéről beszélni: a) a nagyipari előállítás, a kötelező minőségi ellenőrzés a példányok eltérését megszüntette, b) a feldolgozást megelőző rövid előéletük alatt nem vehetnek fel egyéni sajátságokat. Végül az esetleges eltérések a központi cédulára rávezethetők.

2. RANGANATHAN²⁸ a lényegre tapintott, mikor rámutatott, hogy a könyvek címléírasi adatai, szakjelzetei elsősorban a könyvből adódnak, tehát a helyi eltérő szokások másodlagosak, áthidalhatók.

3. A könyvtári szabványosítás a leglényegesebb kérdésekben közelebb hozta egymáshoz a különböző könyvtárak gyakorlatát, az általános tendenciák nemzeti és nemzetközi méretben az egységesítés felé mutatnak. (Az IFLA nemzetközi katalógizálási konferenciájának munkálatai.) Eltérő rendszerválasztás esetében a cédulák átfejelhetők.

4. Éppen a nagy könyvtárak katalógusai korántsem egységesek, katalógizálási rétegződésekkel tarkítottak.

5. A katalógus és bibliográfia eltérő szempontjai elsősorban nem a címléírások szövegében, a szakjelzetek megadásában, hanem a bibliográfia, ill. katalógus szerkesztési, rendezési, csoportalakítási módszereiben realizálódnak.

RANGANATHAN²⁹ megállapításai szerint viszont a várható előnyök:

1. A közvetlenül jelentkező könyvtári megtakarítás kb. 79%.

2. Társadalmi haszon: az új könyv az olvasó számára gyorsan hozzáférhetővé válik.

3. A feldolgozó munkából felszabaduló munkaerők más érdemi munkára használhatók.

Egyéb előnyök:

4. A kisebb könyvtárak feldolgozási nívója a nagykönyvtárak színvonalára emelkedik.

5. A központi cédulák használata hosszú távon kihat a könyvtárak egész feldolgozó munkájára, egységesítésüket nagy mértékben elősegíti.

6. A felmerülő észrevételek visszahatnak a központ munkájára, hasznosításukkal a nemzeti bibliográfia valóban az országos feldolgozási gyakorlat legmagasabb szintézisévé válhat.

7. A központi cédulák felhasználhatók egyéb bibliográfiai célokra.

²⁸ RANGANATHAN: *i. m.* 29. l.

²⁹ RANGANATHAN, S. R.: *Pre-natal classification and cataloguing on its way.* Ann. Libr. Sci. 1959. vol. 6. Nr. 4. 116. l.

A kérdés friss szakirodalmát ma már nem is ezek a kérdések foglalkoztatják, a gyors előállítás megszervezése, a rendelés különböző lehetőségeinek megvitatása került előtérbe.

1. A feldolgozás lassúsága, az előállítás, szállítás késedelmessége a cédulákat gyakorlatilag használhatatlanná teheti. A Library of Congress céduláinak kérése odavezetett, hogy a könyvtárak egy része lemondott igénybevételeükről és újra „feltalálta” a futószalagot. Részben ez inspirálhatta CLAPP prenatális kísérleteit. A Dán Bibliográfiai Intézet a beérkezéstől számított 12 napon belül készíti el nyomtatott céduláit, az angol eredmény 16—23 nap között mozog.³⁰ A *British National Bibliography* előbb közli az anyagot, aztán készíti el a nyomtatott cédulát, a Szovjet Könyvkamara fordítva jár el, a nyomtatott cédulák alapján állítja össze jegyzékét. A magyar megoldás számára legalkalmasabb sorrend megállapítása kikísérletezésre vár.

2. A nemzeti bibliográfia teljes vagy megközelítően teljes anyaga nagyon kevés könyvtárat érint. Milyen jó megrendelési formák biztosíthatók a különböző igényű könyvtárak számára? A Knizsnaja Palata különben mintaszerű cédulaszolgáltatásával kapcsolatban leggyakrabban felmerülő panasz, hogy a különböző sorozatok szerint megrendelhető cédulák és a könyvtárakba beérkező könyvanyag nem fedik egymást. Egy falusi könyvtárban pl. 5642 cédulából csak 458-at, másutt alig több mint 10%-ot használtak fel, így egy cédula kb. 2 rubelbe került, ezért a rendelést néhány könyvtár lemondta.³¹ A Deutsche Bücherei cédulái a) az összesre, b) egyes szakokra, c) egyes leírásokra kiterjedően rendelhetők (áruk ennek megfelelően emelkedő). A Magyar Nemzeti Bibliográfia szakbeosztása erősen bontott, ha a KMK közreműködésével megvalósítható lenne a legfontosabb (megyei, járási, falusi) könyvtártípusoknak ajánlott könyvek jelzése, a szakok vagy típusok, ill. ezek kombinációján alapuló rendelés talán kevés panaszra adna okot.

*

A nemzeti bibliográfiák felhasználhatósága, funkciója, feldolgozási köre és módszere az utóbbi évek bibliográfiai vitáinak egyik legfontosabb területe. A nemzetközi könyvtárosi kongresszusok és konferenciák határozatai, a legfontosabb elvi kérdések tisztázása érdekében kiadott UNESCO-kézikönyvek a megnövekedett érdeklődésről tanúskodnak. Bibliográfiai intézetek alakulnak, új nemzeti bibliográfiák indulnak meg (gyakran az az UNESCO erkölesi és anyagi támogatásával), a nagy múltú régi nemzeti bibliográfiák pedig új módszerek bevezetésével (szoros szakrend, láncmutatózás stb.), a korszerű gépi technika alkalmazásával kísérleteznek.

Nálunk 1958-ban került sor az Országos Széchényi Könyvtár nemzeti bibliográfiai feladatainak tisztázására. A bibliográfiai szakbizottság akkor elvileg helyeselte ugyan a nemzeti bibliográfia új rendszerét, de azt csak egy távoli jövőben látta megvalósíthatónak. A legsürgősebben megoldandó feladatként az akkor még havi füzetek késésének legfeljebb 4—6 hétre való mérséklését és az egyéves kumuláció megteremtését jelölte meg.

³⁰ WELLS, A. J.: *British National Bibliography*. Ann. Libr. Sci. 1957. Vol. 4. Nr. 3. 88. l.

³¹ DROZDOVA, N.—CSIZKOVA, G.: *Ob annotirovannih pecatnüh kartocskah*. Bibliotekar'. 1959. 10. 48. 1. l.

Az azóta eltelt három év alatt kialakultak az új típusú magyar nemzeti bibliográfia munkamódszereinek technikai és intellektuális előfeltételei, a havi periodicitást félhavi váltotta fel, az átfutási idő az előirányozottnál lényegesen kevesebbre csökkent, az új technikai eljárással készült 1961-es év külömlációja naprakész állapotban van, végül megindultak a kísérletek a leírások nyomtatott katalóguscédulaként való hasznosítása érdekében is. Bár ezek az eredmények szerények és kezdetiek, mégis úgy érezzük, hogy a nemzeti bibliográfia kiszélesítésének akkor oly távolinak érzett feladata a megvalósítás közelségébe került.

JOLÁN FÜGEDI: PRESENT TIME PROBLEMS OF THE CURRENT HUNGARIAN NATIONAL BIBLIOGRAPHY

The different national bibliographies are at variance as much on the definition of the concept of "national", as concerning the classification of the publications dealt with. Thus the culture of the different nations is not reflected on the same level in their national bibliographic publications and the respective national bibliographies do not properly complement each other.

With the aim to materialize completeness Hungarian national bibliography based on territorial views has to be complemented henceforth with publications in Hungarian issued abroad, with works of Hungarian authors published abroad, and last not least with material bearing on Hungarian problems. Likewise must the task be solved to deal in addition to the traditional kinds of publications on the level of a national bibliography with the new-fashioned audio-visual documents performing the function pertinent to books.

Author besides endeavoring to extend coverage deals further with the problem of selection arising also with national bibliographies. He envisages solution of this problem by publishing material of lesser importance or special issues as "auxiliary national bibliographies" (bibliography of university issues, of administrative publications etc.)

Regarding problems on the frequency of issues and rate of writing up the current bibliographies, he emphasizes that national bibliography has to provide quick information and facility for a general survey of periods of greater extent. It is therefore imperative to edit besides bibliographic issues published shortly after the respective publications yearly summaries or such covering 5—10 years and cumulative compendia. Dealing with this he expounds the new printing process of the Hungarian national bibliography which combines varityper composition and photo-offset printing offering the benefit to produce the cumulative compendia out of the material of the current issues by readjusting and remounting the galley's needing no new composition or proof-reading. Joint parallel editing of the current issues and the cumulative compendia affected of course operations bearing on entries performed, on dividing into groups and on indices; several reforms had to be carried through with *Hungarian National Bibliography* in the course of the last years.

Author concludes with treating relations between the Hungarian bibliography and further national bibliographic publication, such as the selective and previous bibliographies and how to realize centralized printing of index-cards founded on the entries of the national bibliography.

BÉLA HOLL

Die erste Ausgabe der *KATHXHSIS* Valentin Wagners

(Kronstadt, 1544)

Der Humanismus und die Glaubenserneuerung bei den Siebenbürger Sachsen begann um die Mitte des XVI. Jahrhunderts mit den Namen Johannes HONTERS und Valentin WAGNERS. Beide waren sich dessen bewußt, daß sie zur Verbreitung der klassischen Bildung in ihrer Heimat und zur Erneuerung ihrer von altersher privilegierten Landeskirche berufen sind. Der jüngere von beiden, WAGNER war kaum dreißig Jahre alt, als er im Frühling 1542 die Universität Wittenberg bezog, um von den Organisatoren der Glaubenserneuerung für HONTERS Initiative in Siebenbürgen eine Approbation zu erhalten. Am 1. Dez. 1544 mit dem akademischen Grad eines magister artium heimgekehrt wird er Rektor der Honterschen Schule in Kronstadt, und fünf Jahre später, nach HONTERS Tod, Pastor in Kronstadt und Leiter der von seinem Meister gegründeten Druckerei. Indem er diese Verpflichtungen erfüllte, wirkte er bis zu seinem am 2. Sept. 1557 erfolgten Tode in Kronstadt.¹

Seine Tätigkeit als Literat und Herausgeber ist teils auf Grund der von SZABÓ beschriebenen Exemplare, teils in der bibliographischen Lexiken SEIVERTS und J. TRAUSSCH' auch heute überblickbar.² Diese Quellen haben sämtliche gegenwärtig bekannte Werke WAGNERS aufgezählt. Eins ist bloß

¹ Biographische Angaben: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. XL. S. 584. SZINNYEI J.: *Magyar írók*. (Ungarische Schriftsteller) Bd. XIV. Sp. 1376. ZOVÁNYI J.: *Cikkek a „Theologiai lexikon” részére*. (Artikel für das Theologische Lexikon) Bp. 1940. S. 523. FRAKNÓI V.: *Melanchtons Beziehungen zu Ungarn*. Bp. 1874. S. 35—36.; cf: FRANKL V.: *Melanchton és magyarországi barátai*. (Melanchton und seine ungarländische Freunde) Századok, 1874. S. 175. WOLF, Th.: *Johannes Honterus der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894. S. 105—106. TEUTSCH, Fr.: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*. I—II. Hermannstadt, 1921—1922. Bd. I. S. 349—350. — Bibliographische, Buch- und Publikationsgeschichtliche Angaben: SZABÓ K.: *Régi magyar könyvtár*. (Alte ungarische Bücherei.) Bd. I—II. Bp. 1879—1885. Bd. III. von A. HELLEBRANT Bp. 1896—1898 (Abgekürzt: *RMK* I, II, III.) SZTRIPSZKY H.: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. (Beiträge zu Bd. I—II. der Alten ungarischen Bücherei von Szabó) Bp. 1912.

² SEIVERT, J.: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pressburg, 1875. TRAUSSCH, J.: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-litterarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. I—III. Kronstadt, 1868—1871. Der vierte Band von Fr. SCHULLER, Kronstadt, 1902. (Abgekürzt: *Trausch* I—IV.); Bd. III. S. 469—479. Bd. IV. S. 489—491. Die Kronstädter Drucke, welche sich auf die Tätigkeit WAGNERS als Schriftsteller und Herausgeber beziehen, lassen sich folgendermassen gruppieren: A/WAGNER selbst ist Verfasser oder Redakteur der folgenden: *RMK* II. 34, 43, 45, 54, 55, 74, 75, 303, 304, 308 und bei SZTRIPSZKY Nr. 4/2456. B/ Die in der Druckerei WAGNERS mit dem Namen des Schriftstellers herausgekommenen Werke: *RMK* II. 49, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 305 und bei *Sztripszky* Nr. 3/2455. C/ Werke die uns ausschließlich durch die Angaben von SEIVERT und TRAUSSCH bekannt sind und von beiden WAGNER zugeschrieben worden: *RMK* II. 37, 44, 66, 69, 70, 299, 300, 301, 302, und 308.

ihrer Aufmerksamkeit entgangen; besser gesagt: die Daten eines seiner Werke hat man bisher für nicht genügend authentisch gehalten, und das ist seine im Jahre 1544 erschienene griechische *κατήχησις*.

K. SZABÓ hat die zweite Ausgabe dieses *Katechismus* aus dem Jahre 1550 auf Grund mehrerer bekannter Exemplare beschrieben. Bei ihm finden wir folgende Bemerkung: „Nach Haner — Hist. Eccl. Trans. Seite 205. — soll die erste Ausgabe im Jahre 1544 in Kronstadt erschienen sein“.³ Diesen Zweifel SZABÓs hat dann auch P. GULYÁS übernommen, die Angabe aber nur bis CZWITTINGER zurückgeführt. Seiner Ansicht nach hat sich der Autor des *Specimens* bloß darin geirrt, daß er den Hermannstädter rumänischen Katechismus aus dem Jahre 1544 für einen Kronstädter griechischen Druck gehalten hatte, „was — nach GULYÁS — gar nicht unmöglich ist.“ Als Schlußfolgerung erklärt er: „Die Katechismus-Übersetzung Wagners ist erst im Jahre 1550 erschienen“.⁴

Zur Entscheidung der Frage versuchen wir nun zuerst in den Quellen nachzusehen, wo die Angabe des angeblich griechischen Druckes erwähnt wird. In der von SZABÓ zitierten *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum* HANERS lesen wir: „. . . Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur, Anno 1544. Doctissimus Vagnerus, Graecam *κατήχησιν* jam in eorum usum praelo subiciebat haud sine maximis Universitatum Germanicarum Gratulationibus et approbationibus, eorumque, in quarum usum composita est, emolumento.“⁵

Diese Bemerkung HANERS hat dann CZWITTINGER beinahe wörtlich übernommen, wobei er sich auf seine Quellen berief: „Plura de eo legi merentur in Georgii Haneri Hist. Eccles. Transylv. passim.“⁶ Die Behauptung von GULYÁS bedarf also einer Berechtigung. SZABÓ stützte sich nicht auf CZWITTINGER, sondern auf dessen Gewährsmann HANER, der hingegen die Angabe über WAGNER schwerlich mit dem im Jahre 1544 erschienenen rumänischen Katechismus von Hermannstadt vertauscht haben wird. Im Absatz nach den oben zitierten Zeilen unterscheidet er nämlich ganz klar zwischen Rumänen und Griechen und hebt den Stumpfsinn und die Gleichgültigkeit der ersteren für die Galubenserneuerung hervor. Trotzdem weiß er nichts über einen Katechismus in rumänischer Sprache. Der Text lautet: „. . . Soli Valachi nihil de lumine participabant, quorum sacrificiuli, nimis indocti, et vix cantiunculas suas consvetas legere valentes, novos ritus et dogmata respuebant, suaque quae hactenus crediderant, constanti animo retinebant et adhuc retinent.“⁷

³ *RMK* II. 45. K. SZABÓ hat von der Ausgabe aus 1550 ein Exemplar in Hermannstadt, eins in der Bibliothek der Franziskaner in Kismarton (Eisenstadt) gesehen. Die Ausgabe aus 1550 wurde von H. SCHULLER eingehend beschrieben: *Die KATHXHEIE Valentim Wagners*. Korrespondenzbl. des Vereins Siebenbürg. Landeskunde. 1926. S. 1—17. WAGNERS *Katechismus* stimmt mit dem üblichen Augsburger *Katechismus* LUTHERS weder in der Einteilung, noch in der Behandlungsweise überein. Er ist ein didaktische Zwecke beobachtendes, gelehrtes Werk eines Humanisten, welches in zwölf Kapiteln Dialoge zwischen Lehrer und Schüler enthält. H. SCHULLER macht die 1544-er Ausgabe betreffend eine einzige Bemerkung: „. . . deren erstes Erscheinen im Jahre 1544 noch keineswegs erwiesen ist.“ (a. z. V. S. 2.)

⁴ GULYÁS P.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. (Die Buchdruckerkunst in Ungarn im XV und XVI Jahrhundert) Bp. 1929—1931. S. 53 und 56.

⁵ Francofurti et Lipsiae, 1694. *RMK* III. 3871. S. 205.

⁶ CZWITTINGER D.: *Specimen Hungariae Literatae*. Francofurti et Lipsiae, 1711. *RMK* III. 4767. S. 396—397.

⁷ A. a. O. S. 205.

Die Angabe HANERS kam durch CZWITTINGERS Vermittlung weiter in die mit „res litterariae“ sich befassende frühe Fachliteratur. Sie wird von G. SZÖRÉNYI in seinem Manuskript *Pannonia Docta* zitiert (1717).⁸ Die in den handschriftlichen Aufzeichnungen von J. TEUTSCH (1749) befindliche Angabe wurde von J. GROSS publiziert; hier erfahren wir, daß selbst TEUTSCH den 1544 erschienenen *Katechismus* bloß vom Hörensagen gekannt hatte: „...ich habe das Büchlein selbst nicht zu Händen gehabt“.⁹ In der *Historia Critica* S. KATONAS ist es leicht, die Fassung des *Specimens* zu erkennen.¹⁰ Andere wieder berufen sich auf die Angabe CZWITTINGERS, verschweigen aber dabei die Jahreszahl: so z. B. LAMPE, J. BENKÓ, P. BOD.¹¹

Die Angabe HANERS für sich allein ist also nicht überzeugend, folglich haben wir den *Katechismus* aus 1544 aus anderen Quellen zu beweisen. Darum haben wir die Korrespondenz WAGNERS und der Zeitgenossen, mit denen er in Verbindung stand, soweit diese uns zugänglich war, untersucht. Von den vier einschlägigen Dokumenten ist das erste ein Brief an HONTERUS, welche am 24 Juni 1544 von MELANCHTHON geschrieben wurde.¹² Er ermuntert seinen Freund den wahren Glauben trotz der schweren wechsellvollen Zeiten standhaft weiter zu verkünden. Er tröstet ihn damit, daß Pannonien, so hofft er, seine Unabhängigkeit bald wiedergewinnen werde. Der Briefschreiber hat eigentlich eine einzige konkrete Sache (nach seiner Unterschrift) als Nachschrift mitzuteilen: „Amico scribenti κατήχησιν Val. Wagner salutem opto, et libenter iuvabo editionem.“¹³

Diese Angabe stammt aus einer Zeit sechs Jahre vor der bisher bekannten *Katechismus*-Ausgabe im Jahre 1550 und einige Monate vor dem Antritt des Rektorats durch WAGNER. Schließt man aus diesen Zeilen bescheiden nur auf das Einleuchtendste — daß nämlich WAGNER im Sommer 1544 die Ausgabe eines griechischen *Katechismus* in Absicht hatte, und daß MELANCHTHON darüber unterrichtet war und dazu eine — vermutlich materielle — Unterstützung versprach, so ist die Angabe HANERS dadurch bedeutend unterstützt. Es wäre schwer anzunehmen, daß sich diese Bemerkung auf die Ausgabe vom Jahre 1550 bezöge. In den sechs Jahren nach der Niederschrift dieser Zeilen hätte WAGNER vielfach die Gelegenheit gehabt, sein Büchlein herauszubringen, sind doch in Kronstadt während dieser Zeit zahlreiche Bücher erschienen, darunter auch ein griechisches Lehrbuch. Höchstens sein Umfang könnte uns zu einigem Bedenken veranlassen. Die Verlagswerke HONTERUS betrogen der Kapazität seiner Presse gemäß, resp. dem von ihr bedingten Halbformat gemäß, nur 5—6 Bögen. Die Ausgabe seines griechischen *Katechismus* aus 1550 betrug demgegenüber 26 und einen halben Bogen. Vermutlich war auch

⁸ SZÖRÉNYI G.: *Pannonia Docta*. 1717. Handschrift in der Universitätsbibliothek Budapest (Coll. Kapr. Tom. Quart. Lat. XIV. S. 20.).

⁹ GROSS, J.: *Kronstädter Drucke* (1535—1886). Kronstadt, 1886. S. 5. Nr. 24.

¹⁰ Tom. XXIII. S. 877.

¹¹ LAMPE A. F.: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. S. 92. BENKÓ J.: *Transylvania*. Vienna, 1778. Bd. II. S. 125. BOD P.: *Magyar Athenás*. O. O. 1766. S. 319—320.

¹² DÜCK J.: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*. Kronstadt, 1845. B/ Zugaben S. 32.

¹³ DÜCK, a. a. O.: „Ex apographo Georgii Matthiae Pastoris Brenndorfiensis“. H. SCHULLER (a. a. O. S. I.) erwähnt diesen Satz MELANCHTHONs als frühzeitiges Dokument des Interesses für den *Katechismus*. Daran hatte er aber nicht gedacht, daß dieser Satz die Ausgabe aus 1544 betreffen kann.

der Umfang der Ausgabe aus 1544 der gleiche. Aber die Druckerei HONTERS brachte ebenfalls im Jahre 1544 ein Werk von 26 Bögen, ein *Compendium Iuris Civilis* heraus. WAGNER hatte die Achtung der deutschen Reformatoren für sein Werk wohl hauptsächlich dem Umfang desselben zu verdanken.

Unser zweites, kaum ein Jahr jüngeres Dokumentblatt ist vom 15 Juni 1545 datiert und rührt ebenfalls von MELANCHTHON her. In der Überschrift des Manuskripts steht: „Est epistola a Melanchthone praescripta discipulo“; am Ende aber „Praescr. Philippo“. Es handelt sich also um einen Schulaufsatz, um ein Briefmuster, oder um eine Übersetzung zum Zwecke einer lateinischen Sprachübung, die MELANCHTHON an einen wirklichen oder gedachten Onkel des Schülers schreiben ließ. Wegen seiner interessanten ungarischen Beziehungen, und grammatischen Eigenheiten in der Abfassung, teilen wir den ganzen Text mit: „Reverendo viro N. N. Reverendissime Domine et Patrone carissime. Toto pectore tibi gratias ago pro tua paterna erga me pietate, et annitor omni studio, ut mea diligentia in discendo et aliis honestis officiis tuae voluntati respondeat, ac Deo dante, perficiam, ut non fallam expectationem de me tuam.

Multa hic nova feruntur. Certum est Turcicos latrones, qui sunt Budae, populatos esse Styriam et multos captivos adductos et 2000 Equitum trucidata esse. Sadoletus Cardinalis duo oppida et aliquot pagos non procul ab Avinione iuravit [richtig: iussit] incendi et trucidari puberes et impuberes propterea, quod Ecclesiae in ea regione constitutae fuerant ad formam Bernensis Ecclesiae, quae dicitur sentire cum nostris Ecclesiis. Praefecti Turcici concedunt in Ungaria populo, ut vocent Pastores Ecclesiarum suo indicio, ut multi vocantur, qui pure docent Evangelium. Ac praefecti securitatem ipsis promittunt. In urbe Corona docti viri etiam typographicam officinam instruxerunt et nunc excudunt graece scriptum Catechismum, ut puram Evangelii doctrinam in vicinas gentes, quae graeca lingua utuntur, propagare possint. Bene vale. Die Viti 1545.“¹⁴

Nach den wohlgestalteten Begehrsätzen, mit denen die Einleitung überhäuft ist, folgen Nachrichten: „Multa hic nova feruntur.“ Die Reihe von lauter Aussagesätzen macht selbst auf den modernen Leser den Eindruck einer Übersetzungsübung, den Eindruck von Mustersätzen die zu Schulzwecken verfaßt worden sind. Aber dadurch wird die Glaubwürdigkeit des Inhalts garnicht beeinträchtigt, die erwähnten Ereignisse stehen ja mit dem Datum des Briefes in vollem Einklang. Die in Steyer plündernden Türken kamen nämlich aus Ofen, wo sie sich erst im Jahre 1541 eingenistet hatten. Kardinal SADOLETUS war bekanntlich zwischen 1542 und 1545 päpstlicher Legat in Frankreich und ist bereits im Jahre 1547 in Rom gestorben.¹⁵ Die Verwendung der verschiedenen Tempora verdient ebenfalls einige Aufmerksamkeit. Die Abwechslung von praesens imperfectum und perfectum soll nach der Schulregel der consecutio temporum bloß ein zeitliches Nacheinander bezeichnen. Dieses Nacheinander finden wir bei den Prädikaten der betreffenden Sätze, so im Falle der Prädikate „instruxerunt“ und „excudunt“. Das praesens entspricht beim narratorischen Vortrag der Humanisten dem sehr beliebten praesens historicus. Die Abweichung, welche zwischen dem Datum des Briefes und dem Zeitpunkt der Ausgabe besteht, ist nicht nur durch den damals noch

¹⁴ *Corpus Reformatorum*. Bd. V. S. 771. Nr. 3200. „Ex apographo in cod. Paris. D. L. 54.“ FRANKL a. a. O. S. 173. Anm. Nr. 127.

¹⁵ Über SADOLETUS siehe: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd IX. Sp. 70—71.

sehr langsamen Nachrichtendienst, sondern auch durch den Umstand zu erklären, daß es sich um einen Übungstext handelt.

Die beiden angeführten Briefe sind ein eindeutiger Beweis für die erste Ausgabe des Wagnerschen *Katechismus* im Jahre 1544. Nebenbei könnte man sich auch auf sonstige Dokumente in Blattform berufen. Diese besitzen eines- teils zusammen mit dem bisher erwähnten eine Beweiskraft, andernteils werfen sie auf die anderen Beziehungen der Haner'schen Bemerkungen ein wohlthätiges Licht. Beim ersten ist sowohl Datum wie Schreiber unbekannt. Vermutlich erfolgte die Publikation nach DÜCK „ex apographo“, aus einen Band von Blättern, der sich wohl in der Bibliothek des Kronstädter Gymnasiums befunden hatte.¹⁶ Aus dem Text geht hervor, daß der Adressat Valentin WAGNER, der Briefschreiber aber der von MELANCHTON bestimmte Zensor der *κατήχησις* ist, der nach weitläufigen Humanistenkomplimenten auf sein Thema, den griechischen Katechismus zu sprechen kommt:

„... *κατήχησιν* tuam, quae a te scripta missaque fuit, vidi legique libenter, vidi etiam quae tela, etc. etsi *κατήχ* ista tua non prodiisset, in amorem tui poteris abripere? jam enim ex priore scripto illo tuo tanquam leonem ex unguibus conjiciebam solidam tuam doctrinam. Philippus Rex beatum esse filium suum Alexandrum arbitrabatur, quod Artis seculo nasci eum contigerit. Tu vero duplice nomine illo beator: primo, quia felicissimo tempore, quo literas omnes, quasi ἐν τῇ ἀκμῇ ἄκρα consistunt, vivere Tibi contigit, altero, quia praeceptor obtigit doctissimus Philippus Melanthon, qui incomparabili sua eruditione, industria et virtutibus non solum domi, sed apud exteros etiam pulcherrimam famam et gloriam promeruit. Quod autem tui elaborati operis censorem me constituit, nihil alieni fuit ab humanitate doctrinaeque Tua. Multum vero errare mihi videris, si me tantum in litteris proficisse putas, ut Te doctorum virorum scriptis judicare possim. Longe hoc meas vires superat. Habeo fortassis aliquam lingvae peritiam, sed infra mediocritatem. Bene vale Wagnere doctissime.”

In den Sätzen sind zahlreiche Anspielungen verborgen. Der zweite, bloß mit einem Komma abgetrennte, mit „vidi etiam“ beginnende und mit einem Fragezeichen abgeschlossene Satz deutet auf einen lateinischen Spruch, den man wohl einer damals allbekannten Adagiensammlung entnommen hatte („quae tela . . .“). Im nächsten Satz erwähnt der Briefschreiber ein früheres Werk WAGNERS („... ex priore scripto illo tuo“). Dieses ist nicht mehr mit Bestimmtheit zu identifizieren. Wir müssen annehmen, daß unter den Werken, die zwischen 1539 und 1544 in Kronstadt gedruckt und in unseren Quellen HONTES zugeschrieben wurden, wenigstens eins von WAGNER verfaßt worden war.¹⁷ Im folgenden geht der Schreiber mit einem Spruch des makedonischen

¹⁶ DÜCK a. a. O. S. 38—39. Der Titel des Briefes: „N. N., der von Melanthon bestellte Beurtheiler des griech. Katech. Wagners an diesen. (Ex apographo.)“.

¹⁷ K. SZABÓ schreibt das *Compendium Grammaticae Graecae* (RMK II. 13.) aus 1535 WAGNER zu. Falls es aber wirklich existierte, so kann es frühestens im Jahre 1539 erschienen sein, da HONTES Druckerei in diesem Jahr ihre Tätigkeit begann. Aus demselben Jahr kennen wir die erste Ausgabe der griechischen Grammatik HONTES (RMK II. 14.), auf dessen Titelblatt das I. H. C. HONTES Autorschaft bezeugt. Die im Jahre 1549 erschienene griechische Grammatik WAGNERS weicht in Einteilung von der Hontes'schen ab. Ein anderes Werk WAGNERS genau vom Jahre 1544 wird bei SZABÓ erwähnt: *Praecepta vitae christianae* (RMK II. 34.). Aber dieses scheint mit der Ausgabe aus 1554, welche für die zweite Ausgabe gehalten wurde, identisch zu sein (RMK II. 54.), von welcher nur der erste, aus unbekanntem Gründen neugesetzte Bogen abweicht; die Typen

Königs PHILIPP auf seinen eigentlichen Gegenstand, auf sein Amt als Zensor, und an den Taufnamen PHILIPP anknüpfend auf MELANCHTON über, den er mit dem auch von SYLVESTER her bekannten „praeceptor doctissimus“ nennt.¹⁸ Er entschuldigt sich damit, daß diese Aufgabe als Zensor seine Kräfte übertragen, da er doch die griechische Sprache nur mittelmäßig beherrsche. Der unbekanntere Briefschreiber hatte mutmaßlich die *Katechesis* schon im Druck gesehen, so wird er seine huldigungsfreudige Zeilen in den letzten Tagen des Jahres 1544, oder vielmehr 1545, gleichzeitig mit dem schon geschilderten zweiten Brief, dem Konzept von MELANCHTON geschrieben haben. Allerdings dokumentiert er die Bemerkung HANERS, wonach der griechische Katechismus „haud sine maximis Universitatum Germanicarum gratulationibus et approbationibus“ den Druck in Kronstadt verlassen hatte.

Das vierte Dokument, der Brief MELANCHTONS vom 1. November 1550 an Adam AQUILA, Rektor von Litmeritz, ist voller Hochschätzung für die deutschen Reformatoren und Humanisten. Er lobt seinen Freund für die Opferfreudigkeit, mit der er die von anderen verschmähte Tätigkeit des Lehrers auch weiterhin erfüllt, und das in einer Zeit, wo die ganz Deutschland gefährdenden Zwistigkeiten für die Wissenschaften so ungünstig sind. Er erwähnt das ungarische Beispiel: „...Pannonia inter classica Turcica tamen literas colit ac sonat Evangelii vocem. Heri accepi κατήχησην graece editam et erudite scriptam in ipsa Pannonia. . .“¹⁹

Das Datum des Briefes stimmt bis auf den Tag mit dem Datum der Vorrede zur zweiten Auflage von WAGNERS griechischem Katechismus überein. Und wie wenn aus dem Briefe MELANCHTONS genau der Widerhall des Satzes zu vernehmen wäre: „Datum inter medios hostes et arma, Pridie Kal. Novembr. Anno Iubilaeo 1550“. Es ist nicht wahrscheinlich, daß MELANCHTON die erste Ausgabe genau am Tage der Datierung der zweiten Ausgabe von jemandem bekam. Vielmehr wäre anzunehmen, daß durch die Fürsorge des Autors oder des Verlegers das erste Ehrenexemplar recht früh an den „praeceptor doctissimus“ abgeschickt wurde, und daß es postdatiert wurde, um ihm mit dem Geschenk auch noch eine Überraschung zu bereiten. Jedenfalls bestätigen auch diese Zeilen unsere sonstigen Angaben bezüglich des ausländischen Widerhalls.²⁰

Christianus SCHESAEUS erwähnt in seiner Elegie über WAGNER, daß auch der zum Kreise MELANCHTONS gehörende Joachimus CAMERARIUS den griechischen *Katechismus* hochgeschätzt hatte:

...Ille [sc. Wagner] Catechesin lingua conscripsit Achiva,
 Divinae plenum mentis; et artis opus.
 Quam multi Argolica vicini e gente legentes,
 Conversi ad Christi mente fuere, fidem.

dieser Ausgabe werden in der Kronstädter Druckerei ausschließlich nach 1554 verwendet. (Feststellung von G. BORSA).

¹⁸ J. SYLVESTER nennt in seiner *Grammatica Hungarolatina* (Sárvár, 1539. RMK I. 14.) MELANCHTON „praeceptor noster“.

¹⁹ *Corpus Reformatorum*. Bd. VII. S. 689—690. Nr. 4816. „Ex apogr. in cod. Paris. D. L. 54.“ Cf: FRANKL, a. a. O. S. 173. Anmerkung Nr. 127.

²⁰ Johann FEJÉRTÓY berichtet an BULLINGER in einem vom 10. Okt. 1551 in Wien datierten Brief über die Katechismen, welche in den Sprachen der verschiedenen Nationalitäten in Siebenbürgen, so auch in griechischer Sprache verfaßt sind. Cf: *Egyháztörténeti emlékek* (Kirchengeschichtliche Dokumente) Bd. V. S. 597—600. ERDŐS K.: *Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése*. (Briefwechsel zwischen Heinrich Bullinger und Hans Fejértóy) Debrecen, 1913. S. 13. 25—26.

De hac lingua in Graeca, nostro Camerarius aevo,
 Cui similem totus vix habet orbis, ait:
 Caecropio in studio totos trivi impiger annos,
 Estque mihi hac primus laude petitus honos;
 Attamen hoc fateor, me victum huic defero palmam,
 Hic mihi ceu numen suscipiendus erit.²¹

Bekanntlich sind gerade um die Jahre der zwei Ausgaben der Kronstädter *Κατήχησις* auch die griechisch geschriebenen Schulbücher des berühmten deutschen Humanisten und Pädagogen Joachim CAMERARIUS (1500—1574) erschienen, und zwar 1545 *Κεφάλαια χριστιανισμοῦ προσφωνηθέντα τοῖς παιδίοις* (Die wichtigsten Kapitel des Christentums für Schüler) in Hexametern, 1547 die Übersetzung des Augsburger Bekenntnisses und 1552 die *Κατήχησις τοῦ χριστιανισμοῦ*.²² Vom letzteren sagt Hermann SCHULLER, daß sie ohne Impressum erschienen war. Wahrlich scheint auch das Gedicht darauf hinzudeuten, daß er — an CAMERARIUS das Wort übergebend — zwar WAGNER mit seiner Arbeit mehrere Jahre vorangeeilt sei, sich aber trotzdem an Erfolg besiegt fühle. Aus der Bibliothek des Hermannstädter Gymnasiums ist uns hingegen ein an WAGNER gewidmetes Exemplar der 1552-er Ausgabe vorhanden, mit der Eintragung: „Opt. et doctiss. V[enerabili] D[omino] V[iro] Wagnero amico s[uo] Joach[imus] Camer[arius] A[uthor].“ SCHULLER hat auch in einer anderen Beziehung darauf hingewiesen, daß die Werke WAGNERS und CAMERARIUS' vielfache Berührungspunkte miteinander aufweisen. Die *Praecepta honestatis atque decoris puerilis* (1528) und die *Praecepta vitae puerilis* hatten jedenfalls mächtig auf WAGNERS *Praecepta vitae christianae* eingewirkt.²³ Es ist nicht ausgeschlossen, daß MELANCHTON gerade CAMERARIUS zum Zensor des griechischen *Katechismus* bestimmt hatte, der in einem ohne Namen und Datum erhaltenen Briefe sich als rechter Humanist wegen seiner Ungewandtheit in der griechischen Sprache entschuldigt, aber einige Jahre später, gerade durch das Kronstädter Beispiel WAGNERS begeistert, eine eigene *Katechesis* verfaßt.

Was mag WAGNER zur Verfassung seines griechischen Katechismus veranlaßt haben? HANER deutet auf die Kronstädter Griechen hin: „Et cum Coronae multi Graecorum commorarentur . . .“. Die in der Kronstädter „Hochstadt“ wohnenden Griechen haben seit der Mitte des XV. Jahrhunderts, d. h. seit dem Falle Konstantinopels und seit dem Vorrücken der Türken in Moldau im Kronstädter Leben eine bedeutende Rolle gespielt. Die reiche Kolonie von Kaufleuten wohnte in einem besonderen Stadtviertel, dem heute noch „Bolgárszeg“ (Bulgarenecke) genannten Stadtteil, und leisteten der Stadt in schweren Zeiten durch ihre Handelsverbindungen bedeutende materielle Hilfe.²⁴ Diese Gruppe in Kronstadt, die mit ihrer griechischen Sprache an das klassische Griechentum erinnerte, mag in erster Reihe das Herausgeben griechischer Schulbücher und eines griechischen Katechismus veranlaßt haben.

²¹ SCHESAEUS, CHR.: *Elegiae in obitum trium illustrium virorum . . . M. Joannis Honteri, M. Valentini Wagneri et D. Jacobi MelleMBERGERI*. Claudiopoli, 1573. RMK II. 132. Die Partie der Elegie, welche WAGNER betrifft, wird bei SEIVERT zitiert a. a. O. S. 475.

²² *Die Religion der Geschichte und Gegenwart*. (RGG¹) Bd. I. S. 1439. *Allg. Deut. Biogr.* Bd. III. 723. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. II. Sp. 719.

²³ SCHULLER, H.: a. a. O. S. 1—3. Die Widmung CAMERARIUS' zitiert bei GROSS, J.: *Katalog der von der Kronstädter Gymnasialbibliothek . . .* Kronstadt, 1883. S. 23. Nr. 83.

²⁴ HORVÁTH, E.: *Az újjörögök*. (Die Neugriechen.) Bp. 1943. S. 58. JEKELIUS, E.: *Kronstadt*. Ebenda 1928. S. 160.

Die Elegie SCHESAEUS' erwähnt aber auch die jenseits der Kronstädter Schneeberge, in der benachbarten Moldau und weiter nach Süden und Osten zerstreuten Griechen, er deutet auf die Möglichkeit der Bekehrung der griechischen Kirche hin: „Quam multi Argolica vicini e genere legentes, Conversi ad Christi mente fuere, fidem . . .“. Dieser Missionsgesichtspunkt war auch den humanistischen Reformatoren in Deutschland nicht fremd. Zwischen dem Patriarchen in Konstantinopel und den Reformatoren in Wittenberg kam schon früh, gegen die Mitte des Jahrhunderts, eine Verbindung zustande. Als einmal der ehemalige Sekretär eines Patriarchen in Wittenberg zu Besuch war, benützte MELANCHTON diese Gelegenheit um das Augsburger Glaubensbekenntnis ins Griechische zu übersetzen und — vermutlich nur handschriftlich — dem Patriarchen überbringen zu lassen.²⁵ Es geschah also im Sinne der Augsburger, daß WAGNER ein Exemplar des *Katechismus* auch nach Konstantinopel bringen ließ, er bekam aber keine Antwort darauf.²⁶

Den tieferen Grund für die Verfassung der *Κατήχησις* haben wir im erzieherischen und didaktischen Programm der humanistischen Schule zu suchen. Die Pflege einer griechischen Bildung hatte im Lande bereits ihre Vorgeschichte und ihre Überlieferung. Die in der Zeit der Árpáden ausgebauten Handelsbeziehungen hatten überall im Lande die Bildung kleinerer Kaufmannskolonien zur Folge. Wohl wird auch Aeneas Sylvius PICCOLOMINI gerade an solche gedacht haben, als er im Jahre 1540 König LADISLAUS V. um der griechischen Untertanen willen zum Erlernen der griechischen Sprache ermunterte: „Nam et ad regnum Vngariae melius dirigendum, cui Graeci complures subsunt, non parum conducet, et ad Latinam orationem multum tibi luminis afferent literae Graecae quas non pauci Latinorum Imperatores maximi didicerunt . . .“.²⁷

Da wir jetzt die humanistischen oder gar erasmischen Überlieferungen der griechischen Sprachpflege hier im Lande nicht überblicken können, müssen wir uns mit der Berufung auf die Kronstädter Druckwerke als Vorläufer von WAGNERS *Katechismus* begnügen. Zwischen 1539 und 1555 kennen wir acht Schulbücher in griechischer Sprache aus dieser Stadt. Wenn wir dazu noch beachten, daß zu jener Zeit im Schulunterricht das Auswendiglernen und das Abschreiben nach Diktiertem gerade wegen der Seltenheit der Bücher eine größere Rolle gespielt haben als heute, dann darf man aus der hohen Zahl der griechischen Publikationen auf eine sehr lebhaft griechische Kultur schließen.²⁸ Das finden wir auch in den damaligen Schulordnungen bestätigt. In der im Jahre 1543 geschriebenen und wahrscheinlich auch im Druck erschienenen

²⁵ BENZ, E.: *Geist und Leben der Ostkirche*. Hamburg, 1957. S. 163—164. Der Verfasser zitiert in Zusammenhang mit dieser Frage aus seinem früheren Werk: *Wittenberg und Byzanz*. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche. Marburg, 1949.

²⁶ TRAUSSCH III. S. 470. TEUTSCH, Fr.: a. a. O. S. 263, 334. RÉVÉSZ J.: *A reformáció az erdélyi oláhok között*. (Die Reformation bei den Rumänen in Siebenbürgen) Debrecen, 1938. S. 12. RÉVÉSZ hält neben dem rumänischen Katechismus aus 1544 den griechischen aus 1544 nicht für unmöglich, war dieser doch im Sinne MELANCHTONS dazu bestimmt unter den Kronstädter Griechen, aber auch in der ganzen griechischen Kirche den Einzug der Reformation vorzubereiten.

²⁷ Aeneae Sylvii PICCOLOMINI Senensis. . . *Opera quae exstant omnia*. Basileae, 1571. S. 981.

²⁸ Druckwerke in griechischer Sprache aus der erwähnten Zeit: *RMK* II. 14, 15, 23, 25, 29, 37, 43, und 59.

Schulordnung des HONTERUS sind besondere Paragraphen für den klassischen Sprachunterricht und dessen Lehrmethoden zu lesen. Seine Schulregeln (*leges scholasticae*) in gut fließenden Hexametern — offensichtlich hatten die Schüler auch diese auswendig zu lernen — schreiben die Übung der lateinischen Sprache im Wort und Schrift vor. Prügelstrafe wird für diejenigen in Aussicht gesetzt, die faul waren, oder anstatt Lateinisch ihre Muttersprache gebraucht haben. („Germana non latina cuiquam colloquens . . .“). Zugleich war auch die Übung des Griechischen eine alltägliche Aufgabe: „Exercitum Dialecticae et Grammaticae graecae ac latinae tota septimana nunquam praetermittatur . . . Una lectio graeca quotidie in Schola continuetur. Dificiliorum lectionum expositio et examen minime posthabeatur . . .“.²⁹ Die Schüler hatten selbst in ihrer Freizeit im Umgang miteinander die klassischen Sprachen zu üben und daß darin außer dem Latein auch dem Griechischen eine Rolle zufiel, verrät die Hermannstädter Schulordnung: „. . . suos perpetuo coricaeos [richtig: coriaceos] in negligentiores, et vernacula lingua utentes habeant; ut rector in sua Classe, Catechesin quoque Lutheri Graecam, Latinam et Germanicam diebus sabbathi, horis vespertinis, ut pueri discant, operam dent . . .“.³⁰

In dieser humanistischen Schulpraxis erkennen wir das deutsche Muster. Die verwandten Züge sind aber nicht nur der gemeinsamen Sprache, sondern auch dem Wirken eines ausgezeichneten humanistischen Gelehrten, in unserem Falle dem Wirken von HONTERUS und WAGNER zu verdanken. Die letzte Wurzel haben wir aber im althergebrachten Vorrecht zu suchen, das auf das *Privilegium Andreanum* zurückzuführen ist. Im Besitze dieses konnte die Landeskirche, das Landdekanat seine vom Ufer des Rheins oder der Mosel mitgebrachten Rechte gegen Könige, benachtbarte Bischöfe und gegen den fern thronenden Graner Erzbischof verteidigen. Mit diesem Vorrecht versehen konnte das Siebenbürger Sachsentum mit dem Arme über das gegen die Türken kämpfende Ungarn reichend („inter classica Turcica“) sich in der Phase der sozialen Entwicklung befinden welche auch im Westen dem XVI. Jahrhundert entspricht, unmittelbar an die Melanchthonschen Ideale und Lösungen anknüpfen. Praktisch will das bedeuten, daß in den sächsischen Kirchengemeinden die didaktische Methode und die Schulordnung der humanistischen Reformatoren nicht nur in die Gymnasien von Kronstadt und Hermannstadt, sondern auch in die Dorfschulen eingezogen war. So haben z. B. schon am Ende des Jahrhunderts, im Jahre 1593 die Schulverordnungen von Szászkeresztur nicht bloß das Lesen und Schreiben, sondern für die besseren Schüler auch Latein und Griechisch vorgeschrieben: „. . . den meisten Jungen, neben den Lateinischen Lectionibus auch eine Griechische für lesen undt fleissig examinieren ad

²⁹ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen. I. Berlin, 1888. Die Schulordnung des HONTERUS. 1543. Cf: DÜCK, a. a. O. S. 123—124.

³⁰ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. S. 52. In Deutschland waren seit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts unzählige Ausgaben des Lutherschen *Katechismus* in griechischer Übersetzung in Gebrauch. Der *Katechismus* des Jesuiten P. CANISIUS wurde 1558 von G. MAYR ins Griechische übersetzt. Von diesem Jahre an ist auch dieser *Katechismus* beinahe alljährlich in einer neuen Ausgabe erschienen. Das Vorwort der Leutschauer Ausgabe aus dem Jahre 1677 drückt seine didaktische Zielsetzung folgendermaßen aus: „Non solum enim utriusque linguae alterna varietate recreabuntur, sed ea etiam citius, firmiusque discent Graece, quae jam ante Latine didicerunt. . .“ (*RMK II*. 1403.)

Grammaticam, auff dass sie beyde in Lateynischer und Griechischer Grammatica wol geübet werden.”³¹

Darum wurde die wiederholte Ausgabe sowohl einer lateinischen als auch griechischen Grammatik und der wichtigeren klassischen Autoren notwendig, und aus didaktischem Gesichtspunkt war es wünschenswert, daß die Kenntnisse des reformierten Glaubens in einer klassischen Sprache erlernt und memoriert wurden.

HOLL BÉLA: WAGNER BÁLINT *KATHXHEIΣ*-ÉNEK ELSŐ KIADÁSA
(BRASSÓ, 1544).

WAGNERnek (megh. 1557), a brassói nyomda és iskola vezetésében HONTER utódjának görög nyelvű kátéja elsősorban didaktikai célokat tart szemmel. Ezért lényegesen eltérve a szokványos LUTHER-féle augsburgi kátéktól tizenkét fejezetben, tanító és tanítvány között folyó párbeszédet tartalmaz. SZABÓ Károly csupán a második, 1550-ben Brassóban megjelent kiadását ismerte (*RMK* II. 45.), jegyzetében azonban utalt Georg HANER *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum* című művének (*RMK* III. 3871.) WAGNER-re vonatkozó megjegyzésére: „Haner szerint . . . — írja — az első kiadás Brassóban 1544-ben jelent volna meg”. Ezt a bizonytalannak vett adatot SZABÓ nyomán GULYÁS Pál is kételkedve idézte, forrásul azonban CZWITTINGERT jelölte meg, aki — GULYÁS szerint — bizonyára az 1544-ben megjelent nagyszzebeni román katekizmust nézhetette görög nyomtatványnak. HANER idézett helyét, amely CZWITTINGERnek is forrása volt, gondosabban megvizsgálva kiderül, hogy összetévesztésről nem lehet szó, mivel HANER a görögökkel is, a románokkal is külön foglalkozik, és kiemeli a görögökkel szemben a románok hitújítás iránti közömbösségét. Ha a nagyszzebeni román katekizmusról tudott volna, bizonyára megemlítette volna. Egyébként sem valószínű, hogy akár HANER, akár pedig CZWITTINGER az ószláv és a görög betűk között ne tudott volna különbséget tenni.

A HANERTől CZWITTINGERhez került és a XVIII. század historia litteraria-irodalmában ismételten felbukkant adatot két, a görög káté első kiadásával egykorú és MELANCHTHONtól származó levél egyértelműen hitelesíti. Egy harmadik, feltételezhetően ugyancsak az 1544-i kiadás megjelenési idejéből való datálatlan levelet a MELANCHTHON által kijelölt németországi cenzor írta WAGNERnak. Humanista dicséretekben gazdag soraival Georg HANERnek a káté külföldi visszhangjára vonatkozó megjegyzését erősíti. Ismét csak a görög kátének messze földre eljutott híreről tanúskodik az a negyedikeveles dokumentum, amelyet MELANCHTHON egyik tanítványa számára, talán iskolai fordítási gyakorlatnak készített. Ebben magyar vonatkozású hírek mellett újságolja, hogy Pannóniában a török fegyverek zaja közepette tudós alapossággal összeállított görög káté is megjelenhetett.

WAGNER ezzel a munkájával megelőzte a tankönyvek írásában számára egyébként mintául szolgáló német pedagógust és humanistát, Joachimus CAMERARIUST. Az íráshoz az indítékot a brassói „Bolgárszeg”-en lakó, a XVI. század legelején bevándorolt görög kereskedő-kolónia és a Németországból az erdélyi századok iskoláiban meghonosított humanista tanítási rend egyaránt adhatta. De figyelemre méltó az is, hogy WAGNER kátéjának egy példánya az egykorú adatok szerint a konstantinápolyi orthodox pátriárkához is eljutott. Ez egyezik MELANCHTHONnak azzal az elgondolásával, hogy a római egyház gyengítésére a reformátoroknak kapcsolatot, együttműködést kell keresniük a görögkeleti egyház fejével. Könyvtörténeti szempontból azonban a leglényegesebb, hogy a G. HANERTől 1694-ben emlegetett 1544-i brassói görög káté valóban létezett.

³¹ *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Tom. VI. Das Kreutzer Schulrecht von 1593. (Deutsch-Kreuz bei Schäßburg). Cf: TEUTSCH a. a. O. Bd. I. S. 339. Über die Vorrechte der sächsischen Kirche in Siebenbürgen: TEUTSCH a. a. O. Bd. I. S. 3—33, 86. KNAUZ N.: *A milkói püspökség*. (Das Milkauer Bistum) Magy. Sion 1867. S. 401—415.

PÉTER ZOLTÁN

A jubiláló Ráday-Könyvtár

Száz éves a Ráday-Könyvtár. Így is szólhatna a cím, de így nem volna teljesen helytálló. A 100. évforduló csak a gyűjteménynek magántulajdonból az egyház birtokába jutását jelzi, magánkönyvtárból egyházi könyvtárrá alakulásának kezdetét. Valójában sokkal régebb eredetű a Ráday-Gyűjtemény, amelyen 1954-ig a könyvtárat és a hozzá tartozó kéziratát értettük, 1954 óta pedig a Ráday-Könyvtár és az egyházkerületi levéltárat is magában foglaló Ráday-Levéltár közös szervezetét értjük.

Mondhatjuk azt is, hogy 1961 kettős évforduló a Ráday-Könyvtár életében. A már említett centenáris alkalmon kívül voltaképpen a 250. évfordulóját érte meg ebben az évben. Ha nem is konkrét adatok alapján, de a könyvtár megalapítójának, RÁDAY Pálnak élettörténete alakulásából következtetve ugyanis 1711-re lehet tenni a könyvtár születését. Ez a megállapítás — elismerem — vitatható. Lehet érvelni amellett, hogy RÁDAY Pál, II. RÁKÓCZI Ferenc hírneves diplomatája már ez évet megelőzőleg is elkezdhetette a könyvgyűjtést, nemcsak a szabadságharc leverése után. Azonban az is egészen bizonyos, hogyha szórványosan vásárolt is RÁDAY könyveket 1711 előtt, de a könyvtár nagyobb arányú megalapozásához csak a harcok elültével, 1711-gyel láthatott hozzá. A fejedelem hűséges embere elfogadta a királyi kegyelmet, a diplomáciai és fegyveres harcok elcsitultával visszahúzódott a protestáns rendi ellenállás frontjára. Lelke gazdag energiáit, a nemzeti ellenállás életformáját egyideig egyházipolitikai küzdelmekben élte ki, de még inkább és egyre inkább a szellemi felkészülés fegyvertárának gyűjtésében. Nemcsak maga folytatott egyre szélesbedő körben külföldre is kiható könyvszerző tevékenységet, hanem — ami talán még nagyszerűbb tette volt, — úgy nevelte fiát, Gedeont, hogy ő aztán egész életét szentelte a péceli könyvtár gyarapításának. Ennek a nagyvonalú könyvtárszervező tevékenységnek nyilván a szatmári béke volt az előfeltétele, az 1711-ben létrejött politikai helyzet volt az alapja, létesítő előzménye.

Ezért nem túlzás, ha a Ráday-Könyvtárnak mint magángyűjteménynek születési évét 1711-re tesszük. Így aztán 1961 kettős évfordulót jelent a gyűjtemény számára: mint egységes kulturális intézmény a magánkönyvtári korszak hozzászámításával 250 éves, mint a dunamelléki református egyházkerület tudományos könyvtára 100 esztendő. Ha ez alkalommal mégis az utolsó 100 év fejlődésének vázolására tesszük a hangsúlyt, annak oka, hogy a megelőző időszak viszonylag ismertebb, mint a legutolsó század története, de számunkra is közelebb álló, több tanulságot nyújtó időszaka ez a könyvtár fejlődésének.

*

A Ráday-Könyvtárral foglalkozó nem túlságosan gazdag irodalom¹ áttekintéséből könnyen kitetszőleg három szakaszra bonthatjuk a gyűjtemény eddigi élettörténetét. Első az alapítás és nagyszabású megszervezés kora, RÁDAY Pál és I. Gedeon korszaka. Ez az 1711-től 1792-ig tartó időszak a gyűjtemény hőskora, felvirágzásának ideje. A kibontakozás már Pál életében erőteljesen megindult. Már ő elkezdte kiépíteni a kapcsolatokat hazai és külföldi vonatkozásban, erdélyi literátus emberekkel, pozsonyi, bécsi megbízottakkal, s céltudatosan gyűjtötte a magyar műveken kívül, amelyeknek teljes összegyűjtését főcéljának tekintette, a külföldi tudományos és szépirodalom korabeli és régibb keletű java termékeit. Fia, Gedeon vagyona jövedelmét áldozta könyvtárára, s egész tudományos és irodalmi felkészültségét állította szolgálatába. Kiszélesítette és rendszeresebbé tette apja könyvszerző tevékenységét. Külföldi könyvkereskedők árjegyzékéből válogatta ki a megszerzendő műveket, megszerezte ügynökei révén a könyvaukciók jegyzékét is, hogy az ilyen alkalmakat is felhasználja könyvei gyarapítására. Széleskörű levelezésben állott kiváló művelt férfiakkal, hogy tájékozódjék a korabeli irodalomban. Apjához hasonlóan gondoskodott a könyvek mintaszerű bekötéséről is, ami a könyvek árán felül igen tekintélyes költséget jelentett.² Gyorsan gyarapodó könyvtára kastélyában több termet töltött meg. Ha nem is mondhatjuk, hogy a korabeli főúri kastélyok, közelebbről a gödöllői GRASSAL KOVICH kastély mintájára átépített pompás barokk palotáját a könyvei kedvéért emelte, de benne bőkezűen gondoskodott könyvtártermekről és pompás berendezésről a kor ízlésének megfelelően.³ Könyveiről többször készített katalógust is.⁴

¹ RÖSLER, Christoph: *Die gräfliche Radaysche Bibliothek zu Pécel bey Pest.* Ungarische Miscellen. 1805. 79. l. KUBINYI Ágoston: *A magyar nemzeti múzeum mint intézet és tulajdonörökítése a gróf Ráday féle könyvtár megvétele érdekében.* Pesti Napló. 1859. 17, 18, 31, 83, 85, 86. sz. DOBOS János: *A gróf Ráday család péceli könyvtárának rövid ismertetése.* Prot. Egyh. Isk. L. 1860. 780—783. l. KISS Áron: *Bod Péter levelei Ráday Pálhoz könyvgyűjtési ügyekben.* Magy. Könyvszle. 1882. 257—265. l. SZÓRS Farkas: *A budapesti evang. reform. theologiai akadémia múltja és jelene.* Bp. 1896. 136. l. RUPP Kornél: *A Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1897. 173—180. l. PRUZSINSZKY Pál: *Ráday Pál.* Prot. Szle. 1912. 6. sz. BERNÁTH Lajos: *A Ráday könyvtárról.* Prot. Egyh. Isk. L. 1912. 27. sz. PRUZSINSZKY Pál—HAMAR István: *A budapesti református theologiai Akadémia Ráday könyvtárának múltja és jelene.* Bp. 1913. GORZÓ Gellért: *Ráday Pál.* Bp. 1915. KÁROLYI Árpád: *A magyar nemzeti múzeum és a Ráday könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1921. 152—154. l. S. SZABÓ József: *Hogyan gyűjtötte alapítója a híres Ráday könyvtárat? Kálvinista Szle.* 1932. 321—322. l. *A rézmetszettel díszített könyv.* A magyar bibliophil társaság nyolcadik kiállítása az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. Rendezte, szerk. DRESCHER Pál. Bp. 1937. SZARVASI Margit: *Magánkönyvtárak a XVIII. században.* Bp. 1939. BORY István: *A péceli Ráday könyvtár, a leggazdagabb magyar magángyűjtemény.* Bp. Hirlap. 1948. dec. 29. sz. ESZE Tamás: *A Ráday könyvtár megújítása.* Az Út. 1954. 47. sz. *A budapesti református theologiai akadémia története 1855—1955.* Szerk. BUCSAY Mihály, PAP László. Bp. 1955. 193. l. SEGESVÁRY Viktor: *Egy magánkönyvtár a 18. században.* (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában.) A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 27. l. ZSINDELY Endre: *Ráday Gedeon élete és munkássága.* A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Bp. 1956. 36. l. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* 1955. Szerk. PAP László Bp. 1956. ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957. *A Ferencváros története.* Szerk. XANTHUS Zoltán. Bp. 1959. 29. l. BELICZAY Angéla: *Egy könyvtár látogatása szülőfalujában.* Reformátusok L. 1960. 19. sz.

² A könyvek értéke is igen magas. Olykor egy ökor árába került egy jó könyv. A szép bőrkötés pedig 2 csizma árával ért fel.

³ ZSINDELY Endre: *A péceli Ráday-kastély.* Bp. 1957.

⁴ A Ráday-Gyűjtemény már magánkönyvtári életszakában is több katalógussal rendelkezett. Ezek a Ráday Levéltárban Ráday cs. lt. 226. sz. a köteggben és a Ráday könyvtár 9. sz. a köteggben találhatóak.

Mindezt nem csupán divatból vagy a maguk önző gyönyörűségére tették. RÁDAY Pál és Gedeon messze megelőzve hazánkban a kor könyvtári szokásait, megindították a könyvkölcsönzést: literátus tudós embereknek szívesen kölcsönöztek a gyűjteményükből. Erről fennmaradt levelezésük számos emléke tanúskodik. Nemcsak a kiváló irodalomtörténész BOD Péter volt állandó kapcsolatban Pécellel, hanem rajta kívül számosan élvezték a RÁDAYak szívességét. Könyvtárgyarápító politikájuk széleskörű érdeklődést és magas műveltséget mutat határozott fogékonysággal a szellemi haladás iránt. Egyházas alapműveltségüknek és mély vallásosságuknak megfelelően túlnyomóak a teológiai vonatkozású könyvek, de a tudományok minden ága képviselve van gyűjtésükben. Különös hangsúlyozást kíván, mely fogékonysággal viseltettek a felvilágosodás irodalma iránt. Jóllehet MÁRIA TERÉZIA korában a külföldi könyvek behozatala cenzúra alá esett, megtalálták a módját, hogy a felvilágosult írók műveit szinte rögtön megjelenésükkor megszerezzék. Hogy ezt tudatosan csinálták, levelezésükből is kitűnik. A könyvkereskedőkkel, ágensekkel folytatott levelezésükben találunk részleteket, amelyek az ilyen prohibitus könyvek bejuttatásának módját tárgyalják. Ha a dunai hajóút a cenzúra szigorítása miatt veszélyesnek látszott, elirányították a francia felvilágosodás termékeit kerülő úton Lengyelországba: az onnét érkező könyvküldemények nem keltettek gyanút a cenzorokban.

Ily tervszerű gyűjtőtevékenység folytán magától értetődik, hogy a RÁDAYak könyvtára igen jól összeválogatott, a kor szellemi termését és a régebbi könyvnyomtatás javát felölelő, szinte páratlan magángyűjtemény lett, amely nemcsak tekintélyes állományával,⁵ hanem összeállításának céltudatosságával és művelt főre valló tervszerűségével is a kor egyik legértékesebb magyar könyvtáráként jöhetett szóba.⁶ Ehhez olyan mély irodalmi műveltséggel bíró tulajdonos volt szükséges, mint RÁDAY Pál és nyomában fia, Gedeon, az írók barátja, aki maga is próbálkozott az írás művészetével — ebben is apja példáját követvén —, s ha nem is lett kiemelkedő szépírónká, de irodalmi levelezése, pártfogói magatartása, lelkes buzdítása révén a XVIII. század ébredező magyar irodalmi életének egyik vezéralakja KAZINCZY előtt.

*

Sajnos, halála után nem folytatódott a gyűjtemény felfelé ívelő pályája. Ez a magángyűjtemények szervi betegsége: ha a nagy szerző utódai nem lelkesülnek többé a könyvekért, tönkremegy, elkallódik a könyvtár. Ez a veszély fenyegette a RÁDAYak pompás gyűjteményét is. A család köznemesi sorból a főrangúak közé lépett elő, s a főúri ranghoz már nem volt meg a kellő mód. Bár a RÁDAYak birtokállománya — mint köznemesi vagyon — elég tekintélyes volt, s azt RÁDAY Pál neje révén a KAJALI család vagyona is megnövelte, de a régi főrangú családok sokezer holdas ingatlanaival nem kelthettek versenyre. A család gazdasági történetének megírása deríthetné fel közelebbről, hogyan tudott a két könyvtáralapító olyan tekintélyes állandó

⁵ A RÁDAY I. Gedeon halála után összeállított könyvjegyzék 4873 művet tart számon 10 302 kötetben. A kor viszonyaihoz képest igen tekintélyes könyvvállomány — magángyűjteményben.

⁶ RÖSLER Christoph idézett cikkében a legértékesebb magyar magánkönyvtárnak minősíti a RÁDAYak könyvtárát. Idézi PRUZSINSZKY—HAMAR könyvtártörténete 37. l.

költséget áldozni könyvgyűjtő szenvedélyének. Bizonyára a nem túlnagy terjedelmű birtokok ügyes gazdasági kihasználása lehetett bőkezűségük alapja. De máskülönbén szerényen éltek, mint a jómódú köznemesek. A bárói, majd grófi rang megszerzése, a fokozódó társadalmi igények megnehezítették Gedeon életét is idősebb korában, halála után pedig csakhamar kitűnt, hogy az anyagi nehézségek megoldását csak a nagy értékű gyűjtemény értékesítésétől remélhetik.⁷ Az eladás gondolata igen korán megfogalmazott, a családi levelezés 1798-tól tartalmaz idevonatkozó leveleket.⁸ Itt nem térhetünk ki a könyvtár értékesítésének részletes történetére. Ez egy külön tanulmány tárgya lehetne, s érdekes vonatkozásokban bővelkedik. Hiszen a szálak az orosz cárig, sőt bizonyos értelemben NAPÓLEONig is elértek.⁹

A családi levelezésnek szinte az 1848/49-i szabadságharcig különböző formában állandó témája a könyvtár értékesítése. Ennek során érdeklődött a könyvek iránt a múzeumalapító SZÉCHÉNYI Ferenc is, külföldi könyvkereskedők is, sőt volt szó arról is, hogy a bécsi protestáns teológiai fakultás részére vásárolják meg. Van feljegyzés arról, hogy JÓZSEF nádor a Nemzeti Múzeum részére akarta megvásárolni.¹⁰ 1843-ban az országgyűlés fel is becsülte a gyűjteményt, hogy megvásárolja s ezzel megtartsa az országban. Ekkor értékelték 40 000 forintra, ami a későbbi eladáskor alapul szolgált. Magánosok is érdeklődtek, de vásár nem jött létre. A családi levelezésből nem világlik ki, bizonyára alaposabb kutatás deríthetné fel, hogy az eladási kísérletek miért nem vezettek eredményre. Valószínű, hogy az árban nem tudtak megegyezni a vevőkkel, de egyes jelek azt mutatják, hogy a család ragaszkodott a gyűjtemény egységének megőrzéséhez, s részletekben nem volt

⁷ Világosan megmondja ezt RÁDAY III. Pál RÁDAY III. Gedeonhoz írt levelében (1803. aug. 5. Ludány): „Míg a bibliothekát el nem adjuk, boldogulnunk nem lehet.” Ráday cs. lt. 208. csomó. Ráday III. Pál levelezése 1791-től.

⁸ PÁLFFY Károly gr. kancellár Bécsben 1798. aug. 3-án kelt értesítése az első biztos nyom a könyvtár eladására. RÁDAY II. Gedeon útlevelet kért az eladás céljából, s a kancellár felhívja, hogy terjessze fel könyveinek és kéziratainak jegyzékét. (Ld. Ráday cs. lt. 228. csomó. A könyvtár történetére vonatkozó iratok. 1792—1848.) Ezt a levelet megélőzte RÁDAY kérelme. Az értesítésre RÁDAY II. Gedeon 1798. aug. 22-én válaszolt, felterjeszti a kért könyvjegyzéket, s megjegyzi, hogy kéziratokat nincs szándékában eladni. (Uo.)

⁹ RÁDAY III. Pál Ludányból 1803. júli. 25-én RÁDAY II. Gedeonhoz intézett levele már mint CZARTORINSKY herceggel megkötött üzletről ír a könyvek eladásáról. (Ráday cs. lt. 208. cs. Ráday III. Pál levelezése.) Ugyanő 1806. jan. 2-án Ludányból SZABÓ József inspektorhoz írt levelében említi a könyvek felajánlását a cárnak. Orosz főtiszteket látott vendégül (a francia háborúval kapcsolatos hadjárat folyamán), s ezek is igérték közbenjárásukat a könyvtár eladása érdekében. (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv. 1804/5. No. 37.) Még 1822-ben is felmerül ez a terv RÁDAY III. Pál 1822. szept. 14-én Pécelről MAJLÁTH Nepomuk János grófhhoz küldött levelében. Felveti a gondolatot, nem lehetne-e újra felajánlani a könyvtárat az orosz cárnak, akivel a régebben CZARTORINSKY herceg által közvetített alkudozások megszakadtak. (Ld. Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 146.) RASSLER-HADIK András 1803. nov. 11-én Bécsből RÁDAY III. Pálnéhoz írt levelében említi, hogy lépéseket tesz a könyvtár ügyében NAPÓLEON felé. (Ráday cs. lt. 209. cs. Vegyes levelek. 1722—1836.)

¹⁰ SZÉCHÉNYI Ferenc levelét PRUZSINSZKY idézi könyvtártörténetében (36—37. l.). A bécsi prot. teológiai fakultással folytatott tárgyalásról szólnak a következő levelek: a) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről KALMÁR Józsefhez. (R. cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No 4.) b) SZABÓ József prefektus Szűcs István ágenshez Bécsbe. 1819. okt. 24. (Uo. No. 5.) c) RÁDAY III. Pál 1819. okt. 24. Pestről CSURY Ferenchez Bécsbe. (Uo. No. 6.) d) SZABÓ József 1819. nov. 17. Pécelről CSURY Ferenchez Bécsbe. A könyvek felértékelésére BATHORY Gábor superintendenst kérték fel. (Uo. No. 11.) JÓZSEF nádor vásárlási tervét említi KUBINYI i. m.

hajlandó eladogatni. Így pl. RÁDAY III. Pál visszautasította TELEKI Sámuel kérését, aki egy könyvet szeretett volna megszerezni a könyvtárból.¹¹ Az eladással megbízott SZABÓ József prefektus azt írja Szűcs István bécsi ágensnek, mikor a bécsi teológiai fakultás részéről mutatkozott érdeklődés a könyvtár iránt, hogy a gróf, ti. III. Pál, nem kiválogatva, hanem egyben akarja eladni az egész könyvtárat.¹²

A gyűjtemény sorsa általános érdeklődés középpontjába került. Így történt, hogy már 1805-ben szót emelnek a nagyértékű gyűjtemény hazai értékesítése mellett.¹³ A gondolat olyan népszerűsége tett szert, hogy az országgyűlés is komolyan foglalkozott a megvásárlás tervével, bizottságot küldött ki a felértékelésre, de a rohamosan fejlődő politikai események sodrában háttérbe szorult a gyűjtemény ügye. A *Pesti Napló* 1859. évfolyamában cikksorozat jelent meg KUBINYI Ágoston múzeumigazgató tollából, aki lelkesen agitált a könyvtárnak közadakozásból a Nemzeti Múzeum javára való megvétele mellett.¹⁴ Mikor DOBOS János ceglédi lelkész, aki péceli lelkészkedése idején (1845—1852) a könyvtárat katalogizálta, értékeit megismerte, akciót indított a gyűjteménynek az egyház részére való megszerzése érdekében, már jól előkészített közvéleményt talált.¹⁵ Felhívása a református egyház vezetőihez szól, arra buzdítja őket, ne hagyják elkallódní a gyűjteményt, mint ahogy számos magánkönyvtár ment veszendőbe az országban, többek között a nagy tudományú debreceni püspök, SINAI Miklósé is. DOBOS cikke akkor jelent meg, amikor már a jószemű és céltudatosan szervező dunamelléki püspök, TÖRÖK Pál felvette a kapcsolatot a RÁDAY családdal a könyvtár megszerzése érdekében. A tárgyalások gyorsan sikerre vezettek, a püspök széles körű agitációba kezdett, hogy összehozzák a vételárat, amelyet a RÁDAY család nemes gesztussal az országgyűlés által megállapított becsérték felében (azaz 20 000 forintban) szabott meg. A gyűjtemény egyházi és nemzeti közkincként való megtartása nemzeti üggyé deklaráltatott, s a vétel 1861-ben létre is jött.¹⁶

A nemzeti közadakozásból reformátusokon kívül kivették részüket más felekezetek tagjai is, átértve az ügy jelentőségét: hogy a nagy kincs külföldre ne kerüljön. Ezzel lezáródott a könyvtár történetének e pangási korszaka, mely I. Gedeon halálától, 1792-től 1861-ig tartott. PRUZSINSZKY könyvtártörténetében kimutatja, hogy ez alatt az idő alatt a könyvtár állománya csökkent.¹⁷ Úgy látszik, hogy a félszázadnál hosszabb idő alatt mégis

¹¹ RÁDAY III. Pál 1814. június 18. Pesten kelt levelében VAY Józsefnek írja a TELEKI óhajára, hogy nagyatyja élőszoval és utolsó rendelkezése szerint is meghagyta, hogy könyvtárukból „a Magyarországot illető könyvek soha meg ne szaggattassanak, annival inkább el ne idegeníttessenek.” (Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1811—1813. II. No. 126.)

¹² Id. SZABÓ József levelét 1819. okt. 24. Pestről a Ráday cs. lt. 206. cs. Leveleskönyv 1819—1824. No. 5. sz.

¹³ RÖSLER idézett munkájára hivatkozik PRUZSINSZKY. (*I. m.* 37. l.)

¹⁴ KUBINYI körültekintő indokolással alapozza meg indítványát, megtárgyalja a nemzeti közadakozás szükségességét, így teljesen előkészíti a talajt és a közvéleményt TÖRÖK Pál számára. Csakhogy ő még a Nemzeti Múzeum részére való megszerzés mellett kardoskodott. (*I. m.*)

¹⁵ DOBOS János évekig dolgozott a péceli RÁDAY könyvtárban, a család felkérésére elkészítette a könyvtár katalógusát is. Kölcsönzéseket is bonyolított.

¹⁶ A könyvtár megvásárlását részletesen előadja PRUZSINSZKY. (*I. m.* 43 l.)

¹⁷ PRUZSINSZKY összeveti a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógust a DOBOS Jánoséval, így állapítja meg az állomány csökkenését. A veszteség 347 mű 735 kötetben.

történetek kisebb eladások. De a gyarapítás sem szűnt meg teljesen, ha persze messze el is maradt az alapítók szerzeményezésétől. Fennmaradt levelek mutatják, hogy történt könyvvásárlás Gedeon halála után is, a hanyatlási korszak különböző szakaszaiban.¹⁸ Sőt még a könyvek kölcsönzése sem szűnt meg teljesen. Ha nem is rendszeresen, de a feudális könyvtárhasználat szokása szerint egyes tudósok számára alkalom adtán lehetővé vált a könyvtár használata is. Így kutat pl. RUMY Károly 1813-ban Pécelen KAZINCZY Ferenc ajánlása alapján.¹⁹ SZEMERE Pált is KAZINCZY ajánlotta 1815-ben a családnak. A családi levéltár őriz dokumentumokat kikölcsönzött könyvekről is.²⁰ A könyvtár feldolgozása, a katalógusok készíttetése pedig szinte virágkorát éli ebben a korszakban. Természetesen az értékesítés érdekében egyik jegyzéket a másik után készítteti a család, nemcsak magyar (ill. latin), hanem német nyelvű könyvjegyzék is maradt fenn, ami a külföldi érdeklődés komolyságát mutatja. Ha tehát a család Gedeon halála után nem folytatta is az általa gyakorolt széles körű könyvtárhasználatot, de nem zárkozott el teljesen az érdeklődő írók, tudósok kérése elől. Ha megrendült anyagi helyzetük nem is engedte meg többé a könyvtár nagyarányú gyarapítását, sőt megtartását sem, s ezt belátva állhatatosan törekedtek is értékesíteni, de nem kótyavetyélték el a nagy értékeket, s a könyvtár egységét nagyjából egészéből megőrizték. Így a két nagy könyvtáralapító gyűjtőmunkája nem vált hiábavalóvá, a család birtokából jelentéktelen fogyatkozással került a gyűjtemény közösségi tulajdonba, a dunamelléki református egyházkerület birtokába. Ezzel meg volt teremtvé annak a lehetősége, hogy a közérdekű gyűjtemény a nemzeti közműveltség egyik eszköze lehessen.

*

1861-gyel kezdődik a gyűjtemény életének harmadik korszaka. Ennek jellegzetessége a tulajdonos egyházkerület küzdelme az anyagi nehézségekkel a könyvtár berendezéséért, nyilvános működtetéséért. A korszak első, nagyobb fele 1913-ig a nyilvános használat megalapozásáért folytatott erőfeszítések ideje, azóta pedig a nyilvános használat kiszélesítése, a könyvtár modern szervezése a legfőbb törekvés.

TÖRÖK Pál kettős célt ért el a gyűjtemény megvásárlásával: egyfelől biztosította a nagy kincs itthonmaradását, másfelől pedig a Budapesten 1855-ben az ő buzgólkodására felállított új teológiai akadémia részére szerzett kiválóan alkalmas könyvtárat. A gyűjtemény szinte predesztinálva volt arra, hogy teológiai szakkönyvtár alapjául szolgáljon.²¹ Az új főiskola egy csapásra hozzájutott leglényegesebb tanítási segédeszközéhez.

¹⁸ GANTS Pál levele 1799. dec. 30. RÁDAY II. Gedeonhoz könyvvételről. KILIÁN könyvkereskedő 2 számlája könyvekről 1799—1800-ból. NAGY István levele Bécsből könyvbeszerzésről 1843. júli. 1. kelettel. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

¹⁹ PRUZSINSZKY utal rá (*i. m.* 39. l.). SZEMERE Pál kutatását szintén KAZINCZY készíti elő RÁDAY III. Pálhoz 1815. jan. 27-én írt levelében. (Ld. *Szemere Tár.* 5. köt. 3. sz.)

²⁰ Könyvek kölcsönzésére vonatkozó levelek és iratok: 1817. okt. SEBESTYÉN Pálnak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1832. STAHLY orvosdoktornak kölcsönzött könyvek jegyzéke. 1848. ápr. 14. KOLLÁR János pesti ev. lelkész levele DOBOS János péceli lelkészhez könyvkölcsönzés ügyében a RÁDAYak könyvtárából, melyet e szerint DOBOS kezelt ebben az időben. (Ld. Ráday cs. lt. 228. cs. A könyvtár történetére vonatkozó iratok.)

²¹ PRUZSINSZKY szakok szerint elemzi a RÁDAY könyvtár összetételét a RÁDAY I. Gedeon halála után készült katalógus alapján, s ennek eredményeként megállapítja, hogy kb. a könyvek 1/3 része teológiai jellegű.

Könnyebb volt azonban a tekintélyes könyvtárat megszerezni, mint megnyitni, nyilvános használatát megalapozni. Már TÖRÖK Pál céloz arra a vételár összegyűjtésére felhívó szózatában, hogy a nyilvános használat biztosítása a megvásárlás után további áldozatot fog követelni.²² A református egyház ebben a korban nem rendelkezett olyan anyagi erővel, hogy könyvtáraitra a kor követelményeinek megfelelő mértékben áldozhatott volna. A többi nagy református egyházi könyvtár, a debreceni, sárospataki, pápai, nagyenyedi, a marosvásárhelyi stb. legalább otthonnal rendelkezett, az új budapesti akadémia könyvtára pedig egyelőre hajléktalan volt.

Az első nehézség a vétel megtörténtekor azonnal jelentkezett. Pécelről a könyveket hamarosan el kellett szállítani, s nem volt hova. A beszállítás még 1862 nyarán meg is történt, a könyveket ládába rakták, s szekereken fuvarozták be, és úgy ládástól leraktározták az Országos Gazdasági Egyesület köztelki raktárhelyiségeiben.²³ A könyvekkel részben egyidejűleg, részben követőleg beszállították a péceli tékákat is, az eredeti állványok, szekrények behozatala eltartott 1864-ig. A könyvek beszállítása után rövidesen hozzáfogtak egy helyiség emeléséhez a könyvtár elhelyezésére a Kálvin téri egyházi épület Oroszlán utcai: a mai Török Pál utcai frontján, s ide költöztették be aztán 1863-ban a könyveket. Szerencsés módon a püspök agitációja eredményeképpen nemsokára nagyszabású adomány is érkezett a könyvtár berendezésére, PÁLÓCI HORVÁTH Mária 1300 forintos céladománya. Így a helyiséget elláthatták minden szükséges felszereléssel, s a könyveket végre felrakhatták polcaikra.

Csakhogy ez az *elhelyezés* korántsem biztosította a könyvtár zavartalan használatát. A helyiség eredetileg is szűkösnek bizonyult, nem csoda, hiszen Pécelen hat tekintélyes tágas helyiséget, termet foglaltak el a könyvek. Az állványok polcain több sorban kellett elhelyezni a könyveket, sőt a fellelkesülés következtében egymásután érkező könyvadományok egyre jobban eltorlaszolták az állványok közötti térségeket is, így a könyvek jóformán hozzáférhetetlenek voltak. A helyiség és a könyvek gondozásáról sem történt intézkedés pénzügyi okokból. A szép kötésű, drága munkák hamarosan elporosodtak.

Csak 1876-ban történt komolyabb lépés *a könyvtár rendezésére*. A könyvtár ügyeit intéző bizottság javaslatot készített a rendezésre. Meg akarták bízni KISS Áront a rendezéssel, növelni akarták a helyiséget, azonban fedezet hiányán ez a terv éppúgy megbukott, mint ahogy félbemaradt SZILÁDY Áron önkéntes vállalkozása is, aki pedig teljesen díjtalanul vállalta magára a rendezés munkáját. Végre 1885—1888 között létrejött az első felkatalogizálás, de az elhelyezésen ekkor sem tudtak változtatni. A könyvtár gondozását a mindenkori püspöki titkárokra bízta. A könyvtár gyér használata a 90-es években is jobbra a püspök közbejöttével történt, amint ezt a levéltári akták mutatják. A könyvet kérő levelek nem igen különböztek azoktól, amelyeket a feudális magánkönyvtári korszakban irogattak a kutatók és pártfogók.

²² Idézi PRUZSINSZKY : „... a mondott könyvtár a magyarhoni egyházé és nemzeté leendő és maradandó, s még némi idővel áldozattal a pesti ev. ref. főiskola és tudományszomjas közönség használatára mielőbb megnyílhatik.” (I. m. 45. l. Aláhúzás tőlem.)

²³ Az Országos Gazdasági Egyesület régi székhelye az Üllői út és a Köztelek u. sarkán volt. Ennek raktáraiban adtak helyet a könyvesládáknak.

Így maradt a helyzet mindaddig, míg az egyházkerület el nem szánta magát a szűk könyvtárhelyiség kibővítésére, a könyvtár rendezéséhez és fenntartásához államsegély kérésére és állandó könyvtáros alkalmazására. Az 1902-ben hozott határozatok alapján HAMAR István teológiai professzor kapott megbízást a könyvtárrendezésre, s működését 1904. január 1-vel megkezdette addig is, míg az államsegélyt ez év végére kiutalták. Mint-hogy újabb helyiség nélkül a rendezést meg sem lehetett kezdeni, még 1905-ben helyet biztosítottak a könyvek egy részének a templom sekrestyéjében, főleg a nagyon felszaporodott duplumanyag raktározására, s ezzel a nagyobb helyiség mentesítésére. Ez azonban nem bizonyult maradandó megoldásnak. Csak 1912-ben oldódott meg végre a helyiségkérdés, amikor az egyház előbb kibérelte, majd megvásárolta a Ráday utca 28. számú kétemeletes dohánygyári épületet, hogy a teológiai akadémiát, a püspöki hivatalt, az internátust és a könyvtárat elhelyezze. Így jutott a gyűjtemény mai, végleges otthonához. A költözés 1912. június 12-től okt. 31-ig tartott, a könyvek ekkor már 401 ládát foglaltak el. Kirakásuk hosszú időbe került, de volt immár otthon, volt elég hely, hogy az értékes könyvanyag méltóképpen és használható rendben felállítható legyen. Sor kerülhetett a levéltári anyag rendezésére is.

A gyűjtemény helyiségei egy tömbben, a földszinten csoportosulnak. A tekintélyes nagyságú (6 m × 42,5 m) raktár mellett szép olvasóterem (6 m × 10,5 m) és kisebb kölcsönzőhelyiség áll rendelkezésre egy kisebb irodán és két kisebb folyóirati raktáron kívül. A levéltárnak a lépcsőház felhasználásával, befalazásával sikerült nagyobb raktárhelyiséget biztosítani, azonkívül egy kisebb raktár és iroda-helyiség tartozik hozzá. Az egész gyűjtemény részére van még egy gyűjteményi iroda-helyiség is. Ez a mai elhelyezés, amely idők folyamán keveset változott.

A hontalanság, majd a szűk helyen, használhatatlan állapotban való szorongás esztendei után felbecsülhetetlen volt a szép, tágas otthon. Az elhelyezés sok szempontból egészen megfelelőnek bizonyult, a helyiségek száraz levegőjűek, jól fűthetők, bár kissé sötétek és a nagy utcai forgalom miatt erősen porosodás, a levéltárnak gyűjtőlevéltárrá fejlesztése következtében ma már a szükségletet nem elégíti ki. Mint minden élő, fejlődő könyvtár, a Ráday-Könyvtár is helyhiánnyal küzd, s mai elhelyezése csak a legszerényebb igényeknek felel meg. Az évi gyarapodás felrakása egyre súlyosbodó gond. A legutóbbi években az anyakönyvtártól többé-kevésbé távol eső lerakatok létesítésével sikerült enyhíteni az akut helyhiányt, de ezzel természetesen újabb nehézség született: a lerakatok gondozásának külön feladata.

A könyvtár használhatóságának másik feltétele a *rendezés és megfelelő katalógusok* készítése. A kettő szorosan összefügg. KISS ÁRON és SZILÁDY ÁRON eredménytelen próbálkozásai után az első nagyszabású rendezés akkor történt meg, amikor annak irányítására szakembert kértek fel KUDORA Károly egyetemi könyvtár-tiszt személyében. Az ő vezetésével készült el a könyvtár első katalógusa, szakcsoportok szerinti beosztásban. Könyvalakú és cédulakatalógust egyaránt készítettek. A művek 14 kötetben 22 szakcsoportban s azokon belül nagyság szerint elkülönítve (2 r., 4 r., 8 r.) betűrendben vannak felsorolva. Mindenütt helyet hagytak a későbbi szaporulat bejegyzésére, azonban ebben a katalógusban ezt nem használták fel. A könyvtár nagymértékű gyarapodása hamarosan túlszárnyalta ezt a feldolgozást.

Mikor HAMAR István megbízást kapott a könyvtár rendezésére (1904-től), új törzskatalógust készített hasonlóképpen müncheni rendszerben, de már 36 (később 39-re felszaporodott) szakcsoportban, alkalmazkodva a könyvtár anyagához és jellegéhez. A betűrendes beírás során üresen hagyott helyekre ezekben a katalógusokban a későbbi gyarapodás a legújabb időkhöz be van vezetve, mindaddig, míg csak át nem tértek a modernebb numerus currens rendszer szerinti felállításra és katalogizálásra. A két törzskatalógus kezelésében tapasztalható eltérés onnan magyarázható, hogy az első elkészítése után évtizedekig nem volt senki, aki a gyarapodást felkatalogizálta és a törzskönyvbe bevezette volna. HAMAR István pedig elvégezte ezt a munkát is éppúgy, mint utódai. A két katalogizálás során készült cédulakatalógus is, mégpedig negyedív alakú vastag írópapírra kézírással. HAMAR István elkészíti az első betűrendes katalógust a könyvek keresésének megkönnyítésére. Utóda, CSEKEY Sándor tér át a mai szabvány méretű kartonok alkalmazására, de még kézírással. Az ő vezetésével főiskolai hallgatók írták át a régi nagy kataloguslapokról a kisméretű kartonokra a címleírásokat. Csak az új könyvek címleírása történt a könyvek alapján. Az így készült szabványméretű cédulákat aztán betűrendbe sorolva szabályos kataloguszekrények fiókaiban helyezték el, és a közönség rendelkezésére bocsátották. A mai szabvány szerinti kataloguslapok készítése gépirással 1953-ban kezdődött. Ezek a cédulák fokozatosan szorítják ki a katalogusból a kézzel írt régi kartonokat. A még régebbi nagyalakú törzslapok pedig ma az így katalogizált állományrészig törzskönyvéül szolgálnak.

A raktárban a könyvek felállítása eredetileg szakcsoportok szerint történt. 1953-ban tértek át a nagyság szerinti numerus currens alapján történő raktározásra, ami a rekatalogizálás során némileg enyhíteni fogja a növekvő helyhiányt. A főkatalógus mellett idővel létrejöttek külön katalogusok az incunabula, antiqua és RMK számára. Az ősnymtatványoknál s részben az antiqua-anythingnál is van a szerzői, ill. tárgy szó kataloguson kívül időrendi, nyomdák szerinti, sőt az incunabula-nak metszetskatalogusa is. A törzskatalógus mellett olvasói és szolgálati katalogus is létesült. Megpróbáltak szakkatalógus készítésével is, főleg a teológiai irodalom szakozása volt halaszthatatlan. Ez könyvalakban és kartonokra gépelve is elkészült, s jó segítségnek bizonyult a kutatóknak. Legújabban egy minden szakra kiterjedő, az ETO rendszerre támaszkodó szakkatalógus felállítása kezdődött meg, amely az igényeket kielégítené, ha sikerülne teljesen kiépíteni; ez első renden munkaerő kérdése.

A könyvtár rendezése nagy lépésekkel haladt előre 1951 után, amikor megnövekedett a személyzet létszáma. Helyes terv szerint kiválogatták az egész állományból az eredeti RÁDAY-könyvanyagot, s egyfolytában az eredeti péceli tékákon helyezték el ízléses, gondos felállításban. Így a könyvtár alapját alkotó ősi könyvanyag mint védett műkincs a gyűjtemény ékeségeként külön egy tömbben van elhelyezve, mintegy őrizve a péceli kastély genius lociját. Az új felállításnak megfelelő átszámozás és a könyvek folyamatos törzskönyvezése is elkészült. Ugyanekkor megtörtént a folyóiratok és egyházi nyomtatványok kiemelése a könyvanyagból, s külön folyóirattár felállítása. Ennek végleges rendezése még ezután megoldandó feladat. A szaporodó állomány elhelyezésére a régi péceli tékák mintájára készült faállványok szolgálnak — a könyvtár egységes rendjének megőrzése céljából — állítható polcokkal.

A nagyközönség számára 1913. febr. 1-én nyílt meg a könyvtár, miután a tanulmányok már 1909 októberétől használhatta.

Az állomány fejlődésére nézve jellemző, hogy főként adományokból gyarapodik, mint a többi egyházi könyvtár is. Az adakozás a teológiai akadémia könyvtára részére még a könyvtár megszerzése előtt megindult. FÁY András, SZEMERE Pál így adományoznak, illetve hagyakoznak nagyobb mennyiségű könyvet még 1861 előtt.²⁴ Azóta mostanig a 100 kötetnél nagyobb adományok száma mintegy félszáz, az általuk képviselt könyvadomány pedig 18 000 kötet. Ez csak a magánosok adománya. Ehhez járulnak kisebb adományok is, valamint a testületek ajándékai. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványait, melyeket szintén ajándékképpen kapott a könyvtár, az OSZK rendszeres könyvküldeményeit, az Egyházak Világtanácsának s más egyházi szervezetek könyv- és folyóiratadományait figyelembe véve, ehhez képest igen csekély a készpénzért vásárolt vagy csere útján szerzett könyvek száma. Az évi költségvetések számba sem jövő csekély összeget juttattak könyvek beszerzésére és folyóiratok előfizetésére.²⁵ Így az állomány tervszerű fejlesztése akadozott. Még a teológiai könyvek állományában sincs fejlődés, a régi RÁDAY-anyagra és az adományozók kiszámíthatatlan és legtöbbször szintén régi anyagot tartalmazó juttatásaira alapozott szakkönyvtár egyre jobban távolodott eszmei céljától: a teljes szakirodalom begyűjtésétől. Ezért külön belső hitelakcióval 1936-ban 10 000 P-t juttattak a könyvtár számára, hogy az elmaradt teológiai szakirodalmat az újabb tudományos kutatások legfontosabb műveivel felfrissítsék.

A könyvállomány növekedését az alábbi adatok mutatják.

Amikor 1861-ben a RÁDAY családtól megvásárolták, a gyűjtemény állománya

DOBOS János felvétele szerint	4 526 mű	9 567 kötet	
HAMAR István felvétele 1905-ben	13 674 mű	21 679 kötet	
HAMAR I. halálakor 1933-ban	28 902 mű	44 451 kötet	43 034 db
1952-ben		81 513 kötet	
1960-i revíziókor	86 028 mű	112 921 kötet	115 290 db

A növekedés irama olyan erős, hogy az elhelyezés, sőt a sokszor alacsony személyzeti létszám miatt a feldolgozás is gondot okoz. Az állomány 1861 óta megsokszorozódott. A második világháború utáni évek szerzeményeiből ki kell emelni az Egyházak Világtanácsa és a Hilfswerk der Evangelischen

²⁴ Az egyéni könyvadományozók közt nem lelképásztorok voltak: FÁY András, SZEMERE Pál, HECKENAST Gusztáv, DABASI HALÁSZ Károly, dr. LENGYEL Lajos orvos, KOVÁCS Lajos teol. prof., PAPP Károly teol. prof., TELEKI László, FALÁBÚ Dezső vallásnár, ÁROKHÁTY Béla, CSÜRÖS István vallásnár, DARÁNYI Ignác, BAKSA Lajos, IMRE Sándor, TANÁRKY Árpád, DERCSIKAI HUSZÁR Elemér, SCHÁFER István, HAMAR István, BILKEI PÁP István teol. prof., SZILASSY Aladár, SEBESTYÉN Jenő teol. prof., BUDAI Gergely teol. prof., DÉKÁNY István. A teológiai akadémia megalapítása után a könyvtári adományozás azonnal megindul, s nem lankadó buzgalommal folyik szinte máig, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi időben egyre gyakoribb a lelkes magánkönyvtárak eladásra való felajánlása a lelképásztor halála után családja részéről.

²⁵ A könyvbeszerzésre vonatkozó szórványos adatokból egy pár rávilágít a könyvtár dotációjára: 1895-ben 221,31 Ft. értékű könyvet vásárolt a könyvtár, 1905-ben 50 K-ért, 1924-ben 884,924 K-ért (inflációs korszak!), 1931-ben 767,07 P-t, 1933-ban 583,01 P-t, 1935-ben 330,57 P-t, 1936-ban 337,20 P-t, 1937-ben 198,82 P-t adtak ki könyvekre, de e három évben használták fel a 10 000 P-s belső kölcsönt kizárólag teológiai szakmunkák beszerzésére.

Kirchen der Schweiz (HEKS) küldeményeit, amelyek a legújabb szakirodalom java termékeivel és szakfolyóiratokkal gazdagítják a könyvtárat.

A magánosok adományai közül kiemelendő SZEMERE Pál hagyatéka, amely száma szerint nem a legnagyobb egyéni adomány ugyan (kb. 500 köt.), de a művek összeválogatása gondosságra vetekszik az alapvető RÁDAY anyaggal. Köztük igen sok az editio princeps neves hazai és külföldi szerzők írásából. Hozzájárul még a *Szemere Tár* néven ismert nagyszabású kéziratgyűjtemény: 26 nagy folio kötetben (ill. kötegben) a kor irodalmi vonatkozású levelezése eredeti levelekből összeállítva, úgyszólván minden nevezetes kortársától tartalmaz eredeti írást (KOSSUTH, SZÉCHENYI, PETŐFI, ARANY, TOMPA, JÓKAI stb.). A levelek, iratok összes száma 2137, terjedelme kb. 15 000 lap. Érdekes és értékes BALOGH Elemér volt csehszlovákiai ref. püspök hagyatéka is, amelynek nevezetessége az, hogy a püspök a gályarabok történetével kapcsolatos minden nyomtatványt gyűjtött, s ezt is a RÁDAY-Könyvtárra hagyta tekintélyes és értékes kézirati anyaggal együtt. A legújabb idő szerzeményei között legnevezetesebb vétel SZITTYAY Dénes iratmásolatainak gyűjteménye.

A könyvtár közönsége adva volt: a teológiai akadémia professzorai, hallgatói, az internátusban lakó egyetemi hallgatók, az egyházzal kontaktust ápoló közönség s a lelkipásztorok. De a hézagos és csak újabban részletezőbb statisztikai feljegyzések azt mutatják, hogy kívülálló is egyre többen keresik fel a gyűjtemény kincseit. Az 1957-ről készült statisztika szerint pl. a rendszeres kutatást végző személyek 63%-a nem egyházi személy volt. Ugyanez az arány észlelhető az olvasó és kölcsönző közönség körében is.

A személyzet csekély létszáma ellenére is igyekezett a gyűjtemény gazdag értékeinek feltárására. Különösen a legújabb időben, amikor aránylag jobb volt a személyi ellátottság. A régibb időszakból PRUZSINSZKY Pál és HAMAR István első összefoglaló könyvtártörténete említendő, mint a feltáró munka szép dokumentuma.²⁶ 1911-ben megjelent a gyűjtemény RMK anyagának nyomtatott katalógusa.²⁷ Nagyobb arányokat ölt a feltáró munka 1951 után. A belső rendezés mellett a tudományos kutatás is rövid idő alatt tiszteletreméltó eredményeket produkált. A gyűjtemény kincseinek publikálása terén első helyen kell említeni RÁDAY Pál diplomáciai levelezésének kiadását.²⁸ Ezzel a gyűjtemény akkori dolgozóitól kiindult vállalkozással kiváló szolgálatot tettek a RÁKÓCZI-kor történeti kutatásának. A gyűjtemény dolgozói hozzáfogtak a RÁDAYak múltjának tanulmányozásához, s e tárgyban végzett kutatásaikról időnként rendezett előadásokon számoltak be. Az 1955. évről pedig önálló sokszorosított évkönyvet adott ki a gyűjtemény főként a RÁDAYak múltjára vonatkozó dolgozatokkal. A péceli kastélyról ZSINDELY Endre pompás monográfiája a *Műemlékeink* sorozatban jelent meg.²⁹

A gyűjtemény kincseinek megismertetését szolgálták a különböző önálló kiállítások és idegen testületek által rendezett kiállításokon való rész-

²⁶ Ld. 1. jegyzetet.

²⁷ Ezt is minden jel szerint HAMAR István készítette. Az 1955. évi évkönyv közli a könyvtár incunabulumainak és antiqua könyveinek katalógusát.

²⁸ RÁDAY Pál *Irtatai*. 1. kt. 1703—1706. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAKSAY Ferenc, PAP László. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. 2. kt. 1707—1708. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, MAKSAY Ferenc. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. Az *Archivum Rákócziánium* I. oszt. XIV. köteteként. A 3. kt. most készül.

²⁹ Ld. 1. jegyzetet.

vétel. Így 1936-ban az Iparművészeti Múzeumban rendezett művészet-történeti kiállításon, 1937-ben a Székesfővárosi Könyvtárban a Bibliophil Társaság kiállításán (48 művel), ugyanott 1938-ban is, az Iparművészeti Múzeumban Buda visszavétele 250. évfordulójára rendezett történeti kiállításon, 1955-ben az OSZK kiállításán (100 művel) gazdag anyaggal vett részt a gyűjtemény. Saját rendezésében is több kiállítása volt, így 1953-ban nagyszabású Biblia-kiállítás, 1954-ben RÁDAY-emlékkiállítás, JÓKAI-kiállítás, AUGUSTINUS-emlékkiállítás, 1956-ban a holland-magyar kapcsolatokra vonatkozó kiadványok és iratok bemutatása. Legújabban a péceli Hazafias Népfőnt kultúrnapjainak keretében a péceli RÁDAY-kastély szépen restaurált földszinti könyvtártermében 1960 nyarán RÁDAY-kiállítást, 1961-ben ugyanott SZEMERE-emlékkiállítást rendezett.

Több kiadványhoz nyújtott forrásanyagot. Így a már említett RÁDAY-levelezésen kívül az 1937-ben megjelent *A rézmetszettel díszített könyv* illusztrációinak igen nagy részét a Ráday Könyvtár régi rézmetszetekkel díszített pompás darabjai szolgáltatták.³⁰ WESZPRÉMI István *Succinctája* 1. kötetének új kiadásához is a gyűjtemény eredeti példányát használták.³¹ Most jelent meg az Országos Orvostörténeti Könyvtár gondozásában MELIUS JUHÁSZ Péter *Herbariumának* új kiadása. E munkában is hasznát vették a gyűjtemény ritka példányának. Az Országos Széchényi Könyvtár által kiadásra kerülő nemzeti bibliográfiához és az Akadémia kiadásában készülő folyóiratbibliográfiához is sok értékes adatot szolgáltat a Ráday-Könyvtár. Legújabban került elő STULLER Ferenc 1835-ből való *Gyorsírászatának* kéziratos példánya a *Szemere Tárból*. Ezt az egyik legrégibb magyar gyorsírászi emléket közelesem nyomtatásban is kiadja a Gyorsíróegyesület.

Az egész gyűjtemény alapjellegeből következik, hogy az aránylag nem nagy könyvtár igen sok nagybecsű értékkel rendelkezik, messze azon a szokványos arányon felül, amint ez más, nagyobb könyvtárakban is tapasztalható. A RÁDAYak könyvszeretete, áldozatkészsége, irodalmi műveltsége hozta magával, hogy a könyvnyomtatás becses termékeinek javát igyekeztek megszerezni. Ezért olyan gazdag ma is a gyűjtemény incunabulumokban (44), antiquában (1550-ig: 232 mű) és a Régi Magyar Könyvtár példányaiban (1128 mű). Legrégibb nyomtatott könyve a BESSARION bíboros *Adversus calumniam Platonis* c. munkája, amely Rómában 1469-ben jelent meg. Sok régi könyvét a benne található kéziratos bejegyzés teszi rendkívül becsessé. Így I. RÁKÓCZY György erdélyi fejedelem sok bejegyzését tartalmazza az a díszes kiállítású *Biblia*, amely KÁROLI Gáspár fordításában 1608-ban jelent meg Hanauban. Nemrégiben SZENCZI MOLNÁR Albert *Institutio*-fordításának ama példánya került kézbe a rendezés és feldolgozás során, amelyet a szerző saját kezűleg dedikált I. RÁKÓCZY György fejedelemnek. Az ő bejegyzéséhez társul a fejedelem feljegyzése ezzel kapcsolatban.³² A mintegy 31 unikumból legérdekesebb RÁDAY Pál *Lelki hódulás* c. művének első kiadása 3710-ből, amelyről azt hitték, hogy elveszett. Valószínű, hogy éppen a szerző saját példánya került vissza adományképpen a gyűjtemény birtokába 1943-ban.³³

³⁰ Ld. 1. sz. jegyzetet.

³¹ WESZPRÉMI Stephanus: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Leipzig, 1774—1781.

³² *Az keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás*, mellyet Deakul irt CALVINUS János. . . Magyar nyelvre fordított MOLNÁR Albert. Hannover, 1624.

³³ SEBESTYÉN Andor ajándékozta a könyvtárnak 1943-ban.

A levéltári anyag is igen sok történeti és egyháztörténeti adat forrása. Nevezetes dokumentumokat tartalmaz az agentialis akták 80 kötete, főleg a XVIII. század egyházpolitikai küzdelmeire nézve. Ezen kívül a nagy családi levéltár, elsősorban a RÁDAY család hatalmas levéltári anyaga a magyar történelemnek igen fontos forrása, amely várja a többi nagyértékű kéziratosszaggal együtt a kutatókat. Az 1525 iratból álló kéziratár, amely régi szerzők eredeti kézíratait tartalmazza, szintén sok becses emléket őriz. Így többek között itt van a négyhangú zsoltárokat tartalmazó ún. *Ráday Gradual*,³⁴ továbbá BÉL Mátyás kézíratai, LEIBNIZ levelei, MELANCHTON Fülöp levele Körmöcbánya városához, EMBER Pál: *Historia ecclesiastica* c. műve, a *Nagy-dobszai Gradual*, KÖRMENDI Péter úti albuma nevezetes férfiak bejegyzéseivel, többek között COMENIUSÉIVAL.

Néhány becses festményt őriz a gyűjtemény kicsiny képtára. A RÁDAY család sok értékes festményét tűzvész pusztította el, más részét — úgy látszik — értékesítették már, amikor a gyűjtemény az egyházkerület tulajdonába került. Így aránylag kevés festményhez jutott az új tulajdonos, de ezek között olyan nagybecsű remekmű is van, mint CRANACH Lukács *Katalin vértanúsága* c. eredeti műve,³⁵ valamint az ő iskolájának egy szintén igen becses terméke a bethlehemi gyermekgyilkosságról. RÁKÓCZI Ferenc fejedelem udvari festőjének, MÁNYOKI Ádámnak két szép portréja, egyik RÁDAY Pálról, másik feleségéről, KAJALI Kláráról, szintén rendkívüli érték.

*

Ha befejezésül a legutóbbi 100 év történetének jellegét akarnók meghatározni, azt kell mondanunk, hogy a gyűjteménynek ez a korszaka is hű az alapítók intencióihoz, a gyűjtemény alapjellegéhez. Már RÁDAY Pál és Gedeon életében úgy indul el a gyűjtemény, hogy nem egyedül a tulajdonos magáncéljait szolgálja, nem egy nyugalomba kényszerült műkedvelő politikus kedvtöltését fejezi ki, hanem eleitől fogva magasabb szempontok vezették az alapítókat, főleg a veszendő régi magyar irodalmi emlékek összegyűjtése, mentése, másfelől pedig a könyvtár kincseiben tudósok, kutatók, komoly érdeklődők részletése. Úgyszólván már magánkönyvtári élet-szakában is kifejtett a könyvtár bizonyos, bár persze korlátozott, de így is korát megelőző közkönyvtári funkciót is. Ez a törekvés végigkíséri életét legújabb százéves szakaszában. A gyűjtemény megszerzése után az azt fenntartó egyházkerület legfőbb gondja a gyűjteménnyel kapcsolatban, hogyan tegeye hozzáférhetővé a nyilvános használat számára. Ezért hosszú ideig folyt a szívós küzdelem, s amikor 1913-tól kezdve évtizedeken keresztül igen korlátozott nyitvatartás után alkalom kínálkozott a legújabb időkben megsaporodott személyzet révén, ismét minden erőfeszítés arra irányult, hogy a hosszabb nyitvatartás nyomán bővülő érdeklődés számára minél használhatóbbá tegyék a könyvtár és levéltár értékeit.

³⁴ Pontos címe: *Liber canticorum qui graduale communi nomine vocatur. Continens psalmos et hymnos. . .* A XVIII. szd. első feléből.

³⁵ FENYŐ Iván ismertette CRANACH Katalin vértanúságát ábrázoló festményét, s kimutatta eredetiségét. (Műv. tört. Ért. 1954. évf. 1. sz. 72. l.) 1960-ban Oskar THULIN wittenbergi professzor, 1961-ben Dieter KOEPLIN zürichi műtörténész is megvizsgálták a képet, s megerősítették a műnek CRANACHTól való származását.

A RÁDAYak könyvtára már magángyűjteményi korszakában szolgálatot tett a magyar közművelődésnek. Ezt a szolgálatot szélesebb körben és modern formában végzi és kívánja végezni a jövőben is a 250 éves Ráday Gyűjtemény.

ZOLTÁN PÉTER: DAS JUBILÄUM DER BUDAPESTER RÁDAY-BIBLIOTHEK

Die wissenschaftliche Sammlung des reformierten Kirchendistriktes an der Donau, Ráday Sammlung genannt und aus der Ráday-Bibliothek und dem Ráday-Archiv bestehend, hatte 1961 ein doppeltes Jubiläum begangen: vor 250 Jahren wurde sie von Paul RÁDAY begründet und kam vor 100 Jahren in den Besitz der reformierten Kirche.

Ihr Begründer, Paul RÁDAY, Kanzler und Diplomat des Fürsten Franz RÁKÓCZI II. beabsichtigte in erster Reihe alle gedruckten Produkte der ungarischen Literatur von Anfang an zu sammeln, erwarb aber auch die nennenswerten wissenschaftlichen Werke der europäischen Literaturen. Sein Sohn, Gedeon systematisierte die Sammlungstätigkeit seines Vaters. Er führte eine rege Korrespondenz mit hervorragenden Persönlichkeiten der ungarischen und ausländischen wissenschaftlichen Welt, mit ausländischen Buchhändlern, verschaffte sich regelmäßig die Bücherverzeichnisse des Buchhandels und der Bücherauktionen und sammelte so mit feinem Sinn und großer Gründlichkeit die besten Werke. Alle seine Bücher ließ er in Leder einbinden, und verfertigte mehrmals Kataloge seiner Sammlung. In seinem neu restaurierten Schlosse zu Pécel (bei Budapest) war die Bibliothek in einem prunkvollen großen Saal und fünf anderen Räumlichkeiten untergebracht.

Beide RÁDAY, Vater und Sohn liehen Literaten, Geistlichen und Gelehrten gerne Bücher aus ihrer wertvollen Sammlung. Ihre Bibliothek enthielt außer theologischen Werken hauptsächlich literarische, geschichtliche, philosophische, kunstwissenschaftliche, juristische, außerdem aber auch naturwissenschaftliche. Mit besonderer Vorliebe haben Paul und Gedeon RÁDAY sich die neuesten Meisterwerke der Aufklärung verschafft, die unter MARIA THERESIA und JOSEF II. in den Ländern der Habsburger verboten waren. Der Umfang ihrer Privatbibliothek zählte beim Tode von Gedeon (1792) gegen 12 000 Bände.

Nach Gedeons Tode hörte die großartige Entwicklung der Sammlung bald auf. Die Familie wollte die damals schon berühmte Bibliothek verkaufen. Das ist aber erst gelungen, als Paul TÖRÖK, der Bischof des reformierten Kirchendistriktes an der Donau 1861 die ganze Bibliothek für die Budapester Reformierte Theologische Akademie angekauft hatte.

Von nun an beginnt ein neues Zeitalter im Leben der Bibliothek: die der öffentlichen Institution. Die reformierte Kirche war bestrebt die schätzerreiche Sammlung der Öffentlichkeit zur Verfügung zu stellen. Das ging aber — wegen finanzieller Schwierigkeiten — nicht so bald vonstatten. Nach vielen Versuchen wurde die Bibliothek erst 1912 in ihrem heutigen Heim entsprechend untergebracht und 1913 für das Publikum eröffnet. Das war dadurch ermöglicht, daß Stephan HAMAR, Professor der Theologie 1904 zum ersten Bibliothekar der Sammlung ernannt wurde, der dann die inzwischen beträchtlich größer gewordene Bibliothek neu ordnete, katalogisierte und fast 30 Jahre lang hingebend besorgte.

Für die Entwicklung der Ráday Sammlung ist bezeichnend, daß der Bücherzuwachs zum größten Teil durch Schenkungen geschieht. In den letzten 100 Jahren haben ungefähr 50 Personen mehr als 18 000 Bände geschenkt (die kleineren Spenden außer acht gelassen), dazu kommt noch die beträchtliche Gabe von kirchlichen Behörden und Gemeinschaften. Heute erhält die Sammlung eine regelmäßige staatliche Unterstützung, außerdem vom ökumenischen Rate der Kirchen die neuesten theologischen Fachbücher und zahlreiche Zeitschriften.

Das Profil der Bibliothek ist überwiegend, aber nicht ausschließlich theologisch. Schon die Büchersammlung der Familie RÁDAY enthielt Werke aus allen humanen Wissensgebieten und dieses Profil änderte sich im Laufe der neuesten Entwicklung nicht. So umfaßt die nicht sehr große (115 000 Bde) Bibliothek einen wesentlichen Bestand vom allgemeinen wissenschaftlichen Interesse. Sie hat eine Anzahl Inkunabeln (44), Antiqua (232) und viele Werke der alten ungarischen Literatur (1128). Das Archiv besitzt ein unschätzbare historisches und kirchengeschichtliches Material. Besonders die diplomatischen Handschriften von Paul RÁDAY sind sehr wertvolle Quellen für den Freiheitskrieg von Franz RÁKÓCZI II.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A **Codex Hammurapi** megtalálásának 60. évfordulóján. (Jog és könyvtár az ókori Közel-Keleten).¹ 60 évvel ezelőtt, 1901—1902 telén Susában, az ókori Elam fővárosában a francia régészeti misszió ásátása egy három részre tört diorit oszlopot hozott napfényre. Az összeállítás után 2¼ m magas, fallikus formájú kő felső részén egy relief a napisten, ŠAMAŠ előtt imádkozó HAMMURAPI babiloni királyt ábrázolja. A relief alatti előlapon és az egész hátlapon a törvényeket tartalmazó felirat övben elhelyezkedő, ékírásos szövege foglal helyet. A törvényszöveget bevezető prológos és a befejező epilógus a törvénykönyv keletkezésének körülményeit, a törvényhozó indítékait és a törvényhozás korát közli. Az oszlopot Babilonból Susába elhurcoló elamita király, valószínűleg ŠUTRUK-NAHḪUNTE az oszlop bázisán a feliratból öt vagy hat sort lekapartatott, nyilván azzal a céllal, hogy ide a saját dicsőítését hirdető szöveget véssesse. Ez a felirat azonban sohasem készült el, viszont a HAMMURAPI törvényszövegben emiatt keletkezett hiányt azóta a törvényekről készült másolatok alapján sikerült pótolni, ill. az eredeti szöveget helyreállítani.²

A CH-t megőrző susai oszlopot Párizsba szállították és a Louvre-ban helyezték el. Első (francia nyelvű) kiadása még 1902-ben napvilágot látott³, azóta pedig úgyszólván minden művelt nemzet nyelvére lefordították.⁴ Az egész tudományos világot a lelkesedés láza járta át a CH megtalálásának hírére, és hozzátehetjük, hogy ez a lelkesedés teljesen jogos volt.⁵ A legrégebbinek számító törvénygyűjtemények, amelyek addig ismertek (az ótestamentumi törvények, az ó-görög törvények, a 12 táblás törvény) nemcsak sokkal kisebb terjedelműek voltak a CH-nál, amely 282 §-t tartalmaz, hanem jóval későbbi korból is származtak. A CH azonban nemcsak mint a történelemből

¹ A szövegben és a jegyzetekben előforduló rövidítések: AASOR = *Annual of the American Schools of Oriental Research*; AfO = *Archiv für Orientforschung*; AJA = *American Journal of Archeology*; ANET = PRITCHARD, B.: *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*. Princeton, 1955²; BASOR = *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*; CH = *Codex Hammurapi*; CRAI = *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*; JA = *Journal Asiatique*; JCS = *Journal of Cuneiform Studies*; JJP = *Journal of Juristic Papyrology*; LRS = *Leipziger Rechtswissenschaftliche Studien*; LSS = *Leipziger Semitische Studien*; MDP = *Mémoires de la Délégation en Perse*; Or = *Orientalia*; RA = *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*; RIDA = *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*; VDI = *Veštník Drevnej Istorii*; ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

² Vö. részletesen DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 1. Oxford, 1952. 27. 1.

³ SCHELL, V.: *Code des lois (droit privé) de Hammurabi, roi de Babylon*. MDP IV. 1902.

⁴ A legfontosabb kiadások áttekintése DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 2. Oxford, 1955. 1. 1.

⁵ VOLTERRA, E.: *Diritto romano e diritti orientali*. Bologna, 1937.

ismert legrégebb és egyben az ókor legnagyobb törvénykönyve követelhetett magának kiemelkedő jelentőséget. Azok a fejlett társadalmi viszonyok és jogelvek, amelyek HAMMURAPI törvényeiben fellépnek, felülmúlták a többszáz évvel későbbi, MÓZESnek tulajdonított törvényhozás színvonalát, sőt fejlettségük tekintetében a régi görög és római kodifikáció emlékeit is megelőzték.⁶

A CH megtalálása óta eltelt 60 év alatt az ókori Közel-Keletre vonatkozó ismereteink hatalmas arányokban kibővültek. Ez alatt az idő alatt jelentősen fejlődött és alapvetően átalakult a tudomány álláspontja a babiloni jogra vonatkozóan is, amelynek a század elején HAMMURAPI törvénykönyve úgyszólván egyetlen reprezentáns forrása volt a törvényhozás területéről. Az már a HAMMURAPI-sztlé megtalálásakor nyilvánvaló volt, hogy olyan fejlett társadalom és jog, amilyen az 1. babiloni dinasztia alapítójának törvényeiben megjelenik, csak hosszú fejlődés eredményeképpen jöhetett létre. Az ásátások, amelyek a CH felfedezése után a korábbinál nagyobb lendülettel folytatódtak Mezopotámia romvárosainak helyén, lépésről-lépésre feltárták a babiloni hegemonia előtti Mezopotámia kultúráját, amely a šumer nép nevéhez fűződik.⁷ Két-százezernél több šumer nyelvű ékirásos táblát és táblatöredéket tárt fel a kutatás, amelyek az i. e. 3. évezred közepétől kezdődően képet adnak a šumer kultúra, elsősorban pedig a gazdasági és jogélet fejlődéséről. Ami a CH felfedezésekor még csak feltevés volt, a šumer emlékek ismeretében várakozáson felül beigazolódott. Az okmányok tízezrei bőségesen szolgálták bizonyítékokkal arra, hogy a Babilonia uralmát megelőző történeti korszakokban a šumerek gazdasági, társadalmi és jogi fejlettsége semmivel sem maradt el az amorríta uralkodóház alatti Babilon mögött.⁸ Ilyen körülmények között inkább érdeklődést, mint meglepetést keltett, hogy alig néhány évvel a CH megtalálásának 50. évfordulója előtt, úgyszólván egyszerre adtak hírt a tudósok két, a CH-nál régebbi eredetű joggyűjtemény létéről: a *Lipit Ištar Codex*⁹ és az *Ešnunna Codex*¹⁰ felfedezéséről. Néhány évvel később, 1953-ban egy újabb HAMMURAPI előtti

⁶ Vö. VOLTERRA: *i. m.*, Ua.: *Introduction à l'histoire du droit romain dans ses rapports avec l'Orient*. Arch. Hist. Droit orient. IV. 1949. 47. l. Ua.: *Storia del diritto romano e storia dei diritti orientali*. Riv. ital. Scienze giurid. 1951. 134. l. Ua.: *Les rapports entre le droit romain et les droits de l'Orient*. RIDA. 3e Série. Tome 2. 1955. 135. l.

⁷ Az ásátások történetét helyek szerint áttekinti PALLIS, S. A.: *The antiquity of Iraq*. Copenhagen, 1956. 340. p.

⁸ Vö. DÁVID Antal: *Babel és Assur*. 1—2. Bp. 1926—1928. SCHMÖKEL, H.: *Geschichte des alten Vorderasien*. Leiden, 1957. (Handbuch der Orientalistik II. Bd. 3. Abschnitt.) D'JAKONOV, I. M.: *Obscsesztvennij i goszudarsztvennij sztoj drevnego Dvurca*. 1. P. Šumer. Moszkva, 1959. STRUVE, V.: *Goszudarsztvo Lagas*. Moszkva, 1961. KOSCHAKER, P.: *Keilschriftrecht*. ZDMG. N. F. 14. 1935. 1. l.

⁹ A *Lipit Ištar Codex*, amely Isin királyáról, LIPIT IŠTARRól (i. e. 1873—1863 vagy 1868—1857) kapta nevét, első F. R. STEELE-féle kiadása (AJA 52. 1948. 425. l.) a LUTZ-nál közölt (*Selected Sumerian and Babylonian texts*. Philadelphia, 1919, University Museum, University of Pennsylvania. Publications of the Babylonian Section I. 2.) — korábban šumer családi törvényeknek tartott — 3 tábla, a philadelphiai múzeum F. R. STEELE és S. N. KRAMER által felfedezett 3 táblája és a Louvre-nak egy ékirásos töredéke szövegén épül fel. A prologuson és epilóguson kívül 38 cikkelyt tartalmaz. Az újabb kiadás, mely E. SZLECHTER nevéhez fűződik, már új töredékeket is figyelembe vesz, és 43 cikkelyt foglal magában (RA LI. 1957. 57., 177. l., LII. 1958. 74. l.)

¹⁰ Az *Ešnunna Codex*, Ešnunna város jogkönyve, megnyugtatóan nem igazolt feltevések szerint BILALAMA vagy DADUSA király nevéhez fűződik. Szövege két táblán (A—B) két változatban került elő (az egyik 1937-ben, a másik 1947-ben) Tell Harmalban (az ókori Šaduppum közelében). A törvény két változata között nemcsak ortográfiai és grammatikai, hanem jogi szempontból is mutatkoznak eltérések. Az akkad nyelven írott szöveg a prologuson kívül 60 cikkelyt tartalmaz. Első kiadása A. GOETZE érdeme: *The laws of Ešnunna discovered at Tell Harmal*. Sumer. IV. 1948. 63. l. További kiadásai ugyancsak tőle: J. B. PRITCHARD. ANET 1955. 161. l. AASOR XXXI. 1956.

törvénykönyv felfedezésére figyelt fel a tudományos világ: URNAMMU király törvénygyűjteményére, a *Urnammu Codexre*.¹¹

A három újonnan felfedezett jogi kódex — ha nem is jelentékeny prioritással — megfosztotta a *CH*-t „az ókor legrégibb törvénygyűjteménye” címtől. Ezen felül az *Ešnunna Codex* és az *Urnammu Codex* abban is haladottabbak, mint a *CH*, hogy büntetőjogukban fejlettebb jogrendet képviselnek: a talio helyett a törvényes elégtétel, a *compositio legalis* elvét juttatják érvényre. Egyébként mind a *Lipit Ištar Codex*, mind pedig az *Ešnunna* és *Urnammu Codex* rendelkezései sok tekintetben megegyezők a *CH* jogszabályaival.¹² Mindenesetre ezek az újonnan felfedezett törvénykönyvek bőségesen szolgálnak bizonyítékkal arra, hogy *HAMMURAPI* törvényhozása a korábbi *šumer*-akkad jogfejlődés talaján állt, és annak inkább összegezője és egyzettetője volt, de semmi esetre sem radikális megreformálója. Ami pedig a *CH* jelentőségét illeti, a nála régebbi joggyűjtemények felfedezése után: ha a „legrégibb” jelzőt el is veszítette, továbbra is az ókor legnagyobb és egyben legjelentősebb törvénykönyve maradt. Megtalálásának 50. évfordulóján változatlan fontosságát a legjelentősebb kutatók éppen úgy elismerték, mint azok az új kiadásai is, amelyeket ebből az alkalomból jelentettek meg.¹³

A *CH* történeti, jogi, nyelvészeti stb. fontossága mellett a saját korában mint jogalkotás és egyben mint minden új jogalkotás mintaképe jutott rendkívüli jelentőségre. Ez utóbbira az jellemző, hogy nem maradt meg a babiloni állam határai között, hanem messze túljutva azokon, nemzetközi fogalomná vált. Az ókori Kelet jogtudománya, ha a megelőző nagy *šumer* jogalkotásokat nem is hagyta figyelmen kívül, első sorban a *CH*-ra épült, amelynek jogelvei állandóan iránymutatók maradtak a számára. A *CH*-nak ez a jelentősége az ókori keleti jogtudomány és jogi tanítás szempontjából a mi számunkra különösen azért fontos, mert kapcsolatos a könyvtárakkal, és egyben bele is világít e könyvtárak életébe.

A *CH*-ról fennmaradt egykorú és későbbi másolatok — mint arra már utaltunk — tették lehetővé azt, hogy az elmiak által elpusztított szövegrészt pótolják, ill. helyreállítsák. Azok a filológiai kutatások, amelyek a *CH* lacunájának a pótlását célozták, arra az eredményre jutottak, hogy e másolatok, illetőleg töredékek jelentősége jóval nagyobb, mint kezdetben hitték. A *CH* másolatainak egymással és a Louvre-ban őrzött susai sztelé szövegével való összehasonlítása olyan meglepő felfedezésekhez vezetett, amelyek a Susában talált *HAMMURAPI*-oszlop jelentőségét új megvilágításba helyezték.

¹¹ A III. Ur-i dinasztia alapítója, URNAMMU nevéhez fűződő kódex töredékeit több, mint 60 éve találták meg, de csak 1952-ben fedezte fel őket az istambuli Nippur szövegek között S. N. KRAMER (*The Oldest laws. The Scientific American*. 188. 1953. 26. l. *The Univ. Mus. Bull. Univ. Pennsylvania. Philadelphia*. 17. 2. 1952. 23. l.), akinek az *Urnammu Codex* első kiadását köszönhetjük. (KRAMER, S. N.—FALKENSTEIN, A.: *Ur-Nammu Law Code. Or N. S.* 23. 1954. 40. l. Újabb kiadás: SZLECHTER, E.: *RA XLVII*. 1953. 1. l., XLIX. 1955. 169. l.)

¹² Vö. KLIMA, J.: *New discoveries of legal documents from pre-Hammurabian times. Arch. Orientalni*. XIX. 1951. 37. l. UA.: *Zu den Neuentdeckten Gesetzesfragmenten von Ur-Nammu. Arch. Orientalni*. XXI. 1953. 442. l. UA. *JJP VII—VIII*. 1953—1954. 384. l. UA. *Iura*. V. 1954. 413. l. BOYER, G.—SZLECHTER, E.: *Introduction bibliographique . . . II. RIDA 3e Série*. Tome 3. 1956. 46. l. SZLECHTER, E.: *Les anciennes codifications en Mésopotamie. RIDA 3e Série*. Tome 4. 1957. 74. l.

¹³ Vö. NOUGAYROL, J.: *Les fragments en pierre du Code Hammourabien*. (I.) *JA* 245. 1957. 340. l. A *CH* megtalálásának 50. évfordulóján közreadott legfontosabb kiadások DRIVER-MILES már idézett, kiváló munkáján kívül D'JAKONOV, I. M.—MAGAZINER, Ja. M.: *Zakoni Hammurabi, carja Vavilona*. (1792—1750 gg. do n. e.) *VDI* 1952. No. 3. 225. BERGMANN, E.: *Codex Hammurabi. Textus primigenius*. Roma, 1953.

J. LASSØE dán assziriológus egy tanulmányában áttekintést adott a *CH* ismert 33 töredékéről, és megvizsgálva őket arra a következtetésre jutott, hogy két különálló csoportra oszthatók.¹⁴ Az egyik csoportba tartozók (főként az ó- és új-babiloni töredékek) a susai sztéléét követik, míg a másik csoport tagjai (a kasszita, közép-asszír és új-asszír másolatok) egy ettől eltérő jellegű felirathoz kapcsolódnak.

LASSØE dolgozatával szinte egyidőben J. NOUGAYROL egy töredéket tett közzé (a British Museum ASSURBANIPAL könyvtárához tartozó gyűjteményéből), amely a *CH* prólogusát tartalmazta, azonban a Louvre-ban őrzött sztéléjétől részben eltérő formában.¹⁵ Ebből a szerző azt a következtetést vonta le, hogy a Louvre-ban őrzött sztélé nem tekinthető a *CH*-ről fennmaradt másolatok, ill. töredékek kizárólagos forrásának, hanem fel kell tételeznünk azt, hogy rajta kívül a *CH*-ről még egy vagy esetleg több felirat készült. Különösen meggyőzően szól a NOUGAYROL-féle feltevés mellett az, hogy három esemény, amelyet a susai (Louvre-i) sztélé prólogusa tartalmaz, az új töredékből hiányzik. Ez pedig csak úgy magyarázható, hogy a *CH*-nak ez a redakciója, amelyről a NOUGAYROL által felfedezett másolat készült, előbb jött létre, mint megtörténtek azok az események, amelyekről a susai (Louvre-i) oszlop prólogusában szó van. NOUGAYROL ezek alapján feltételezi, hogy az ő általa közölt töredék és a susai (Louvre-i) oszlop feliratának keletkezése között legalább 5 évnyi időszak telt el.

LASSØE és NOUGAYROL kutatásaiból az a megtámadhatatlannak látszó következtetés vonható le, hogy a *CH*-ről már *HAMMURAPI* életében (legalább) két változat készült, amelyek közül a Susában talált (jelenleg a Louvre-ban őrzött) redakció az újabb keletű. Ez utóbbi *HAMMURAPI* uralkodásának 34. évében jött létre, kb. i. e. 1694-ben.¹⁶

Az a nagyfontosságú eredmény, hogy a susai (Louvre-i) sztélé nem tekinthető a *CH* archetípusának, szükségyszerűen kihatott a *HAMMURAPI* törvények legújabb kiadásainak filológiai megalapozására is. Bár e kiadásokban a *CH* szövegének alapja természetesen továbbra is a susai sztélé maradt, a másolatok, ill. töredékeik a korábbi-nál jóval nagyobb szerephez jutottak, mivel a törvények kiadói most már a *CH* archetípusának a rekonstrukciójára törekedtek.¹⁷

Önként felvetődik a kérdés, hogy a *CH* redakcióiról készült másolatok, ill. töredékek, amelyeknek száma LASSØE összeállításában 33-at tesz ki, milyen célból készültek? Valószínű, hogy a *CH* köbe vésett másolatai¹⁸ — legalábbis többségükben — a nagy nyilvánosság tájékoztatására voltak hivatva. Ezeket olyan helyeken állították fel, ahol a törvénykezés folyt, hogy bírák és pereskedők számára egyaránt hozzáférhetőek legyenek. Más volt a helyzet a táblákra írt törvénytáblákkal, amelyek nem szolgálták a közhírtételt, hanem kétségtelenül egy szűkebb réteg számára készültek.

Egy rendkívül alapos tanulmányban, amely az Aššurban (1904—5-ben) feltárt könyvtár anyagát a ninivei (jelenleg a British Museumban őrzött) könyvtár állományával vetette egybe, E. WEIDNER grazi assziriológus azt a problémát vizsgálta, hogy milyen kapcsolat áll fenn állományuk szempontjából az aššuri és ninivei könyvtárak között.¹⁹ Megállapításainak érvénye — nézetem szerint — nemcsak a fenti két könyvtárra terjed ki, hanem általában a babiloni-asszír kultúrszféra könyvtárait. E. WEIDNER mindenekelőtt megcáfolja azokat a rendkívül magas számadatokat, amelyeket a ninivei

¹⁴ JCS IV. 1950. 173. l.

¹⁵ CRAI 1951. 42. l. RA XLV. 1951. 67. l.

¹⁶ Vö. CARDASCIA, G.: *Histoire des institutions et des faits sociaux*. Paris, 1955.

36. l.

¹⁷ Vö. DRIVER—MILES és BERGMANN már idézett kiadásait.

¹⁸ Vö. NOUGAYROL. JA. 245. 1957. 339. l., 246. 1958. 143. l.

¹⁹ Die Bibliothek Tiglatpilesers I. AfO 16. 1952/53. 197. l.

AŠŠURBANIPAL-féle könyvtárról hoztak forgalomba.²⁰ Ezek a számok szerinte részben abból keletkeztek, hogy ugyanannak a műnek különböző táblákon fennmaradt töredékeit önálló egységekként vették számba, másfelől pedig abból, hogy a British Museum katalógusa sok olyan táblát is a ninivei könyvtárhoz számít, amelyeket nem Ninivében találtak. Az előbbieknél is nagyobb hibaforrásként esik latba azonban a számszerűség megállapításakor, hogy a ninivei levéltár és könyvtár anyaga a British Museumban őrzött gyűjteményben nincsen szétválasztva. E. WEIDNER szerint e gyűjtemény összallományának legalább a fele eredetileg a levéltárhoz tartozott, úgyhogy az AŠŠURBANIPAL könyvtárhoz tartozó táblák valódi száma semmiképpen sem haladja meg az ötezret.²¹

Már Br. MEISSNER vizsgálat alá vette a babiloni és asszír levéltárak és könyvtárak állományának összetételét,²² és E. WEIDNER kutatásai az ő megállapításait részben alátámasztották, részben továbbfejlesztették. A levéltárakban voltak elhelyezve — az ő kutatásai szerint — mindenekelőtt a magánokmányok hatalmas tömegei, a királyok építkezéseire vonatkozó feliratok stb., míg a könyvtárakban találtak helyet a királyok törvényei, az udvarra és a háremre vonatkozó rendeletek, az irodalmi és vallási szövegek, a nyelv tanulását elősegítő művek, szótárak stb.

Már az előbbiek alapján valószínűnek tűnik, hogy a *CH*-ről készült másolatok, legalábbis többségükben, a királyi és papi könyvtárakban voltak elhelyezve. Rendeltetésükkel kapcsolatban kézenfekvőnek látszik, hogy egyebek mellett oktatási célokat szolgáltak. Mint arra több példa is mutat, a jogi oktatás fontos szerepet kapott a babiloni-asszír nevelésben, amely a tanulók kezébe, más szövegek mellett, jogi szövegeket is adott.²³ Természetesen a pedagógiai célok mellett és azokat megelőzve igényelték a törvények és királyi rendeletek ismeretét a bírák, akiknek tisztjét hosszú időn keresztül papok látták el, de *HAMMURAPI* kora óta ezt a tisztet a királyi hivatalnokok vették át.²⁴ A pedagógiai és a törvénykezési gyakorlat emberein kívül azonban volt Babilonban és Asszíriában még egy réteg, amely a maga munkájában nem nélkülözhetette a törvényekről és rendeletekről készült másolatok állandó használatát: a jogtudósoké.

Konkrét adataink mindaddig hiányoznak arra, hogy a jogtudomány virágzott volna a babiloniaknál és asszíroknál, vagyis hogy a joggal nem pusztán gyakorlati, hanem elméleti érdeklődéstől vezetettve foglalkoztak volna ezeknek a népeknek az írástudói.²⁵ A *HAMMURAPI* előtti törvényhozásnak a *CH*-vel való összehasonlítása, továbbá az új-babiloni törvényeknek a tanulmányozása azt mutatja, hogy a törvényeszerkesztés elmélete korán kifejlődött Mezopotámiában. Ha elfogadjuk W. SEAGLE feltevését, amely szerint a törvények kibocsátása megelőzte a magánosok számára készült jogi dokumentumokét,²⁶ a jövő régészeti kutatásaitól a mezopotámiai törvény-

²⁰ BEZOLD G.: *Catalogue of the cuneiform tablets of the Konyunjik Collection of the British Museum*. I—V. London, 1889. UA.: *Bibliothek und Schriftwesen im alten Ninive*. Zentralbl. Bibliothekswes. 21. 1904. Vö. MILKAU, Fr.: *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient*. Leipzig, 1935. 57. l. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. III. 1. Wiesbaden, 1955. 44. l.

²¹ Vö. *Afo* 16. 1952/53. 198. l.

²² *Babylonien und Assyrien*. II. Heidelberg, 1925. 331. l.

²³ MEISSNER: *i. m.* 324. l.

²⁴ CUQ, E.: *Études sur le droit babylonien*. Paris, 1929. 339. l. WALTHER, A.: *Das altbabylonische Gerichtswesen*. Leipzig, 1917. LSS VI. 4—6. LAUTNER, I. G.: *Die richterliche Entscheidung und die Streitbeendigung in dem altbabylonischen Prozessrechte*. Leipzig, 1922. LRS 3., CARDASOIA, G.: *i. m.* 50. l.

²⁵ Vö. BOYER, G.: *Contribution à l'histoire juridique de la 1re dynastie babylonienne*. Paris, 1928. UA.: *De la science juridique et de sa méthode dans l'ancienne Mésopotamie*. Semitica 4. 1951—1952. 5. l.

²⁶ *Weltgeschichte des Rechts*. München—Berlin, 1958. 104. l.

hozás olyan emlékeinek a feltárását remélhetjük, amelyek jóval korábbiak a máig ismeretknél. De a jelenleg rendelkezésre álló mezopotámiai törvényhozási emlékek is elegendő bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy a hivatalos jogalkotásnak, ill. a törvény-szerkesztésnek a tradíciói, amelyeket a *CH*-ből ismerünk, már jóval *HAMMURAPI* kora előtt kialakultak. Így a prológus és epilógus használata már a *CH* előtti törvénygyűjteményekben is megjelenik, és ugyanígy megfigyelhető az is a babiloni-asszír joggyakorlatban, hogy az új törvények megszerkesztésekor az ugyanabban a tárgyban hozott korábbi törvények fogalmazásához olyan mértékig ragaszkodtak, hogy a rajtuk történt változtatások szinte interpolációknak hatnak.²⁷ Ha a babiloni jogtudomány messze is maradt a római mögött az elmélet, a jogelvek kidolgozása tekintetében: kétségtelen, hogy megvolt a maga tudományos módszere, amely azonban idegenkedett az absztrakcióktól, és elsősorban a gyakorlati élet szükségleteihez és változásaihoz igazodott.

A babiloni és asszír jogtudósok működése, melyre a még kiadás alatt álló források és az újabb ásatásoktól várható dokumentumok a mainál bizonyára több világosságot fognak árasztani, nézetünk szerint egyik fő indítéka volt annak, hogy a régebbi és egykorú törvényekről és jogszabályokról másolatokat készítsenek, és ilyen módon előmozdítsák a joggal való intenzív foglalkozást. Fennáll a valószínűsége annak is, hogy a jogi szövegek másolását képzett jogászok végezték. Miután nemcsak az eredeti törvénytöredékeket, hanem — amennyiben eddigi adatainknak hinni lehet — a róluk készült másolatokat is a könyvtárakban őrizték, valószínű, hogy a jogtudósok tevékenysége is túlnyomórészt a könyvtárban folyt, ahol legkönnyebben hozzáférhetek kutatási anyagukhoz. Az a már említett tény, hogy a *CH*-ről 30-nál több másolat maradt ránk (és ez a szám bizonyára még növekedni fog) alátámasztja azt a nézetünket, hogy a jogtudomány és jogi oktatás legjelentősebb forrása az ékirásos jogélet fennállása alatt *HAMMURAPI* törvénykönyve volt.

FERENCZY ENDRE

Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez. A „mozgó” könyvtárak (közművelődési autók) ma már a könyvtári munka nélkülözhetetlen eszközei. A hazai első „mozgó” könyvtárak megírásra váró történetéhez két adalékkal járulok hozzá.

1. BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem kultúrpolitikai törekvéseiről sokat írtak. Kétségtelenül ő az első magyar uralkodó, aki mai értelemben vett kultúrpolitikát csinált. Tudatosan arra törekedett, hogy a nemzeti közműveltség általános színvonalát emelje. Maga könyvszerető, önmagát olvasással is állandóan művelő uralkodó volt. Köztudomású dolog, hogy a bibliát huszonhatszor olvasta el, de más könyvekben is szorgalmasan búvárkodott.

Bizonyosnak vehetjük azt is, hogy lépéseket tett a portán a Bibliotheca Corvina visszaszerzése érdekében. Nagy összeget ígért a töröknek, hogy MÁTYÁS király könyvtárának Konstantinápolyba szállított s a budavári palotában visszamaradt köteteit megkaphassa. Ezt a tiszteletreméltó szándékát azonban, sajnos, nem tudta megvalósítani. BETHLEN Gábor gyulafehérvári udvarában szép könyvtárat gyűjtött össze. BARSÍ Mihály bibliothecariusának, udvari könyvtárosának 100 forint volt az évi fizetése. (Ugyanannyit kapott, mint az „egyik scola mester”. BÖJTÍ Gáspár udvari historicus

²⁷ KOSCHAKER, P.: *Rechtsvergleichende Studien*... Leipzig, 1917. BOYER, G.: *De la science juridique*... Semitica. 4. 1951—1952. 5. 1.

azonban 200, a német ötvös 500, az olasz ötvös pedig nem kevesebb, mint 800 forint évi fizetést kapott.¹⁾

BETHLEN Gábor könyvszeretetére jellemző, hogy sem az uralkodás sokféle gondjai, sőt a táborozás fáradalmai közepette sem feledkezett meg az olvasásról, ismereteinek fejlesztéséről.

ACSÁDY Ignác jegyzi meg róla²⁾, hogy a könyvek hí kísérői, szívesen látott szórakoztatói voltak még hadjáratain is. *Külön kocsi* készítettett, amelybe kedvenc könyveit rakatta, be, és amelyet mindenhová magával vitt, hogy sohase legyen olvasmány nélkül.

BETHLEN Gábor könyvtár-kocsija kétségtelenül egyike az első hazai „mozgó” könyvtáraknak.

2. A másik mozgó könyvtár üzembehelyezése feltehetőleg az 1848—1849. évi magyar szabadságharc időszakára esik.

Írott tény, hogy a szabadságharc legválságosabb napjaiban ALMÁSY Pál, a „képviseletiház” alelnöke Pesten 1849. június 26-án VASVÁRI Károlyt „a” képviseletiházhoz könyv ’s alirattárnokká” nevezte ki³⁾ 800 pengő forint évi fizetéssel.⁴⁾

VASVÁRI (akinek működéséről eddig más adat nem áll rendelkezésre) volt tehát az első kinevezett országgyűlési könyvtáros.

VASVÁRI kinevezése arra a napra esett, amikor a magyar minisztertanácsban a hadügyminiszter szükségesnek tartotta, hogy a cári haderő betörésével kapcsolatban az országra váró veszedelmet egész terjedelmében feltárják a nép előtt. Június 29-én késő este a minisztertanács úgy határozott, hogy Pestet sorsára hagyja, és székhelyét Szegedre helyezi át.⁵⁾

A jelek ugyan arra mutatnak, hogy VASVÁRINAK nem volt módjában állását elfoglalni, még kevésbé lehetett szó arról, hogy meg is kezdje rendes hivatali működését, miután július első napjaiban az országgyűlésnek és a kormánynak Szegedre kellett menekülnie.⁶⁾

Mégis fel kell tételeznünk, hogy az újonnan kinevezett országgyűlési könyvtárnok is az országgyűléssel együtt ment Szegedre. Azt pedig bizonyossággként kell elfogadnunk, hogy az országgyűlésnek törvényhozói munkájában szüksége volt mindarra a könyvanyagra (elsőrendű jogi forrásgyűjteményre), amely a tételes magyar törvényeket és egyéb jogszabályokat tartalmazta.

Úgy vélem tehát, nem tekinthetjük merő lehetetlenségnek (sőt nagyon is lehetséges), hogy a szabadságharc országgyűlésének „mozgó” könyvtára talán egyetlen pántos ládában tette meg az utat Pestről Szegedre s onnan tovább.

TOMBOR TIBOR

¹⁾ RADVÁNSZKY B.: *Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 229—231. l.: Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarának fizetési lajstroma 1628 körül: „Consignatio universorum conventionariorum.”

²⁾ *Bethlen Gábor és udvara.* Bp. 1890. 248. l.

³⁾ *Közlöny.* 1849. jún. 28. 143. sz. 534. l.

⁴⁾ NAGY M.: *Tájékoztató.* „A Magyar Országgyűlés Könyvtárának katalógusa ?.” *Közigazdasági és pénzügyi irodalom.* Bp. 1932. VII—XII. l.

⁵⁾ MÁRKI S.—BEKSICS G.: *A modern Magyarország (1848—1896).* 340. l.

⁶⁾ NAGY M.: *i. m.* X—XI. l.

Ismeretlen kéziratos Magyarország-térkép. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában, raktárrendezési munkálatok közben egy régi, kisméretű, 390×284 mm nagyságú kéziratos Magyarország-térkép került elő. Ez a TIRION Isac: *Nuova carta del regno di Ungheria e della Transilvania* (Amsterdam, é. n.) című, s SZÉCHÉNYI Ferenc egykori könyvtárából származó, most TM 6935 jelzetű rézmetszetes térkép hátlapjára volt rákasírozva. Ez a kéziratos térkép nemcsak a kartográfia, de az általános történet szempontjából is érdeklődésre tarthat számot.

Magyarországot és a szomszédos országok területét nyugaton Steyr és Laybach (Ljubljana), északon Eperjes (Prešov), keleten Schesb[urg] (Segesvár, Sighișoara), Fogaras (Făgăraș) és a bulgáriai Nicopoli (Nikopol) — tehát nagyjából a 25. hosszúsági fokig — délen pedig a szerbiai Pirot és a Narenta vonaláig — tehát nagyjából a 43. szélességi fokig — ábrázolja. A névírás folytonossága a széleknél többször megszakad, amiből a térkép hiányosságára lehet következtetni, s arra is, hogy előbb, a TIRION-féle térkép hátlapjára való felkasírozás előtt (ami valószínűleg még a XVIII. század végén vagy a XIX. elején történt) még nagyobb területet ábrázolhatott.

Szerző, tervező, rajzoló neve, cím vagy lépték nincsen rajta. Fokhálózata sincsen. Lehetséges azonban, hogy eredetileg volt — a most már hiányzó — keretén fokbeosztása. Ez annyival is valószínűbbnek látszik, mert a többi korbéli hasonló tárgyú térképhez képest jobb, s nehezen képzelhető el, hogy ne matematikai módszerrel készült volna. Összehasonlító méretaránya Buda—Debrecen távolságot véve alapul kb. 1 : 2 050 000, Buda—Bécs távolságot véve kb. 1 : 2 690 000. A méretarány tehát, mint a korbéli térképeken általában, nem állapítható meg pontosan.

Topográfiaját tekintve korához képest — a XVIII. század első éveire tehetjük keletkezését — figyelemre méltó javulás mutatkozik rajta. Nem követi az előbbi térképek addig szinte következetes hibáját: a Duna-vonal északnyugat-délkeleti irányú egyenes ábrázolását, azt a hibát, amely dominál a török elleni felszabadító háborúk korának kartográfiajában. Nem kisebb térképészek munkáin tér vissza minduntalan ez a tévedés, mint VISCHER N., DE WITT, STIER, KREKWITZ, SANSON, CORONELLI; sőt, még HEVENESI sem tudta magát elődei hatásától emancipálni. Ezen a térképen a Duna Esztergomtól keletre egy nagyobb kanyarral észak-déli folyásirányt vesz fel. A többi folyók irányának feltüntetése is — a Marost kivéve — nagyjából helyes. A hegyrajz is sokkal áttekinthetőbb, mint a kortárs kartográfusok térképein. A kis kéziratos térkép készítője nem tüntette fel a dombvidékeket, ami sok más térképen megtévesztésre adott alkalmat, hanem csak a magashegységeket. Így szerepelnek művén az Alpok Bécestől dél-nyugatra elterülő nyúlványai, a Kárpátok teljes vonulata, a Radnai- és a Bihari havasok, majd a Stara Planina szerb—bolgár határvidékének és a Dinári Alpoknak a hegyvonulatai. A rajzoló tehát korának geográfusaihoz mérten feltűnően tisztában volt az egyes hegyvidékek jelentőségével.

Magyarországi részeit tekintve, azonnal felismerhető, hogy nem a korábbi forrásanyagra támaszkodó, mint inkább meglehetősen önálló műről van szó. Mutat ugyan némi rokonságot Johann Christoph MÜLLER 1709. évi Magyarország-térképével, de inkább csak abban, hogy e kis térkép készítője is felismerte ugyanazokat, a korábbi kartográfusok által rendre elkövetett hibákat, s iparkodott őket kijavítani.

Hogy önálló munkával van dolgunk, azt elárulja a MÜLLER térképétől jelentősen különböző névírás is. Viszonylag kis térképén 9 dunántúli, 12 felvidéki, 13 duna-tiszaközi, 6 tiszántúli, 8 északkeleti, 17 erdélyi, 11 horvát- és szlavonországi és 7 temesközi, összesen 83 helységet tüntet fel, nem számítva a szomszédos országok városait, valamint két nyugat-dunántúli várost, melynek jelölése megvan, csupán nevét felejtette el odaírni. E városok névírása jelentősen különbözik MÜLLER térképétől. Feltűnő, hogy a városneveknél gyakran találkozunk az u betű helyett franciás ou-val (pl. Stulweisenbourg,

Presbourg, Weisenbourg), sőt más francia tervezőre következtetni engedő írásmódokkal is. (Pl. Jula = Gyula, Tegeu = Técső, Poncide = Bonchida stb.) Elég jól kellett ismernie a városok fontosságát, mert a feltüntetett helységek részben valóban a legnagyobbak, részben pedig stratégiai, bányászati, gazdasági-adminisztratív vagy közéleti jelentőségük miatt voltak nevezetesek a XVIII. század elején. Lokalizálásuk is meglepően jó a legtöbb esetben a korbeli hasonló térképekéhez képest.

Van a térképnek egy feltűnő vonása, ami miatt figyelmünket különösen magára vonja. Ez pedig a következő: Érsekújvártól dél-délnyugati irányban Nagykanizsáig, majd tovább délre a Száváig, a Száva folyó vonalán Belgrádig, innen a Dunán és a Tiszán fel Szegedig, innen a Maroson, majd Aradon, Lippán és Karánsebesen át a Déli-Kárpátokig, innen a Kárpátok vonalán fel Munkácsig, majd a Nagybánya és Szatmár környékén levő beöblösödés megkerülésével Ónodon és Egeren át vissza Érsekújvárig szaggatott vonal húzódik, melyet mindenütt vastag sárgászöld határvonalszínezés kísér. E határvonalszínezéssel egységbe van foglalva a keleti Dunántúl, Szlavónia nagyobb része, az egész Duna-Tisza-köz, a Tiszántúl, Erdély és a Partium legnagyobb része, valamint a Bükk, a Mátra vidéke és Nógrád. Temesvár és Belgrád tornyai félhóddal jelzettek: a Temesköz kívül esik a határvonallal bezárt területen. Világos, hogy a határvonal az 1699-iki karlócai békében a töröktől elfoglalt, s Erdély 1687. évi megszállásával császári kézre került területeket zárja körül. Néhány helynév (Ónod, Bonchida stb.) szereplése arra mutat, hogy a Rákóczi függetlenségi harc idejéből való, mindenesetre 1718 előtti, mert az ezévi területgyarapodás még nem szerepel rajta. A „Hungaria” és „Partes Regni” felírás átfut a határszínezésen.

Felvetődik tehát a kérdés: ki és miért készítette ezt a térképet, ki volt az, aki Johann Christoph MÜLLERTől láthatóan függetlenül, nagyjában ugyanabban az időben javította ki az előbbi kartográfusok tévedését, s ugyanakkor bizonyos politikai-történetírói célt kívánt a visszafoglalt területek térképen való rögzítésével is szolgálni. A számbajöhető két legnépesebb és legvalószínűbb kategória: az oktató szerzetesek és a hadmérnökök közül inkább az utóbbiak közt sejtjük a térkép tervezőjét. Szerzetesek, kivált jezsuiták kétségtelenül foglalkoztak ebben a korban kartográfiával hazánkban. HEVENESI Gábor érdeklődése erre is kiterjedt: a hagyatékában fennmaradt kéziratok magyar megyei atlasz (a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában) azonban nem mutat számottevő rokonságot e Magyarország-térképpel. Annál inkább némelyik, hasonló korú részlettérkép az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állományából, amelynek szerzője ismeretlen, de bizonyosra vehető, hogy hadmérnök volt, mivel erőd-térképeket ebben a korban leginkább csak ők készíthettek. A császári seregben sokan szolgáltak olasz, de lotharingiai vagy vallon-francia műszaki tisztnek is: e beosztásokban többségben is voltak a németek felett. Meglehet, hogy egy császári szolgálatban álló francia anyanyelvű hadmérnök műve ez a kis térkép, aki esetleg valamilyen készülő — de talán soha el nem készült — memoárhoz mellékletnek szánta a török elleni felszabadító háború történetéhez. De nincs kizárva az sem, hogy RÁKÓCZI valamelyik francia hadmérnöke volt az alkotó, aki talán Párizsnak szánta tájékoztatásul a rivális nagyhatalom területgyarapodását bemutató térképet.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Péczei József könyvtáráról. PÉCZELI József (1750—1792) komáromi protestáns prédikátor és író neve szerepelt már a XVIII. század magyar könyv- és könyvtártörténetével foglalkozó tanulmányokban.¹ Az eddigi kutatások különösen a „lesekabinetek” magyarországi történetében játszott szerepét értékelték. Kevesebb szó esett terjedelmes magánkönyvtáráról. E könyvtár 1793-ban kiadott katalógusának alapján² GULYÁS Pál vetett először futó pillantást a komáromi „nagy-fényű Hazafi” könyvespolcaira.³ Az ő rövid tájékoztatásának szintjén maradt meg SZARVASI Margit is, XVIII. századi magánkönyvtáraink történetét szintétikus igénnyel feldolgozó könyvében.⁴ A különböző magánkönyvtárakat elsősorban az összegyűjtött könyvanyag mennyisége és méginkább: *múzeális becse* szerint értékelték, s így természetes, hogy a kor terjedelmes és sok ritkaságot tartalmazó püspöki és főúri könyvtárai mellett háttérbe szorult, súlytalanná vált a komáromi paplak 1437 kötetből álló, szerényebb anyagi értékű bibliotékája.

Kétségtelen, hogy a gazdag gyűjtemények alapozzák meg „nagy nemzeti kincseinket, később nyilvánossá váló közkönyvtárainkat.”⁵ Ugyanakkor azonban a könyvek *felhalmozásának* ténye önmagában — különösen vonatkozik ez az általános kultúrtörténeti értékű kódexek és egyháztörténeti művek gyűjtésére — még a könyv *társadalmi funkciójának* csak *hosszabb távon* való érvényesülését szolgálja. Tudjuk viszont, hogy a kor literátus embereinek felfokozott — és nagyrészt már az új, felvilágosult eszmények által irányított — könyvigényével, az olvasás, a művelődés társadalmi szerepének felfedezésével és propagálásával szemben könyvkereskedelmünk elmaradott,⁶ tiszavirágéletű „lesekabinet”-jeink hatásköre szűkös,⁷ a revízió általában erős,⁸ — „Közbibliothékák pedig épen azon munkákat nem bírták, melyeket az idők leginkább kívántanak.”⁹ Az ilyen — a kor igényeinek már nem megfelelő — viszonyok között a magánkönyvtár anyaga is tölthetett (és töltött is) be *közvetlen*, a.kor haladó intellektuális életét segítő társadalmi funkciót: lehetett — szűkebb vagy tágabb körben, változatos utakonmódokon — „közhasznú” intézmény. A kor „jó” irodalmát egyes — elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező — haladó gondolkodású gyűjtők nemcsak felhalmozzák, de oly módon tárolják, hogy annak viszonylagos (a módra nézve néha: speciális) hozzáférhetősége van. Köztudomású, hogy RÁDAY Gedeon bibliotékájának nemcsak a tulajdonos, de KAZINCZY, FÖLDI János, VERSEGHY Ferenc is hasznát vették. A tüzes nemzeti érzésű és franciás műveltségű ORCZY familia könyvtárában pedig a náluk nevelésközdő BATSÁNYI művelhette magát, s a szintén jelentős gyűjteménnyel rendelkező, II. LIPÓT rendőrsége szerint „très dangereux” SZTÁRAY Mihálynál pedig a MARTINOVICS-féle mozgalom egyik vezetője és vértanúja, a ROUSSEAU *Contrat social*-ját fordító SZENTMARJAY állt szolgálatban. A tények kényszerítettek: XVIII. századi magánkönyvtáraink értékelésekor figyelembe kell és lehet venni azt a szempontot is, hogy az illető magángyűjtemény *mennyiben játszott aktív szerepet a kor egyre inkább pezsgő, progresszív irányú kulturális életében.*

¹ Vö. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsonkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. LÉCES Károly: *A pesti magyar olvasókabinét megalapítása és könyv-állománya.* Magy. Könyvszle. 1959. 345—355. l. és BIRÓ Ferenc: *A XVIII. századvégéi magyar lesekabinétek történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1961. 81—83. l.

² *Catalogus librorum . . . Josephi Péczeli.* Posonii. 1793.

³ *Egy XVIII. századi magyar író könyvtáráról.* Magy. Könyvszle. 1901. 220—221. l.

⁴ *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 96. l.

⁵ SZARVASI: *i. m.* 11 l.

⁶ Vö. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp. 1917.

⁷ LÉCES: *i. m.*

⁸ BARANYAI Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon.* (XVIII. század.) Bp. 1920. 62—68. l.

⁹ KAZINCZY Ferenc: *A Rádayak.* Magyar Pantheon. Bp. é. n. 26. l.

A magánkönyvtár társadalmilag hasznossá válására példa PÉCZELI gyűjteményének szereplése is. Miért?

PÉCZELI bibliotékája — katalógusa szerint teljesen, de valójában is túlnyomórészt — idegen nyelvű művekből állt. S ha e katalógust kézbentartva vizsgáljuk az író ránk maradt, rövid ideig tartó működéséhez képest igen nagy terjedelmű és jobbára fordításokból álló életművét,¹⁰ akkor úgy tűnik, hogy szinte szünet nélkül végzett fordítói munkájával megközelített egy saját maga előtt talán nem is tudatosodott eredményt: könyvtárának közvetett nyilvánosságát. A korábban könyvespolcaihoz rögzített szellemi energiák elszabadultak: művek, ismertetések és kompilációk formájában járultak hozzá a kor tudatának alakításához.

Milyen jellegű művek váltak így módon „hozzáférhetővé” PÉCZELI könyvtárából az 1780-as évek Magyarországon?

Saját könyvespolcáról emelte le VOLTAIRE műveit (*Oeuvres de Voltaire* — 1765. Ang. 19.),¹¹ hogy a kor magyarjai előtt rendkívül népszerű fordításait elkészítse a *Zayre*, *Mérope*, *Tancrède* és *Alzír* c. tragédiákból. Ugyancsak itt találta meg a vallási toleranciáért vívott harc legerősebb szellemi fegyverét, az *Henriade* c. eposzt is. S hogy ennek hőse, a felvilágosult fejedelem ideáinak megtestesítője különösképpen kedves volt neki — és hogy a hazai olvasó előtt is kedvessé akarta tenni — erről a fordítás *L'Esprit de Henri IV* (Paris 1773. Ch.) alapján írott bő bevezetése tanúskodik. Eredetinek nevezhető *Haszonnal mulattató Mesék* címen írott munkájának teljes címében maga mondja, hogy ezt „rész szerént Esopusból” (*Fables Aesop*. by John Ogilby. London 1675. Ch.) vette, s a hozzákapcsolt *A haza szeretetéről s a jó hazafiak kötelességeiről folytatott levelezés Philopatros és Commodus között* tulajdonképpen II. FRIGYES *Lettres sur l'amour de la Patrie* (Amst. 1760. Ch.) c. művéből „fordítottatott és bővítettett”. Könyvtárában — s ugyanakkor legnépszerűbb fordításai sorában — találhatjuk az angol szentimentalizmus Európa-szerte kedvelt két írójának: YOUNGnak és HERVEY-nek műveit is: „*Yungi Noctes, et alia opera*, Gallice” (Amst. 1773. Ang. 4.), illetve „*Medit. Hervey*” (Párizs 1771. G.).

Az 1780-as évek végén, a nemesi ellenállás megerősödése által kibontakozó, de nem csupán nemesi jellegű „felbuzdulás” ideje alatt még több könyve kerül a könyvespolcra az íróasztalra. 1789 közepén megindul ugyanis a *Mindenes Gyűjtemény* c. vegyes-tartalmú folyóirata, amelyet zömmel a könyvtárában meglevő művekre alapozódó fordítások, ismertetések, kompilációk töltenek meg. Bibliotékájának egy viszonylagosabb közhasznúságot pedig az biztosít, hogy éppen a *Mindenes Gyűjtemény* nyelvel kapcsolatban egy kis kör, a Komáromi Tudós Társaság szerveződik köréje és természetesen az általuk is írott folyóirat legfontosabb forrása: a könyvtár köré.

A kor politikus hangulata politikus műveket is kívánt. PÉCZELI könyvtárában államelméleti érdekű munka is volt: feltehetőleg a saját könyvtárából ismerteti BURLAMAGUI „genevai tanítónak”, a természetjog egyik teoretikusának munkáját, a *Principe du Droit Naturel*-t, valamint de RÉAL *La Science du Gouvernement* c. értekezését.

Nem idevágó feladat lenne nyomon követni a kompilált cikkek forrásait; érződik ezeken az írásokon a 3—4 elolvasott könyv nyújtotta bő anyag tudás. Nagyon sokszor saját maga nevezi meg forrásait.

A *Mindenes Gyűjtemény*ben található utalások szerint tovább akarta folytatni a bibliotékájában levő, idegen nyelvű szépirodalmi művek fordítás útján való közzétételét is: „Racinnek minden munkáját” (*Oeuvres de Racine* Paris 1779. Ch. 3.), „Homérius

¹⁰ PÉCZELI életéről ld. PÉCZELI József *Meséi*. Kiadta és életrajzzal ellátta TAKÁCS Sándor. Bp. (1887.) GULYÁS Pál: *Id. Péczeli József élete és jellemzése*. Bp. 1902.

¹¹ A zárójelbe tett jelzések az idézett művek *Catalogus librorum*-beli impresszumai.

Iliását" (*L'Iliade Traduction Nouvelle*. Paris 1776. Ang. 2.) „Milton El-veszett Paraditsomát" (*Milton Paradise Lost et Paradise Regained*. etc. London 1731. Ch. 2.) készül „munkába venni". Tervezi — egyebek mellett — a kor magyarjai előtt különösen rokonszenves „*Eléments d'Histoire Générale* p. Millot" (Paris 1772. Ch. 9.) fordításának elkészítését.

1790 után a nemesi ellenállás nyilvánvaló kudarca, a reakció egyre nagyobb ereje, valamint PÉCZELI egyre gyengülő egészségi állapota (amibe belejátszik a túlfeszített munka is: 1790-ben tizenkét, jórészt fordított műve jelent meg a *Mindenes Gyűjteményt* nem számítva!) törést okoz írói fejlődésében: könyvtára anyagából most már elsősorban a vallásos műveket veszi kézbe. „*La Theol. de la Bible*" (Hagae 1752. Ch. 2.) és a „*Histoire du Peuple d'Israel* par Maizonnet" (Dortrecht. 1778. SG. 5.) fordítása mellett *Erköltői Prédikációin* dolgozik. Ez a műve elsősorban a XVIII. század svájci — könyvtára anyagában bőségesen szereplő — Sermons-jai alapján készült kompiláció.

Mindent összevetve: a vázlatos tájékoztatás alapján is világos, hogy PÉCZELI, anyagában a kor színvonalán álló könyvtára nem szorult be a komáromi lelkészlakás falai közé. Azokhoz a XVIII. századvégi magánkönyvtárakhoz tartozik, amelyek — valamilyen módon — a haladás irányába terelték koruk szellemi erővonalait. RÁDAY, az ORCZYAK, SZTÁRAY, TELEKI Sámuel és SZÉCHÉNYI Ferenc és ezek mellett PÉCZELI könyvtára *ebből a nézőpontból* feltétlenül nagyobb súlyú, mint ESZTERHÁZY Károly vagy BATHYÁNYI Ignác óriási értékű gyűjteménye, de ugyanakkor fontosabb az olyan magánkönyvtárnál is, amelyikben megvan ugyan a francia felvilágosodás írójának majd minden műve, de az az élettől elzárva, az angolpark közepén álló magányos kastélyban pihen.¹²

PÉCZELI magánkönyvtára kialakulásának története — amit a meglevő adatok birtokában csak körvonalazni tudunk — nem pusztán filológiai érdekes. Terjedelmesebb magánkönyvtár összegyűjtése ebben a korban ugyanis elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező főembereknek sikerült; szegényebb sorsú, kismemes vagy állami alkalmazásban levő írónk (minden igényük ellenére) *zömükben* nem rendelkeztek nagyobb bibliotékával.¹³ PÉCZELI könyvtára — szegényebb író könyvtára, aki — természetesen áldozatos munkával — speciális helyzetének kihasználásával gyűjthette azt össze.

Debreceni tanulóévei (1766—1778) során 1773. június 18-ától 1776. május 9-ig a kollégium könyvtárában dolgozik — hatodmagával, SINAI Miklós irányítása alatt — mint könyvtárőr.¹⁴ Ez a foglalkozás már csak mélyítette a kisdíák kora óta szorgalmasan tanuló, könyveket bújó fiatalemberben az igényt az állandó könyvközelségre, s így adandó alkalommal a kedvet egy-egy könyv megvásárlására.

A külföldi „akadémiákra való kimenetel" a magasabb képzésre vágyó hazai protestáns diákok körében már tradícióvá vált a század 70-es éveire. PÉCZELI 28 éves, amikor az Európát járó „peregrinus" diákok sorába lép. 1778 májusában kezdődő és 1783 őszén befejezett tanulmányútja során *genfi* tartózkodása nyújt — a könyvközelség igényének elmélyítésén, a könyveket illető érdeklődésének minőségi változásán túl — elsősorban lehetőséget magánkönyvtára alapjainak megvetésére. Egy másik, szintén Helvéciát járó magyar, TELEKI Sámuel maga utal bibliotékája katalógusának előszavában arra, hogy itt ébredt fel benne a „jeles" könyvek megszerzésének vágya és hogy sok

¹² ECKHARDT Sándor: *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*. Bp. 1917.

¹³ Jellemző, hogy SZARVASI: *i. m.* 95—96. l. PÉCZELI kívül csak három író könyvtáráról tud szólni: KISFALUDY Sándoréról, FALUDI Ferencéról és BATSÁNYI Jánoséról.

¹⁴ DÉZSI Lajos: *Adalékok a Debreceni Református Kollégiumi könyvtár történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1902. 116—122. l. PÉCZELI-ről: 122. l.

könyvét itt is vásárolta meg.¹⁵ A személyes mozzanatokban szűkölködő PÉCZELI-írárok nem tesznek ilyen jellegű említést, de ottani életének rendelkezésünkre álló tényeiből kikövetkeztethetjük a debreceni eredetű törekvés elmélyülését.

Alig fejezi be tanulmányait 1781 tavaszán a genfi akadémián, már hívják is haza Nagykőrösre prédikátornak. Ezt azzal utasítja vissza, hogy — tanulmányait folytatandó — tovább akar utazni Hollandiába. 1781. augusztus 4-én azonban BLAZSEK Mihály, a RÁDAY Gedeon által pártfogolt szlovák származású diák — aki PÉCZELI genfi tartózkodása idején a lausanne-i egyetem hallgatója volt — a következőket írja haza mecénásának:

„Quant à moi jusqu'à présent j'ai cru, que je pourrais faire avec Mr. Péczeli mon voyage en Hollande, mais quoiqu'il se soit excusé auprès de Kőrösois sur ce, qu'il vouloit aller en Hollande, il a pris à présent la resolution de rester à Genève, chez le Bibliothecier, pour lui aider dans la Bibliotheque publique, celui ci lui promit le logis et la table et on lui a fait esperer, que dans une année ou deux il obtiendra une regence dans une Classe pour enseigner les enfans.”¹⁶

Lemond tehát hollandiai útjáról — a levélből úgy tűnik — hosszabb időre. Kétségtelenül megkedvelte a svájci életformát; a gazdag és független polgári állam, amely a „Republika libera nevet méltán bírja”, elkápráztatta a debreceni diákot. Nyilvánvalóan vonzza az állás is, hiszen több — nevelői alkalmazásra vonatkozó — ajánlatot mellőzve marad a „bibliothecier” mellett. Nem marad azonban végleges ez az elhatározása sem, mert nemsokkal ezután újabb ajánlatot kap: Horace Benedict de SAUSSURE, a XVIII. századvég híres svájci tudósa, a „philosophie experimentale” professzora hívja meg házához nevelőnek. SAUSSURE jó véleménnyel van az akkor már kitűnő (szinte magasztaló hangú) bizonyítványokkal rendelkező diákról, de VARJAS Jánoshoz, a debreceni professzorhoz és atyai pártfogóhoz írott kéréselemből nemcsak ezt, hanem ajánlatának — PÉCZELI előtt nyilván jól ismert — előnyeit is megtudjuk:

„...s'il vouloit passer cette année avec moi, de lui donner moi-même des instructions sur les sciences dans lesquelles je puis avoir quelque superiorité sur lui, comme Histoire Naturelle et la Physique. Possédant moi-même une bibliothéque et des collections assez nombreuses dans ces differens genres, je lui fis sentir qu'il trouverait chez moi des grandes facilités...”¹⁷

A könyvtár közellétének szempontja — úgy látszik — mindig fontos szempont volt állásai megválasztásában. Debrecenben talán valamelyik jövedelmező vidéki parókiáról mondott le, Genfben minden mást (hollandiai tanulmányutat, a korban nagyon előnyösnek nevezhető nagykőrösi ajánlatot, egyéb meghívásokat) mellőzve választotta a „Bibliothèque publique”-et. A könyvközelségnek — itt már érezhetően a *felvilágosodás* tudományos könyvanyagát tartalmazó könyvtár közellétének igénye okozza végül azt, hogy SAUSSURE ajánlata mellett döntött. És még valami: a század egyik nagy tudósával való személyes kapcsolata, a professor előtte megnyitott könyvtárának csalogató képén túl bizonyára itt van először alkalma arra, hogy megvesse későbbi, az idézett katalógusban felvázolt könyvtárának alapjait. Megelőzően is vásárolhatott már könyvet, de a kevés pénzű, legfeljebb a debreceni városi tanács segélyezésében, valamint (VARJAS által) a kollégiumi alapítványból részesülő diáknak most, a teljes ellátást biztosító nevelősködés és az ambícióit megértő és támogató SAUSSURE mellett lehetett először ténylegesen elég anyagi eszköze a Debrecentől világnézetileg már inkább elszakadt, az új-at mohón felszívó intellektusát kielégítő könyvek vásárlására.

¹⁵ DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 73. l.

¹⁶ BLAZSEK levelét közli BARANYAI (i. m. 112. l.).

¹⁷ *Péczei József levelezése*. MTA. Kézirattára. 148, 4-r. (Magyar Irodalmi Levelezések.) Továbbiakban: PLEV. SAUSSURE levele VARJASHOZ. Kelt. nélkül.

Így utazott 1782 őszén következő állomáshelyére: a hollandiai Utrechtbe. Itt, a XVIII. század egyik leggazdagabb kapitalista nagyhatalmának központjában további tanulmányai alatt már kedvezőbb anyagi viszonyok között élt. Részesült a *Stipendium Bernardinum* elnevezésű alapítványban; 1783 májusában — mindössze 3 hónappal hazautazása előtt — vette fel az egyévre járó 300 forintot:¹⁸ anyagilag nem volt tehát akadálya a könyvgyűjtés folytatásának. Szempontunkból továbbá fontos még az a tény is, hogy megismerkedett — valószínűleg SAUSSURE ajánlólevelének segítségével — Van TUYLL VAN SERVOOSKERKEN professzorral, s a már 33 éves magyar diák szorosabb, baráti kapcsolatba kerül vele és családjával. Érdekes bizonyítéka ennek SERVOOSKERKENÉNEK a már Komáromban élő PÉCZELIhez intézett levele, amely — közeli ismerőst megilletően — családias hangulatú és sok közös (köztük angliai) ismerős utólagos sorsáról tájékoztatja a komáromi prédikátort.¹⁹ Ez a jómódú holland familia és ismerősi kör is segítette — a most már anyagilag is szabadabban lélegző — PÉCZELI könyvvásárló terveit. Utólagosan ezt az igazolhatja, hogy a már Magyarországon élő PÉCZELI után is küldenek könyvet, amint ezt az idézett levél, illetve közvetlenebb továbbítójának, a szintén közös ismerős I. van der EENNEK Bécsből hozzá írott sorai tanúsítják.²⁰

SERVOOSKERKENÉK is invitálják nevelőnek, de ezt PÉCZELI már nem fogadja el; engedve a komáromiak egyre sürgetőbb leveleinek, 1783 őszén hazatér. MADARI Jánosnak, a komáromi református egyház kurátorának terjedelmes, PÉCZELI mielőbbi és zavartalan berendezkedésében igyekvő levelében esik szó a „Tiszteletes Ur” most már hazahozandó könyveiről is. Megtudjuk — a hazaszállítás jellemző módján túl — még azt, hogy PÉCZELI a „Genevában” vásárolt könyveket (nyilván már tekintélyes számuk miatt) nem vitte magával Hollandiába, hanem csak Utrechtből való hazaindulásakor küldette Bécsbe.

„...Mind ezeknek a motívumoknak öszvekapcsolt erejek szerint kérjük továbbra is T. Uramat nagy buzgósággal, hogy azon időre, amidőn maga könyveinek Genevából Bécsbe való érkezését reméli, maga is kedves személye szerint Bécsben lehessen, melyet eleve értésünkre adván, ha szintén ez idő tájtban a Bécsig fuvarozó feleink közül valakinek öreg hajója nem lenne is, expressus emberünket fel fogjuk küldeni, ki is ott veendő fedeles kised hajón T. T. Uramnak jószágát magával T. Urral együtt le fogja hozni.”²¹

Természetesen az, hogy MADARIÉK tudnak és gondoskodnak leendő prédikátoruk könyveiről, közvetetten utal PÉCZELINEK arra az elveszett levelére, amelyben felhívhatta hívei figyelmét könyvei hazaszállításának problémájára.

A hazaérkező — és látható körültekintéssel vigyázott — gyűjtemény azonban nem teljes; bővül még a Komáromban töltött évek (1783—1792) folyamán. Huszonegy 1783-ban — tehát hazaérkezése után — kiadott könyvet említ a katalógus: ezeket csak hazatérése után szerezhetette be, de bizonyára a korábbi kiadásúak között is van utólagos szerzemény. Ismerőseinek esetleges küldeményeiről már szóltunk, de ezen kívül utalnunk kell itt még egy, a korra általában is jellemző módra.

VARJAS Jánosnak PÉCZELIhez írott leveleiből kiderül, hogy a szoros itthoni kapcsolatokkal rendelkező fiatalember külföldi útja során nem csak sajátmaga számára gondoskodott könyvekről. Debreceni ismerősei — köztük elsősorban legkedvesebb tanára, később apósa: VARJAS — is kérnek tőle ilyenirányú szívességet.²²

¹⁸ SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református újak az utrechti egyetemen*. 1636—1836. Debrecen, 1935. 52. l.

¹⁹ PLEV. Van TUYLLNÉ SINGENDONCK levele PÉCZELIhez. Kelt. nélkül.

²⁰ PLEV I. van der EEN PÉCZELIhez. 1786. júl. 9.

²¹ PLEV. MADARI János levele PÉCZELIhez. 1783. jún. 5.

²² PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1779. júl. 24.

A fiatalabbak neki is megtették ezt az — úgy látszik — hagyományos szolgálót: a már komáromi prédikátor PÉCZELIvel közli VARJAS egyik levelében: „... Heidelbergából T. Endrédi, Szaklányi, Kenéz és Gerendai Uraimék írják, hogy hozzák T. Uram könyveit is.”²³

Valószínűleg könyvvállományának szaporodását, illetve minőségi módosulását eredményezhették könyvekkel kapcsolatos üzleti jellegű manipulációi is. A kor főemberei előtt való közkedveltségét, egyéniségének súlyát latbavetve igyekszik vevőt találni a „Debretzenyi Patikárius Kazay Sámuel” hagyatékában levő tekintélyes magánkönyvtárra.²⁴ A közvetítő haszna bizonyára könyvekben realizálódott, hiszen az eladónak — az eladás tényéből következően — a pénz volt a fontosabb.

VARJAS PÉCZELIhez intézett leveleinek néhány részlete arról is árulkodik, hogy PÉCZELI könyvekkel kapcsolatos ügyleteiben nemcsak mint közvetítő és vevő, hanem mint eladó is szerepel:

„... ha a szüretre haza kerülnek mindenk, rendbe szedem a T. Uram könyveit, és meg fogom írni, mi leszen a dolognak vége...”

„P. S. Ha mód esik benne, küldje T. Uram ha vele vagyon a könyvei katalógusát megírva azoknak árokat is. Próbálnánk, ha auction kívül is eladhatnánk valamit benne.”²⁵

„... A könyveket örömet adom ha veszik; de szük'itt az olvasó azoknál, a kiknek szüksége volna reájok...”²⁶

Nem tudhatjuk biztosan: milyen könyveket árulgatott PÉCZELI-től VARJAS. A legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy korábban, még debreceni tartózkodása alatt gyűjtött, esetleg otthonról hozott könyveinek igyekszik apósa vevőt találni a vidéki parókiák lakói körében. Ezt az támogatja, hogy PÉCZELI — BESSENYEIhez hasonlóan — hazatérése után teljesen elfordult a hazai litteratúra addigi termékeitől (ízlésváltozását különösen TELEKI Józseffel váltott levelei mutatják), ezeket a műveket pedig elsősorban a vidéki prédikátorok körében lehetett a siker reményével árulni. Újabb szerzeményeitől nyilván nem akart megszabadulni, de ezekre különben is elsősorban ő tudott volna — fróbarátai vagy a vele levelező főurak körében — vevőt találni. Az eladott régi könyvekből befolyt pénz — eredetéből gondolható — valószínűleg állandó könyvtárfejlesztő igényeinek szolgált anyagi lehetőségül.

1792. december 4-én meghal. Özvegye, mielőtt visszaköltözne az apai ház barátai és rokonai körébe, szülővárosába Debrecenbe, — zilált anyagi helyzetének enyhítésére — el akarja adni férje gyűjteményét. Ezért adja ki a *Catalogus librorum*-ot. A gyűjteményt — mint az özvegy levelezéséből kiderül — TELEKI József vásárolta meg.²⁷ PÉCZELI bibliotékája így beolvadt TELEKI könyvtárába, azóta — ezzel együtt — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának része.

Az 1793 tavaszán kiadott *Catalogus librorum* két nagy csoportra bontva sorolja fel PÉCZELI könyveit: külön tárgyalja az ún. *erkölcsi* és külön az *egyéb*, különböző tárgyú műveket. GULYÁS Pál idézett ismertetése a bibliotéka *teológiai* és *világi* műveinek szétválasztását látja az elkülönítésben. Némileg módosítanunk kell ezt az egyébként kézenfekvő megállapítást azért, mert az erkölcsi művek csoportjában több olyan könyvet találhatunk, amelyek igen tág értelmezésben sem teológiai alkotások. Itt említődik pl. Pierre BAYLE *Dictionnaire historique et critique*-je, YOUNG, HERVEY szépirodalmi művei, valamint BONNET-nak, a kor neves svájci természettudósának néhány munkája. Mindez kétségtelenül a könyvtár vegyes (egyházi-világi) jellegén belül a világi oldalt erősíti:

²³ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. jún. 22.

²⁴ PLEV. ESZTERHÁZY József levele PÉCZELIhez. 1792. febr. 5.

²⁵ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1783. okt. 21.

²⁶ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. júl. 22.

²⁷ PLEV. gróf TELEKI József levelei VARJAS Katalinnak. 1793. jún. 12. és 1794. okt. 25.

árnyalataiban, de módosítja a GULYÁS Pál által megállapított arányt a 385 (658 kötet) teológiai és 324 (779 kötet) világi művet tartalmazó rész között.

Az erkölcsi témájúnak nevezett könyvek csoportja a szentírás különböző (általában jegyzetekkel ellátott, kommentált) kiadásain túl döntő mértékben svájci teológusok műveit tartalmazza. Több művel szerepel itt a genfi Benedict PICTET, a következetes kálvini szellem hazánkban már korábról is ismert képviselője, de mellette ott találjuk a XVIII. század svájci racionalista teológusainak írásait is. Csak a jelentősebbeket említve: WERENFELS, TURRETINI, OSTERWALD művei sorakoztak a komáromi prédikátor polcain. Bőségesen szerepelnek még különböző — jórészt a jelentéktelenség homályába sülyedt — teológusok *Sermons*-jai, amelyekről GULYÁS Pál mutatta ki,²⁸ hogy — az említett szerzők műveivel együtt — forrásul szolgáltak PÉCZELINEK hatásos prédikációi elkészítésében.

A *Libri varii generis* címszó alatt szinte áttekinthetetlenül gazdag, sokszínű a könyvanyag. Az első pillantásra a szépirodalmi és a tudományos művek választhatók szét jelölven a könyvtárgyújtó világi érdeklődésének differenciáltságával még hangsúlyozottabb megletét. Ami a szépirodalmi anyagot illeti: a francia szerzők szerepelnek a legtöbbször. BOILEAU, LA ROCHEFOUCAULD, MOLIÈRE, LAFONTAINE, RACINE, (Thomas és Pierre) CORNEILLE, FÉNELON, MONTESQUIEU, MARMONTEL, CONDILLAC és főleg VOLTAIRE, valamint ROUSSEAU műveinek (sokszor róluk szóló műveknek) meglétéről tájékoztat a katalógus. Az angol irodalmat MILTON, POPE, James THOMSON, RICHARDSON, YOUNG és HERVEY, valamint DEFOE képviselik. Az olasz írók közül TASSO és METASTASIO, a németek közül pedig KLOPSTOCK, KLEIST, RABENER, MILLER, HAGEDORN és főleg (több példányban) GESSNER művei szerepelnek. A klasszikus ókor irodalmából HOMÉROSZ, AESOPUS, LUKÁNOSZ, ARISTOPHANESZ, JUVENALIS, OVIDIUS és TACITUS műveit tartalmazta PÉCZELI bibliotékája.

A könyvtár világi részének zömét a tudományos művek alkották. Érdeklődésének középpontjában — ha a mennyiség árulkodhat erről — a történelem állt. Érdekes, hogy általános igényű munka ilyen témájú könyvei között csak kettő van (a már említett MILLOT-n kívül CHEVREAU *Histoire du Monde*-ja (Amst. 1717. G. 8.), a többi — mintegy harminc mű — inkább részletkérdéssel foglalkozik: egy-egy ország történelmével vagy (legtöbbször) annak egy bizonyos periódusával. Ugyancsak PÉCZELI történelmi érdeklődését mutatják az igen nagy számban szereplő memoárok, valamint nagy történelmi egyéniségekről (általában felvilágosult fejedelmekről: Nagy PÉTERRŐL, Nagy FRIGYESRŐL, IV. HENRIKRŐL vagy neves miniszterekről) szóló monografikus igényű könyvei. Történelmi érdeklődésében már benne van a más országok, a világ többi népei iránt megmutatókozó figyelem mozzanata: ugyanennek, a XVIII. századra általában is jellemző szemléletnek az eredménye az *utazásokkal* kapcsolatos irodalom. Tizennégy művet említ itt a katalógus, de kötettségben jóval jelentősebb az arány: több hatkötetes és egy tizenkötetes mű mutatja e témakörnek a bibliotékában betöltött fontos szerepét. A távoli országok izgató képzetének jelenléte erős politikai érzéssel párosulva magyarázza több *államelméleti* érdekű munka jelenlétét: elsősorban Anglia társadalmi berendezkedése izgatja — a katalógusban jelzett két munkán túl a *Mindenes Gyűjtemény* V. és VI. negyedének utalásai a recepcióról is árulkodnak — de találunk Velencéről, Korzikáról, Kínáról stb. szóló műveket is. A nagyvilág felé tárulkozás természetes kísérőjelensége az, hogy sok volt a nyelvkönyv, a szótár a — kortársak szerint hét nyelvet ismerő — komáromi pap dolgozószobájában.

PÉCZELI könyvtára igen gazdag volt *természettudományos* művekben: a nagy számban előkerülő *Dictionnaire*-ekben, *Melanges*-okban, korabeli — elsősorban német —

²⁸ Vö. GULYÁS: *i. m.* 47.

folyóiratokban szinte minden ágazat képviselve van. Külön művekben elsősorban az *orvostudománnyal* (TISSOT), a *biológiával* (BUFFON és FONTENELLE) és a *fizikával* találkozunk, de van néhány *matematikával* foglalkozó műve is. A *filozófia* (LOCKE, LEIBNIZ és az inkább államelméleti érdekű Christian WOLF, valamint a *L'Art de bien-penser* jellegű művek állat képviselve) kötettségében is kevesebb hangsúlyt kap. Meg kell még végezten emlétenünk néhány — kötettségében ugyan kevés, de a *Mindenes Gyűjtemény*-ben igen erősen kiaknázott — munkát, amelyek a *mezőgazdaság* és az *ipar* gyakorlati kérdéseivel, valamint a *kereskedelem* problémáival foglalkoznak.

Végső kérdésként még az vetődik fel, hogy volt-e PÉCZELI bibliotékájában magyar könyv? A katalógus ugyanis PÁPAI-PÁRIZ szótárán, SZVORÉNYI egyháztörténetén és KÉZAI krónikáján kívül magyar szerző által írott munkát nem említ. PÉCZELI életművének néhány ténye azonban arra mutat, hogy rendelkezett magyar könyvekkel is. A *Mindenes Gyűjtemény* — egyebek között — utal ZRINYIRE, ugyancsak PÉCZELI tollából adja Magyarország igen részletes és történelmi kitekintésekkel gazdag földrajzát, ismeret magyar tudományos és szépirodalmi műveket, örvend a hazai litteratúra 20 év alatt tett fejlődésén — mindez nem képzelhető el a kor magyar könyveinek birtoklása nélkül. Miért oly szűkszavú hát a katalógus? Adatok hiányában csak feltevésekre lehetünk utalva. Egyik kézenfekvő magyarázatnak az látszik, hogy a katalógusban — amelyet a férje halálával nehéz anyagi viszonyok közé került özvegy a könyvtár árusításának megkönnyítésére adott ki — nyilván a *legértékesebb*, de ugyanakkor az abban az időben kislí, majd később debreceni professzor, ifj. PÉCZELI József számára a *legkevesebbé* hasznos könyveket sorolta fel. A magyar könyvek a család tulajdonában maradtak, és a későbbi történelemtudósnak szolgáltak első olvasmányul.

BIRÓ FERENC

Neovidensis és Regnum Mortuorum. SZEKERES Margit közleménye¹ óta tudjuk, hogy az *Ephemerides Statistico-Politicae*, amelyet BELNAX György Alajos szerkesztett és adott ki Pozsonyban, már a lap megindulásától, 1804-től fogva egészen 1811-ig a főlap mellékleteként adta olvasóinak a Neuwiedben, majd később Majna-Frankfurtban megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*, avagy közkedvelt nevén *Nájvidi Ujság* latin nyelvű fordítását, mégpedig eleinte *Neovidensis*, később pedig *Regnum Mortuorum* címmel.

A *Neovidensis* 1804—1806-i évfolyama megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve az 1804—1805-i évfolyam a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is — a *Neovidensis* megváltozott című folytatása, a *Regnum Mortuorum* azonban egészen 1952-ig ismeretlen volt: csupán ekkor bukkant fel, s került az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárába a lap 1809/10 és 1810/11-i, két hiányos évfolyama.

Nemrég, az egri Főegyházmegyei Könyvtár anyagának rendezése közben a *Neovidensis*-nek és a *Regnum Mortuorum*-nak éppen azok az évfolyamai kerültek a kezünkbe, amelyek eddig ismeretlenek voltak, mégpedig a *Neovidensis* 1807, II. félévi számai (a 67. és 95. szám kivételével), a majdnem teljes 1808-i évfolyam (a 10, 72, 98 és 99. szám híjával), továbbá a *Regnum Mortuorum* 1809-i évfolyama (a 64, 80, 82 és 90. szám hiányzik, a 24—53. szám pedig nem jelent meg), s végül az 1810-i évfolyam első fele.²

¹ SZEKERES Margit: *Regnum Mortuorum*. Magy. Könyvszle. 1955. 131—134. l.

² Ezek az évfolyamok eddig is szerepeltek a Főegyházmegyei Könyvtár nyomtatott katalógusában (*Az egri Érsekségi Könyvtár szakszerű címjegyzéke*. Eger, 1893. 642. l.). Talán azért kerültek el a kutatók figyelmét, mivel a katalógus összeállítója — nem ismervén fel e lapok periodika-jellegét — nem a hírlapok és folyóiratok közé, hanem a politikai tudományok osztályába sorolta be őket.

Az előkerült évfolyamok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az eddig *Neovidensisként* számon tartott utánnymat címe tulajdonképpen nem *Neovidensis*, hanem kezdettől fogva *Regnum Mortuorum*. Bár a főlap, az *Ephemerides Statistico-Politicae* többször is *Neovidensis* címen említi melléklapját, s a melléklap homlokán valóban ez a cím (pontosabban: *III. Neovidensis*) szerepel, mégis nyugodtan nevezhetjük *Regnum Mortuorumnak* az egész sorozatot. A lapnak ugyanis nemcsak fejcíme, hanem teljes, egész oldalas címlapja is van. Mindegyik félév (semester) egy-egy ilyen egész oldalas címlappal kezdődik. E szerint a lap teljes és pontos címe a következő: *Regnum Mortuorum. Ephemeris, Continens: Politica Colloquia Mortuorum, Politicas Orationes, Nec Non Secretum Literarum Commercium Vivos Inter, Ac Mortuos. E Germanico Neovidensi fideliter in Latinum versum*. Az egyes félévek első számainak első oldalaként megjelenő címlap az első félévtől az utolsóig végigkíséri a lapot.

2. Az egyes lapszámok homlokán szereplő *III. Neovidensis* cím nem az 1809. augusztus 11-én megjelent 54. számon változott át *Regnum Mortuorummá* (pontosabban: *III. Regnum Mortuorummá*), hanem jóval hamarabb. Már az 1809-i évfolyam legelső száma is ezzel a fejcímmel jelent meg.

3. Hogy mi volt az oka ennek a változásnak, nem tudjuk. Lehet, hogy — mint SZEKERES Margit véli — a *Neovidensis* szó a cenzúra előtt túlságosan kompromittáló volt már ebben az időben, ám az is lehetséges, — s úgy gondoljuk, ez a valószínűbb — hogy a szerkesztő maga is rájött: következtelenség a lapot a félévenként megjelenő főcímlapon *Regnum Mortuorumnak*, az egyes számokon viszont *Neovidensisként* nevezni. Az sem valószínű, hogy a hónapokkal később BELNAY halála miatt bekövetkezett szerkesztő-változásnak bármi köze lett volna ehhez a címcseréhez.

IVÁNYI SÁNDOR

Egressy Gábor fizika-könyve. A *Magy. Könyvszle.* 1961. évi 4. számában megjelent közleményemben foglalkoztam a XVIII. század vége és a XIX. század elejének egyik eléggé népszerű „természettudományos könyvecskéjével”, a SZŐNYI Benjamin átdolgozásában megjelent *Gyermekek Fisikájával*.¹ A könyvecske egyik példánya az OSZK-ban van. E példánynak különböző kezeken át való vándorlását követem nyomon az alábbiakban. A vizsgálódás célja az, hogy possessorokra vonatkozó bejegyzések segítségével megállapítsuk, a könyvet használó nemzedékek egymásutánjában, kikhez jutott el a könyv. Több tulajdonos nevével találkozunk a kis könyv előzék- és címlapján. E nevek közül EGRESSY Gáboré ragadja meg leginkább figyelmünket. A könyvvel már csak egykori tulajdonosának a személye miatt is érdemes foglalkozni.

Az első ismert tulajdonos SZEREMLEI Mihály volt, aki az 1774-ben megjelent könyvnek már 1780-ban birtokában volt. A tintával áthúzott bejegyzés így hangzik: „Ex Libris Michaëlis Szeremlei 1780.” Alatta ugyancsak áthúzva „Sam Szathmari”, a címlap alsó margóján pedig „A Szathmari Samue.” A hátsó könyvtábla belső oldalán „Sam Szathmari m. p.” olvasható. Az előzék lapon nagy betűvel és a SZATHMARIÉTÓL eltérő kézírással: „Ex Libris Gabrielis Egressi Emi 30 Xr Auctionis occasione 1824.” áll. A címlapon két pecsétet találunk az első „Horvát István könyvtárából” a második az OSZK szokásos régi szövegével: „A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából”.

Az első tulajdonosra valló bejegyzés, SZEREMLEI Mihály nevével ismertet meg bennünket. Ez a SZEREMLEI Mihály valószínűleg azonos az 1742-ben született szini, majd

¹ Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén. *Magy. Könyvszle.* 1961. 4. sz. 489—496. l.

radistyáni református lelkésszel.² A fia, József 1789-ben született, 1812-ben halt meg és a miskolci volt református gimnázium tanára volt.³ SZEREMLEI Mihály a *Gyermekek Fisikája* átdolgozójának, SZŐNYI Benjáminnak kortársa volt. SZŐNYI közhasznúnak gondolt könyvecskéje⁴ több példányát ajándékba küldte ismerőseinek, elsősorban pályatársainak, református papoknak. Lehetséges, hogy SZEREMLEI is ezen a módon jutott hozzá a könyvhöz.

A következő kérdés az, hogy a bejegyzések sorában szereplő SZATHMÁRI Samu közvetlenül az első birtokos után következik-e? SZATHMÁRI Samu a későbbi, 1824-i bejegyzés évében conjugista volt.⁵ Mint már a gimnáziumot kijárt nagyobb diák a kisebb osztályokban tanított mint ún. conjugista, azaz a latin nyelv legkezdetén a deklináción már túljutott kis gimnazistákat tanította a konjugációra.⁶ Ekkoriban EGRESSY Gábor a miskolci gimnázium tanulója volt.⁷ Mivel az ő neve szerepel SZATHMÁRI Samu után, azt kell gondolnunk, hogy EGRESSY miskolci iskolatársától vagy megvette, vagy ajándékba kapta a könyvet. SZATHMÁRI Samu a nevét az első ízben még gyakorlatlan gyerekírással írta be. Kis diák korában juthatott SZEREMLEI Mihály fiatalon elhunyt fiának SZEREMLEI Józsefnek hagyatékából a könyvhöz. EGRESSY Gábor, a nagyobb diák SZATHMÁRITól szerezte meg a könyvet és 1824-ben egyéb könyvei kiadásával alkalmával (auctiois occasione) adta el egy ismeretlennek. Azt is megmondhatjuk, hogy mi indította a kortársak véleménye szerint nagy könyvbarát EGRESSYt, hogy könyveitől megváljon. EGRESSY már diákkorában szép könyvtár birtokában volt, anyjának mostohaapja⁸ KOMJÁTHY Ábrahám jogi doktor, porosznyi református lelkész és felsőborsodi esperes könyveket ajándékozott unokájának. KOMJÁTHY tanulmányait a sárospataki főiskolában kitűnően végezvén, 1775-ben a külföldi egyetemekre ment: Bernből Párizsba, majd Brüsszelbe, Utrechtbe és Londonba. 1785-ben jött haza gazdag könyvgyűjteménnyel,

² NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1863. X. 687. l.

³ Uo. Kovács Gábor: *A miskolci ev. ref. főgymnasium története*. Miskolcz. 1885. 117. l. szerint SZEREMLEI József 1809—1810-ben humaniorum professzor volt, tehát a felsőbb osztályokban tanított, azonban egy év múlva külföldi egyetemre ment. NAGY Iván szerint meghalt 1812-ben.

⁴ SZEREMLEI Samu: *Szőnyi Benjámín és a hőmezővásárhelyiek 1717—1794*. Bp. 1890. 200. l.

⁵ Kovács Gábor *i. m.* 141. l. 1823—1825-ig. Ekkor átment Sárospatakra felsőbb tanulmányainak folytatására. (Ujszászy Kálmán dr. szíves közlése.) További pályafutása Kovács Gábor *i. m.* 236—237. l.

⁶ Kovács Gábor: *i. m.* 31. l.

⁷ EGRESSY miskolci diákeveit forrásaink különbözőképpen adják. SZIGLIGETI Ede: *Magyar színészek életrajza*. Bp. 1878. 99. l. 1818—1826 közé helyezi EGRESSY miskolci tanulóit. Viszont a *Vasárnapi Ujság* 1862. évfolyamának 289. lapján azt olvaszuk, hogy EGRESSY 1817—1826 között járt Miskolcon iskolába. RAKODCZAY Pál: *Egressy Gábor és kora*. Bp. 1911. 10. l. bizonyosnak tartja, hogy EGRESSY „1816 szeptember havától 1826 februárjáig folytonosan tanulója volt a miskolci gimnáziumnak.” Bár RAKODCZAY forrását nem nevezi meg, de csaknem teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy Kovács Gábortól, a miskolci gimnázium történetírójától szerezte ezt az adatot, akire munkájának e részében valóban többször hivatkozik. EGRESSY maga önéletrajzában (ld. 11. j.) 1818—1826 közé teszi miskolci tanulóit.

⁸ Eddig az irodalomban KOMJÁTHY Ábrahámot minden további nélkül EGRESSY nagyapjának tartották. EGRESSY maga is így emlékezik meg róla. SZABÓ Lajos, aki az EGRESSYk családi történetével foglalkozik, volt szíves közölni egy adatot a putnoki református egyház házassági anyakönyvéből (1806. 261. l.) amelyből kiderül „Nemes Egressy Galambos Pál helybéli prédikátor, Szántón lakott, néhai Ns. Juhász János, ezidőben pedig t. Komjáthy Ábrahám ur mostoha leányával összeeskettek.” Így tehát nyilvánvaló, hogy KOMJÁTHY Ábrahám EGRESSYnek csak mostohanagyapja volt, akit azonban iránta való szeretete miatt igaz nagyapjának tekintett.

amely életében a kétezeren felül szaporodott.⁹ EGRESSY, SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* című könyvét, a bizonyára értékesebb nagyapai könyvekkel együtt, 1824-ben áruba bocsátotta azért, hogy későbbi művészi pályájának mintegy előjátékeként a színjátszással megismerkedhessék.¹⁰ Miskolcon 1823-ban állandó színház létesült, az első ilyenmű épület hazánkban. „Nem szükséges festenem — mondja EGRESSY — az első benyomást, mit a színház bábajos képei tőnek egy falusi suhanc lelkére akit szerény sorsú szülei spártai szigorral és vallásos érzelmekben neveltek. Röviden ezentúli színházi élményeimet görög és római klasszikusaim, eme legbecesebb kincseim árán szereztem meg, hogy végre magam is utánok költözsem Thália templomába. Mert e klasszikusokat ajándokul kaptam nagyapámtól, Komjáthy Ábrahámától, ki azokat, mint legjobb és legritkább kiadásúakat, akadémikus korában igen drágán szerezte Hollandiában és Belgiumban, hol a svéd követnél sokáig nevelő volt.”¹¹ EGRESSY tehát azért adta el SZÖNYI Benjámint könyvét is 30 krajcárért, hogy a miskolci színházat látogathassa, hol akkoriban a helyárák a következők voltak: „Loge a felső emelethez 2 forint 30. kr. Alól 2 frt. Zárthely 40 kr. Parter 30 kr. Galleria 12 kr.”¹²

Különbféle próbálkozások után sem tudunk biztosat mondani arra nézve, hogy kitől származik az a bejegyzés, mely tájékoztat bennünket EGRESSY Gábor szerepléséről a *Gyermekek Fizikája* egykori birtokosai között. HORVÁT István bizonyára csak azért vette meg vagy fogadta el ajándékba az ismeretlen későbbi birtokostól a tudomány szempontjából jelentéktelen könyvecskét, mert szerette volna az összes magyar nyelvű könyveket összegyűjtve látni.¹³

SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* feltételezhetően az 1840-es évek elején került HORVÁT István könyvei közé. Hét évtizeden keresztül lehetett, különösen a protestáns iskolákban eszköze vagy segédeszköze a tanításnak. EGRESSY és előtte SZATHMÁRI Samu bizonyára fizikai tanulmányaik során vették valamelyes hasznát. A miskolci gimnázium, valamint a többi protestáns iskola is, a retorikai osztály, tehát a voltaképeni gimnáziumi tanfolyam befejezése után közölt bizonyos eléggé színvonalatlan fizikai ismereteket.¹⁴ Ellentétben a katolikus lyceumokkal, a két filozófiai osztály nem előzte meg a teológiai évfolyamokat, hanem azokkal együtt volt elvégezhető. EGRESSY tehát, aki családi hagyományait követve eleinte papnak készült, teológiai tanulmányaival párhuzamosan végezte a filozófia két osztályát is, a fizikát és a logikát.¹⁵ A latin humanista

⁹ *Uj Magyar Athenás*. Bp. 1887. 507. l. *Magyar Kurir*. 1827. február 27. 17. szám. 136. l.

¹⁰ Érdekességként említhetjük meg az esetnek fordítottjaként, hogy EGRESSYnek kortársa és egyik kedves pályatársa, DÉRYNÉ színészi pályája végén értékes könyveit bocsátotta egy alkalommal áruba. Ld. SZOMBATHY László emlékezését: *Emlékalbum a Miskolcon 1823-ban megnyílt első magyarországi közsínház 100 éves jubileumára*. Miskolc, 1923. 80. l. A tanulók önkéntes könyvárverését az iskolai előjáróság is elősegítette és szabályozta, részben az iskolai könyvtár könyvvállományának gyarapítása céljából. SZINNYEI Gerson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 45—46. l. EGRESSY különben későbbi pályája során nagy könyvbarát volt. Értékes könyvtára azonban, amit a szabadságharc elején a Tudományos Akadémián helyezett el, 1849 májusában Pest bombázása alkalmával, a Trattner ház padlásán elégett. Erről saját maga által készített jegyzék tanúskodik. OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1961. 34—35. v.

¹¹ EGRESSY Gábor *Önéletrajza*. Hölgyfutár. 1860. 152. sz. 1305. l.

¹² *Emlékalbum*... 101. l.

¹³ ZSILINSZKY Mihály: *Horvát István*. Bp. 1884. 6. 8. l.

¹⁴ KOVÁCS Gábor: *i. m.* 48. l. A miskolci református gimnázium tanterve szerint a 8. és 9. oskolában (encyclopedica prima és secunda) tanulták a fizikát „Kézi professor ur fizikája első részének kihuzása magyarul”; a lyceumi rang elnyerése után (1835) a bölcsészeti tanfolyam harmadik évében tanulták a fizikát. *Uo.* 54. l.

¹⁵ MITROVIC Gyula: *Egressy Gábor*. Budapesti Szle. 1909. 51. l. RAKODCZAY: *i. m.* 10. l.

iskolázás, amely a rendi társadalom utolsó évtizedeit jellemezte,¹⁶ nem sokra becsülte a természettudományok ismeretek tanítását. Csak így érthető, hogy SZŐNYI Benjámint franciából, illetőleg latinból kompilált igen kezdetleges könyvecskéje annyi évtizeden keresztül a már magasabb tanulmányokra készülő tanulóifjúság kezében is megfordulhatott, mint vizsgálódásaink is bizonyítják. Az utolsó possessor, HORVÁT István könyvtárából az út egyenesen vezetett a Nemzeti Múzeum könyvtárába. Halála után örökösei ugyanis könyveit 1852. február 20-án eladták az általa vezetett könyvtárnak.¹⁷

DONÁTH REGINA

Gaál Gábor három levele. 1936 januárban jelent meg a Kommunisták Magyarországi Pártja legális folyóiratának, a *Gondolat*nak első száma. Mint felelős szerkesztő — a közös antifasiszta célok érdekében — kapcsolatot teremttem az akkor már nagymúltú, Cluj-Kolozsváron megjelenő *Korunk* szerkesztőjével.

A *Gondolat* és a *Korunk* együttműködésének dokumentuma az a két fennmaradt levél, amely GAÁL Gábortól, a *Korunk* szerkesztőjétől azokban az időkben érkezett.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. április 9.

Kedves Kollegám!

Gratulálok Önnek a *Gondolat* első számához. Bíráló megjegyzésem — ha megengedi — csak az az egy, hogy talán szülesebb értelemben kellene foglalkoznia ún. „magyarságtudományi” kérdésekkel. — Különben irigylem munkatársi gárdáját, a munkatársakhoz való közellétét.

A napokban nevemben felkeresi Méliusz kollégám pár kéréssel.

Kérem küldje lapját rendszeresen a *Korunk* címére.

Nagyon sokszor üdvözlöm
Gaál Gábor

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. május 7.

Kedves Kollegám!

Mindenekelőtt köszönettel igazolom a *Gondolat* harmadik számának vételét.

Nagyon hálás vagyok Önnek, amiért Méliusz kollégámat olyan szívesen fogadta és hogy kimerítően rendelkezésére állt útbaigazításaival.

A *Gondolat* harmadik számához is csak gratulálni tudok, a jó kéz munkáját látom minden egyes cikkben, de különösen az összeállításban.

Nagyon szívesen hozzájárulok ahhoz, hogy a Méliusz által közvetített értelemben csereviszony alakuljon ki a *Korunk* és a *Gondolat* között bizonyos természetű kéziratokat illetőleg.

Gondoskodtam róla, hogy Méliuszon keresztül minden megjelenő számunkból egy példány eljusson Önhöz. Friss példányon kívül bármelyik régi példány is rendelkezésére áll, ha kívánja.

Amennyiben megteheti, kérem legyen olyan jó a *Gondolat* második számát elküldeni címemre.

Arra kérem még legyen olyan jó az ide mellékelt levelet Gellérinek átadni.

Szeretettel üdvözlöm:
Gaál Gábor

Melléklet.

¹⁶ FINÁCZY Ernő: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Bp. 1896. 63—64. l.; 66. l.

¹⁷ OSZK. Kézirattára Fol. Hung. 1200/1. 161—163. f.

GAÁL Gábor szerkesztői munkásságának és magyarországi kapcsolatainak dokumentumait egészíti ki GAÁL Gábornak HORT Dezsőhöz írt levele is, amelyet 1937. november 22-én (közvetlenül letartóztatásom előtt) HORT hozzám mint a *Gondolat* szerkesztőjéhez továbbított.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj, 1937. nov. 5.

Kedves Uram!

Ne vegye rossz néven, hogy nagy elfoglaltságom miatt csak most válaszolok legutolsó levelére és kéziratára. Kéziratát még nem volt időm elolvasni! De bizonyára jó, — viszont csak a januári számban hozom.

Megjelent tanulmányát, illetve a lap novemberi számát s egy múlt évi számot, melyben a D. Gusti féle szociológiai törekvéseket ismertetjük egyidejűleg megküldöttem b. címére. Amennyiben a példányok nem érkeznének meg, kérem értesítését, hogy kivágásokban küldjem meg az Önt érdeklő oldalakat.

A Gusti féle iskolával mi nem állunk összeköttetésben, nem is tudom, hogy miért nem. Így történt. — Közlöm viszont a címüket, illetve a folyóiratuk címét: Sociologie Romaneasca, Bucuresti III. Strada Latina 8.

Nagy örömmel venném, ha a kért dolgozatot a mai magyar szociológiai gondolkodásról megírná. Viszont én nem csupán Féjáékra gondolok. Gondolok a magyar ellenforradalom egész korszakára; mindazokra a nagyobb hullámokat vert szociológiai természetű munkákra, amelyek az utolsó 15—20 évben megjelentek; a hivatalos és félhivatalos magyar „társadalomtudósokra” és természetesen mindazokra, akik ezeket kikerülték, meghaladták. Arra gondolok, amit röviden így fejezhetnék ki, ezzel a kérdéssel: mi a szociológia sorsa ma Magyarországon? Kik és mit csinálnak? Azt hiszem érdemes ezzel a kérdéssel foglalkoznia s ezt a kérdést ma ott csak Ön tudná jól megcsinálni. Lehet több cikk is kettő-három, egy-egy fejezet 6—7—8 Korunk oldal terjedelemben.

Nagyon sokszor üdvözlöm

Gaál Gábor

Mindhárom levelet a belügyi nyomozók felvették az ellenem az 1921. III. 1. § (1) alapján indított bírósági eljárás „bűnjelei” közé.

VÉRTES GYÖRGY

Vers-perék Horthy-Magyarországon. (Komját Aladár: Megindul a föld.) Az első magyar kommunista költő, KOMJÁT Aladár a proletárdiktatúra leverésétől kezdve egészen haláláig, 1937-ig az első sorokban harcolt a proletariátus győzelméért. Tizen-nyolc esztendőn át emigrációban élt, bújkált és harcolt, és közben szüntelenül haza vágyott. Dolgozott a nemzetközi munkásmozgalom számára, és segített az illegális KMP-nek. A fáradhatatlan szervező és propagandamunka mellett pedig szüntelenül írt, alkotott és küldte haza költeményeit.

A magyarországi ellenforradalmi rendszer hatóságai is tisztában voltak azzal, hogy mit jelent az emigráns kommunista költő a magyar munkásmozgalom számára — mindent megtettek hát, hogy felkutassák. Halála előtt a Gestapo is bekapcsolódott az ellene indított hajszába. Ha őt magát nem is, de verseit — vagy azok egy részét — sikerült kézrekeríteniük a horthysta erőszak-szervezeteknek.

KOMJÁT Aladár nevével, a horthysta cenzúrát kutatva, többször összetalálkozunk. Az 1919-i FRIEDRICH-féle indexen — a megsemmisítésre ítélt írói művek között — megtaláljuk *Uj Internationale* című verseskötetét, amely a proletárdiktatúra alatt jelent meg. 1933-ban elkobozzák és megsemmisítésre ítélik *Mindent akarunk* című, Moszkvában, a *Sarló és Kalapács Könyvtára* kiadásában megjelent verseskötetét.

1931-ben a csendőrség kutatja fel immár híressé vált *Proletár-Magyarország marsol* című nagy költeményét, amelyet az illegális párt röplapon terjesztett.

1938-ban a horthysta hatóságok lecsapnak a már halott költő Párizsban, 1937-ben, az Atelier de Paris kiadásában megjelent verseskötetére. Az ügyet gyorsított eljárással intézik.¹

Gyorsított

Ügyszám B. gy. VI. 11566 1938

Budapesti kir. büntető törvényszék
Bűnügy

Terhelt: Komját Aladár
„Megindult a föld”

A vád tárgya: elkobzás

Ügyszám: B. gy. VI. 11566/1938

Irattárba tehető: 1938. dec. 21.

7.721 k. ü. 1938 szám

A budapesti kir. ügyészségtől

A m. kir. honvédség főparancsnoka kiküldönített ügyészhelyettesének átiratát mellékletével együtt azzal az

indítvánnyal teszem át, hogy a törvényszék Bp. XXV. fejezetében körülírt eljárást tegye folyamatba s a kitézendő főtárgyaláson a Párizsban 1937. évben kiadott „Komját Aladár Megindul a föld” című könyv bírói elkobzását és megsemmisítését mondja ki s határozatáról a Belügyminiszter Urat értesítse.

Indokolás.

A m. kir. honvédség főparancsnokának kiküldönített ügyészhelyettese áttette a Dr. Szelecsényi Andor címére Párisból megküldött Komját Aladár „Megindul a föld” című, Párisban 1937. évben kiadott verseskötetet.

E verses kötet Komját Aladár külföldön elhalt kommunista írónak 1932—1936 közt írt verseit tartalmazza. A versek mind a kommunista világszemlélet kifejezői és tartalmukban mind a bolsevista mozgalom felforgató céljait kívánják szolgálni. Különösen a „A lélek mérnökeihez” „Halotti beszéd” „Az első” „A nemzetközi brigád indulója” című versek tartalmaznak nyílt felhívást és izgatást a bolsevista forradalom megindítására.

A könyv tartalma tehát kimeríti az 1921. III. t. c. 5. §. I. bek-be ütköző vétség törvényes alkatelemeit.

Mínthogy pedig a törvénysértő tartalom miatt az eljárás senki ellen nem indítható meg az objektív eljárás szüksége indokolt.

Budapest, 1938. évi augusztus hó 21.

Dr. Thury Endre s. k. kir. főügyész helyettes

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, mint különbíróóság.

Bgy. VI 11566/1928/4 szám

A Magyar Szent Korona Nevében !

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, mint az 1938. évi XVI. t. c-kel alakított különbíróóság nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

Ítéletet:

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvnek az elárúsító, a terjesztő, továbbá a nyilvános kiállító birtokában található példányait a Btk. 62. §-a alapján elkobozza.

Az esetleg felmerülő bűnügyi költség a Bp. 477. §-ának ötödik bekezdése alapján az államkincstárt terheli.

¹ Párttörténeti Intézet Archivuma Sajtó XI. 7. 132/1938

A kir. büntető törvényszék az ítéletet jogerőre emelkedése után a Bp. 494. §-a alapján a budapesti kir. ügyészséggel és a Te. 117. §-a alapján a m. kir. belügyminiszterrel közli.

I n d o k o l á s

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben megjelent „Megindul a Föld” c. könyv főtárgyaláson való ismertetése alapján a következő tényállást állapította meg:

Párisban, 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvben lévő versek egész tartalma a versek célzatossága és irányzata a kommunista államrendszert dicsőíti és annak megvalósítására felhívást is tartalmaz. A verseknek a szerzője a könyvben olvasható életrajzi adatok szerint meggyőződéses híve a kommunizmusnak, aki már a világháború előtt is írt forradalmi verset, majd később kommunista irányzatú folyóiratot is szerkesztett. Kétségtelen tehát, hogy a szerző meggyőződéses híve a kommunizmusnak és versei a kommunizmust dicsőítik és annak megvalósítására hívja fel az olvasókat.

Az egyes költemények részletes tartalma tekintetében a kir. büntetőtörvényszék a Te. 112. §-a alapján utal az iratok közt elfekvő verseskötetre.

A kommunizmus, amelynek érdekeit szolgálják a könyvben lévő versek, nem valósítható meg másképpen, mint a ma uralkodó, a magántulajdon alapján felépülő gazdasági és társadalmi rend erőszakos felforgatásával és elpusztításával. Az ennek megvalósítására izgató költemények tehát izgatnak a ma fennálló törvényes társadalmi rend ellen, annak erőszakos felforgatására és elpusztítására hívnak fel és a proletárossztály kizárólagos uralmának megvalósítására törekszenek.

Ez a cselekvőség pedig kimeríti az 1921. évi III. tc. 5. §-ának első bekezdésében meghatározott vétség tényelemeit.

Mint hogy a bűnvádi eljárás részben a szerző halála, részben a kiadó és a nyomda Párisban léte miatt senki ellen sem volt megindítható, helye van a Btk. 62. §-a alkalmazásának és a Bp. XXV. fejezetében foglalt tárgyi eljárásnak.

Az ítélet egyéb rendelkezései az ott felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1938. évi november hó 7. napján

Dr. Szüts Jenő s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, ft. elnök
 Dr. Sztriha László s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, ítéletszerkesztő
 Dr. Bérczy Géza s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, szavazó
 Dr. Téglás István s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 Dr. Nagy Loránd s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 „Jogerős és végrehajtható”

A *Megindul a Föld*-et elkobozták. Költője halott, a Père Lachaise temetőben nyugszik együtt a párizsi kommün nagyjaival. Amit a halálra ítélt versekben megénekeltek — eszméi — ma megvalósulóban vannak. „A törvényes társadalmi rend” — a magyarországi fasizmus —, amelynek erőszakos felforgatására hívtak fel Komját költeményei, megsemmisült. A legelső magyar kommunisták egyikének élete példa, költeményei pedig a proletárforradalom legyőzhetetlenségét hirdetik — ma már szabadon.

Mgy

Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte. Die Frage einer Geschichte des Buchdrucks ist eine umfangreiche und anspruchsvolle Frage. Sie kann von verschiedenen Gesichtspunkten aus bearbeitet werden: von technisch-historischen, typographischen, kunsthistorischen, soziologischen oder literaturhistorischen. Alle diese Aspekte hängen miteinander organisch zusammen; denn nur die unter Einbeziehung aller dieser Gesichtspunkte gewonnenen Forschungsergebnisse, die einander ergänzen und berichtigen, können ein fundiertes und faktographisch zuverlässiges Resultat bieten. Wir sind jedoch noch nicht so weit, von den bisherigen Autoren einer synthetischen Geschichte des

tschechischen Buchdrucks auch nur die prinzipielle Rücksicht auf alle diese Aspekte fordern zu können.

Schon im 16. Jahrhundert sind in Böhmen einige Werke entstanden, die aus polemischen Gründen ihren literarischen Argumenten auch ein Verzeichnis von inkriminierten Büchern beifügten;¹ und das bibliographische Handbuch des berüchtigten Jesuiten Antonín KONIÁŠ² erwarb sich das tragikomische Verdienst, daß es uns bis heute genaue Beschreibungen ketzerischer Bücher bietet, die zum Scheiterhaufen verurteilt und oft so gründlich ausgerottet wurden, daß uns kein Exemplar dieser Drucke erhalten blieb. Im Jahre 1740 hat man in Böhmen das 300jährige Jubiläum der Erfindung der Buchdruckerkunst mit vielen Reden gefeiert; zu dieser Gelegenheit wurde eine ganze Reihe von meist lateinischen und deutschen Festbroschüren herausgegeben,³ die aber nur wenige wirklich historische Informationen brachten.

Erst das in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhundert erwachte Interesse für die Geschichte der tschechischen Literatur rief auch das Interesse für die Zusammenstellung einer Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst hervor. Mit Unrecht wird der erste Bahnbrecher auf diesem Gebiete, Mikuláš ADAUGT VOIGT (1733—1787) vernachlässigt, der im Jahre 1772 in der Zeitschrift *Neue Litteratur*⁴ zwei Abhandlungen: *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen* und *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Mähren* veröffentlichte; auf VOIGT stützte sich dann Josef DOBROVSKÝ (1753—1829), der zielbewußte Schöpfer der Grundlagen der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen. DOBROVSKÝ führte VOIGTs Gedanken fort und brachte weitere Beweise, daß es unberechtigt ist, dem Erfinder des Buchdrucks Johann GUTENBERG böhmische Herkunft zuzuschreiben (Gutenberg — die Stadt Kuttenberg in Böhmen), erforschte die ältere Literatur zu dieser Frage und bereitete der im 16. Jahrhundert durch humanistische Superlative entstandenen Legende ein für allemal ein Ende. Er lehnte sie mit folgenden stolzen Worten ab: „Wir wollen uns mit der Ehre begnügen, diese Kunst früh in Böhmen aufgenommen und ausgeübet zu haben.“⁵

DOBROVSKÝ war sich dessen voll bewußt, daß er als Einzelner nicht mehr leisten konnte, als eine zuverlässige Grundlage der böhmischen Buchdruckergeschichte zu legen: „Meine Absicht ist: Data anzugeben, auf die sich die Geschichte der Buchdruckerei in Böhmen nothwendig gründen muß.“⁶ Dies tat er auf eine so bewundernswerte Weise, mit einer so kritischen und so modernen Methode, daß wir heute weder in seinen detaillierten Abhandlungen, die er in seinen literarischen Zeitschriften⁷ abdruckte, noch in seiner bis in die Gegenwart geführten zusammenfassenden Arbeit *Über die Einführung*

¹ Besonders: ŠTUM, Václav: *Krátké ozvání . . . proti kratičkému ohlášení jednoty Valdenské neb Boleslavské*. 1584. — ŠTELČAR ŽELATAVSKÝ, Jan: *Knihá nová o původu kněžství Krista Pána*. 1592. (Vgl. *Časopis Musea království Českého* 38, 1864, 262, 343).

² KONIÁŠ, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens*. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající . . . 1729 (2. Aufl. 1749. 3. Aufl. *Index Bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum*. 1770).

³ Besonders: *Die Denckmahle der Gütte Gottes verwunderten bei dem feierlichen Jubel-Feste, so wegen der vor dreihundert Jahren erfundenen Buchdrucker-Kunst in der . . . Hauptstadt Prag anno 1740 den 30. Novembris celebrirret wurde, die sämtlichen allhiesigen Buchdrucker*. — FIEBIGER, Johann G. A. N.: *Das dritte Jubiläum einer löblichen Buchdrucker-Kunst*. 1740. — Vgl. auch ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie*. 1. 1900, 128—134.

⁴ *Neue Litteratur*, herausgegeben von K. H. SEIBT u. F. PUBITSCHKA.

⁵ DOBROVSKÝ, J.: *Über die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen*. Abhandlungen einer Privatgesellschaft . . . Bd 5, 1782, S. 230.

⁶ *Böhmische Litteratur*. 1779, 45

⁷ *Böhmische (und Mährische) Litteratur*, 1779—1780; *Litterarisches Magazin*, 1786—1787.

und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen,⁸ Fehler, sondern nur Lücken finden — ein Ehrenerfolg für jede Arbeit, die ohne ausreichende Materialsammlungen unternommen werden mußte. Der Zeitpunkt, den DOBROVSKÝ für den Anfang des Buchdrucks in Böhmen ansetzte, wurde vor kurzem durch die jüngste tschechische Studie zu diesem Thema bestätigt,⁹ und von DOBROVSKÝ stammt auch die den Grundsatz aller modernen bibliographischen Arbeit ausdrückende Belehrung: „Kennen, eine Ausgabe kennen, heißt im bibliographischen Verstande ein Exemplar des Buches gesehen zu haben. Der nie keinen Abdruck eines Buches gesehen hat, wenn er es auch in tausend Katalogen angeführt fände, der kennt das Buch im bibliographischen Verstande nicht.“¹⁰ An VOIGTS und DOBROVSKÝs Werke knüpften besonders Karel Rafael UNGAR (1743—1807), der sich der Erforschung der böhmischen Wiegendrucke widmete,¹¹ und Petr CERRONI (1753—1826) an; obwohl CERRONIS Werke nur im Manuskript blieben,¹² wurden sie für seine Nachfolger doch eine reiche Quelle der Belehrung.

Diese ersten Geschichtsschreiber der tschechischen Buchdruckerkunst hatten einen bewundernswerten Sinn für die graphische Gestaltung der alten Drucke und sie benutzten mit Erfolg vergleichende typologische Studien als Mittel zur Bestimmung ihrer typographischen Provenienz und Datierung.

Die zu einer definitiven Darstellung der Geschichte des Buchdrucks unentbehrliche bibliographische Grundlage war aber immer noch ein brennendes Problem, und zwar ein um so peinlicheres Problem, weil sich zu der Zeit in den Bibliotheken riesige Schätze von nicht erfaßten Büchern anhäuften. Schon DOBROVSKÝ forderte gedruckte Bücherkataloge, die allgemein zugänglich wären. Die Katalogisierungsarbeit der zweiten Generation der Literaturhistoriker der nationalen Wiedergeburt hatte deshalb für die Geschichte des tschechischen Buchdrucks eine entscheidende Bedeutung. Ein unmittelbares Ergebnis dieser Arbeit war Josef JUNGMANNS (1773—1847) *Geschichte der tschechischen Literatur*,¹³ deren Charakter der grundlegende bibliographische Teil bestimmt. Später wurden die bibliographischen Angaben in JUNGMANNS Werk durch das *Handbuch zur Geschichte der tschechischen Literatur*¹⁴ von Josef Jireček (1825—1888) revidiert und durch biographische Materialien ergänzt. In dieses alphabetische Lexikon wurden auch viele tschechische Buchdrucker, besonders die des 16. und 17. Jahrhunderts, aufgenommen, die sich an der Herausbildung der tschechischen literarischen Tradition schöpferisch beteiligt hatten. — Auch der Bibliothekar des Prager Nationalmuseums (Musaeum Regni Bohemiae), Václav HANKA (1791—1861), stellte eine *Bibliographie der tschechischen Wiegen-*

⁸ Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte, Bd 5, 1782; von Neuem abgedruckt und mit einem kritischen Apparat begleitet: *Spisy a projevy Josefa Dobrovského* 19 (hrsg. M. DAŇKOVÁ). Praha, 1954, Čsl. Akad. Věd.

⁹ URBÁNKOVÁ, Emma: *K počátkům českého knihtisku*. (Zu den Anfängen des tschechischen Buchdrucks.) *Věstník Král. č. společnosti nauk* 1952, Nr. 4.

¹⁰ DOBROVSKÝ, J.: *Antwort auf die Revision der böhmischen Literatur*. 1780, 17.

¹¹ UNGAR, K. R.: *Neue Beiträge zur alten Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen, mit einer vollständigen Übersicht aller dazu gehörigen Daten aus dem funfzehnten Jahrhundert*, Neuere Abhandlungen der k. Böhm. Gesellschaft d. Wiss. 2. 1795. 195—229.

¹² CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren*. Handschrift Cerr. I 46—49 des Staatsarchivs Brünn. — CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst im Königreich Böhmen*. Vom Jahre 1459 bis zum Jahre 1630. Handschrift Cerr. I. 50—52 des Staatsarchiv Brünn.

¹³ JUNGMANN, J.: *Historie literatury české*, 2. von W. W. TOMELKAS herausgegebene u. verbreitete Aufl., 1849/1851 (zuerst im J. 1825 erschienen). Vgl. TOMELKAS Analyse dieses Werkes in *Časopis českých knihovníků* 2, 1923, 217 (Nový Jungmann).

¹⁴ JIREČEK, J.: *Rukověť k dějinám literatury české*. Teil 1—2, 1875—1876.

drucke¹⁵ zusammen, die dann noch lange als eine Informationsquelle diente. Im Hinblick auf den späteren Anfang des Buchdrucks in Böhmen schob HANKA die Grenze der tschechischen Wiegendrucke bis zum Jahre 1526 hinaus. Seine Bibliographie, die bei schon bekannten Büchern nur mit kurzen Angaben und Verweisen auf ältere Fachliteratur, bei den unbekanntem dagegen mit ausführlichen typographischen Analysen und auch Signaturen ausgestattet ist, sollte zugleich praktischen Zwecken dienen: die Öffentlichkeit sollte dadurch alte Druckschriften kennenlernen und alte tschechische Bücher retten helfen. Deshalb gab er seinem Buche zum erstenmal (lithographierte) Reproduktionen mit Proben des alten tschechischen Schriftsatzes bei.

Der bessere Stand der bibliographischen Grundlage brachte selbstverständlich eine Spezialisierung auf einzelne Gebiete und verschiedene Gesichtspunkte der einzelnen Bearbeiter mit sich. Der nächste Historiker des Buchdrucks, Christian d'ELVERT (1803—1901), trat an sein Werk als an eine Teilaufgabe des umfangreichen Planes heran, die Literatur- und Kulturgeschichte Mährens und des damaligen österreichischen Schlesiens darzustellen. Die Buchdruckergeschichte wurde hier zum ersten Mal in einen breiteren historischen Kontext eingegliedert, wie es auch der Titel seines Werkes bezeugt: *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der historischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch Schlesien* (1854). D'ELVERTS Verdienst besteht nicht in seinem kritischen Stadtpunkt, sondern in der Menge des neuen Materials. Dieses zwang ihn auch, von der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts ab auf die Angabe einzelner Büchertitel zu verzichten und sich nur auf in mährischen Buchdruckereien gedruckten Autoren zu beschränken. Für die mährische Buchdruckergeschichte arbeitete er eine eingehende Periodisierung aus und den Anfang des Buchdrucks brachte er mit dem Aufblühen des Humanismus in Mähren (vor allem in dem THURZO-Kreis) in Zusammenhang.

Gegen diese Auffassung trat sein Nachfolger, Beda DUDÍK (1815—1890) auf und wies darauf hin, daß die ersten mährischen Drucke zu liturgischen Zwecken der katholischen Kirche gefertigt worden sind. DUDÍKS grundlegende Abhandlung in tschechischer Sprache¹⁶ erschien ohne jeden begleitenden Apparat und kann deshalb ohne die parallele deutsche Abhandlung *Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621* (1880) nicht benutzt werden; erst in dieser deutschen Fassung veröffentlichte DUDÍK sein bibliographisches Quellenmaterial. DUDÍKS Arbeiten sind im Vergleich mit d'ELVERT kürzer, übersichtlicher und ökonomischer gefaßt, weil er sich keine Bibliographie, sondern eine Darstellung der Entstehung und der historischen Entwicklung des mährischen Buchdrucks zum Ziel stellte. Als eine grundsätzliche Periodisierungsgrenze legte er die Betreibung des Buchdrucks als einer Erwerbstätigkeit (in Mähren vom Jahre 1536 an) fest.

Der kulturhistorische Gesichtspunkt wurde in die Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst von Zikmund WINTER (1846—1912) eingeführt. Er hatte nicht die Absicht, eine besondere Geschichte des Buchdrucks zu schreiben. Als Kulturhistoriker sammelte er jedoch bei der Erforschung der das 15. bis 17. Jh. betreffenden Archivfonds, namentlich in Prag, Berichte über das Leben und die Tätigkeit der böhmischen Buchdrucker und über ihre Erzeugnisse. Diese Erkenntnisse gliederte er dann in seine breiter angelegten kulturhistorischen Schriften ein: *Die Geschichte des Gewerbes und des Handels*

¹⁵ HANKA, V.: *Bibliografie prvotiskův českých od 1468 až do 1526 léta*. 1853 (Sonderabdruck von Časopis Českého Músea 26, 1852, Bd 3, 108—126, Bd 4, 62—111).

¹⁶ DUDÍK, B.: *Dějiny knihtiskářství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621*. In Časopis Matice Moravské 7, 1875, u. im J. 1876 selbständig.

in Böhmen im 14. und 15. Jahrhundert,¹⁷ *Der Handwerker- und Gewerbestand des 16. Jahrhunderts in Böhmen 1526—1620*,¹⁸ *Böhmische Industrie und Handel im 16. Jahrhundert*.¹⁹ Die Materialien, die er gefunden hat, sind noch heute sehr wertvoll, wenn sie auch keine organische und systematische Untersuchung darstellen. — Das Werk eines anderen Kulturhistorikers ČENĚK ZÍBRT (1864—1932), *Aus der Geschichte des tschechischen Buchdrucks*²⁰ blieb größtenteils auf dem Niveau einer populären, in der 2. Auflage (1939) von ANTONÍN DOLENSKÝ (1884—1956) verbreiteten und mit vielem dokumentarischen Bildmaterial belebten Kompilation.

Als eine neue Leistung in der Geschichtsschreibung des tschechischen Buchdrucks kann erst die Arbeit des Bibliothekars des Prager Nationalmuseums JOSEF VOLF (1878—1937) betrachtet werden. Seine *Geschichte des tschechischen Buchdrucks bis zum Jahr 1848*,²¹ die er als ein Handbuch für die Bedürfnisse der Internationalen Ausstellung der Dekorativ- und Gewerbekünste in Paris 1925 schrieb, bietet eine synthetische Übersicht der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen, Mähren und Schlesien. VOLF, ein ausgezeichnete Kenner und Bibliophile, faßte in diesem Werke die Ergebnisse seines bisherigen monographischen Studiums zusammen — soweit die ihm zugemessene Frist und der Charakter des Buches es erlaubten. Den Stoff gliederte er nach Ländern, Städten und Druckerfamilien in chronologischer Folge ein, kombinierte die authentischen Angaben der Originaldrucke mit biographischen Angaben in Archiven und bemühte sich, jeden Buchdrucker, seine literarische und typographische Tätigkeit, wenigstens kurz zu charakterisieren. Zu einer allgemeinen Auswertung der Entwicklung konnte er allerdings nicht gelangen, und daß er seine Grenzen kannte und eine solche nicht anstrebte, ist nur zu seinem Vorteil. Das Buch enthält ein besonderes Kapitel über die böhmischen Schriftgießereien und schließt mit einem wertvollen Verzeichnis der bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte.

Eine neue Etape auf diesem Gebiet bildete die Tätigkeit Zdeněk Václav TOBOLKA (1874—1951), eines großzügigen und erfolgreichen Organisations, der über die Bedürfnisse der nationalen Bibliographie hinausging und die tschechoslowakische Bücherkunde in die internationale Zusammenarbeit und Methodik eingliederte. Vom Jahre 1905, da die Berliner Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke gegründet wurde, bemühte sich TOBOLKA, die Erforschung der böhmischen Wiegendrucke an dieses gigantische internationale Kulturunternehmen anzuschließen. Die Zusammenarbeit mit dieser Kommission kam dann in seinem Werke *Böhmisches bibliographisches Lexikon (Teil 1. Böhmische Wiegendrucke)*²² als eine Vorbereitung zu dem Gesamtkataloge zum Ausdruck. Später erweiterte er den ursprünglichen Plan auch auf die Beschreibung aller bis zum Ende des 18. Jahrhunderts erschienenen tschechischen und slowakischen Drucke, und gründete die

¹⁷ WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*. 1906 (Buch 3, Kapitel 4).

¹⁸ WINTER, Z.: *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách 1526—1620*, 1909.

¹⁹ WINTER, Z.: *Český průmysl a obchod v 16. věku* (aus dem Nachlass hrsg. v. J. V. ŠIMÁK), 1913.

²⁰ ZÍBRT, Č.: *Z dějin českého knihtiskařství*, 1913.

²¹ VOLF, J.: *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, 1926 (zuerst in der Zeitschrift *Typografia* 32, 1925, 227—255 abgedruckt); französisch: J. VOLF: *Précis d'Histoire de l'Imprimerie en Bohême. Les Arts du Livre en Tchécoslovaquie*, (Sammelwerk red. v. R. Hála), 1926, 38—68; deutsch: J. VOLF: *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*. Weimar, 1928.

²² TOBOLKA, Z. V.: *Český slovník bibliografický, díl 1. České prvotisky*. 1910. — Schon im J. 1902 widmete den modernen ausländischen buchwissenschaftlichen Methoden und ihrem Einfluß eine kritische Aufmerksamkeit Bohumil NAVRÁTIL: *Glossy k dějinám moravského knihtisku*. (Die Glossen zu der Geschichte des mährischen Buchdrucks.) *Casopis Matice Moravské*, 26, 1902. 43—56, 126—151.

moderne tschechische Nationalbibliographie, welche gleichzeitig einen Generalkatalog sämtlicher überhaupt erhaltener Exemplare dieser Drucke vorstellt, *Das Verzeichnis der tschechoslowakischen (tschechischen und slowakischen) Drucke von der ältesten Zeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*.²³ Er studierte moderne ausländische Methoden der Inkunabelbeschreibung und war bestrebt sie in die heimische Praxis einzuführen. Im Jahre 1930 erreichte er, daß seine von den Beschreibungsgrundsätzen der Berliner Kommission angeregten *Regeln für die Beschreibung der Wiegendrucke*²⁴ als ein obligatorisches Hilfsbuch der wissenschaftlichen Staatsbibliotheken anerkannt wurden. Er begründete eine Faksimile-editionsreihe *Monumenta Bohemiae typographica*, in der er mehrere seltene, schwer zugängliche Drucke des 15. und 16. Jh. herausgab;²⁵ jedem Band schloß er eine kurze analytische Abhandlung über den Drucker und die Entstehung des Originals an.

Diese umfangreiche und vielseitige Tätigkeit schuf erst die Grundlage zu TOBOLKAS synthetischer Arbeit, zu seiner *Geschichte des tschechoslowakischen Buchdrucks in der ältesten Zeit*,²⁶ in der er sich auf das 15. Jahrhundert beschränkte. In dieses Buch nahm er sämtliche Bohemica im weitesten Sinne auf, also auch Werke jener Drucker, die aus den böhmischen Ländern stammten und im Ausland wirkten, ebenso die Werke ausländischer Drucker, die für unsere Länder gedruckt wurden, wie auch die Arbeit von Bücherkorrektoren böhmischer Herkunft im Ausland. In der Einleitung setzte er sich mit den Fragen der Einführung des Buchdrucks in Böhmen und deren Voraussetzungen auseinander, wie auch mit den Ansichten älterer tschechischen Autoren über die Entstehung des Buchdrucks überhaupt; im Schlußkapitel faßte er die wichtigsten Erkenntnisse über die Anfänge des tschechischen Buchdrucks zusammen, die als Kriterien für die Beurteilung der weiteren Entwicklung dienen könnten. Sein Anordnungsprinzip stellt in der tschechischen Historiographie des Buchdrucks ein vollkommenes Novum dar: das Einteilungskriterium seiner Geschichte bildet im Einklang mit ausländischen Forschungsmethoden das typographische Material, das die einzelnen Buchdrucker benutzten.

TOBOLKAS Geschichte, die eigentlich die Ergebnisse seiner früheren Forschungsarbeit bringt, muß im Zusammenhang mit seinen bibliographischen Werken eingeschätzt werden: sie sind nämlich das Belegmaterial zu den Angaben, die er in seiner Geschichte ex cathedra ausspricht. Der größte Mangel dieses Werkes liegt gerade darin, daß das Belegmaterial zu TOBOLKAS Konklusionen nicht eingearbeitet wurde.

Seine methodischen Forderungen brachte TOBOLKA nicht in diesem Werke, sondern in der Rezension der Geschichte VOLFS²⁷ und später, in neuer Bearbeitung, in der Studie *Über die Methode der Buchdruckergeschichte*²⁸ zum Ausdruck. Es ging ihm hauptsächlich um zwei Probleme: um die Frage der Periodisierung und um das Problem der Forschungsmethode. Für die Geschichte des Buchdrucks fordert er adäquate Periodisierungskriterien und hält VOLF vor, daß er politische Gesichtspunkte in der Periodisierung des tschechi-

²³ *Knihopis československých (českých a slovenských) tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl 1.* 1925 (Wiegendrucke; siehe auch Nachträge im Teil 2/1, 1939); *díl 2.* 1939 ff. (16—18. Jh.; in alphabetischer Anordnung, bisher zum Buchstaben Ř erschienen). Jetziger Herausgeber: Die Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag (unter der Redaktion von TOBOLKAS Mitarbeiter und Nachfolger František HORÁK).

²⁴ TOBOLKA, Z. V.: *Pravidla popisu prvotisků*. 1930 (Pravidla katalogisační pro státní vědecké knihovny č. 2).

²⁵ *Monumenta Bohemiae typographica*. 1—11, 1926/1932; außerdem: z ROŽMBERKA, Petr: *Horní řád z r. 1515* (1930).

²⁶ TOBOLKA, Z. V.: *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*. 1930 (Rozpravy Československé společnosti knihovnědné č. 1).

²⁷ In: *Časopis českých knihovníků*, 5, 1926, 193—194.

²⁸ TOBOLKA, Z. V.: *O metodě dějin knihtisku*. Ročenka československých knihtiskářů, 24, 1941, 29—34.

sehen Buchdrucks anerkenne, nämlich das Jahr 1848. Für einen hauptsächtlichen Markstein der tschechischen Buchdruckergeschichte hält TOBOLKA die Einführung der Maschinen-erzeugung am Anfang des 19. Jahrhunderts und die gleichzeitige Abschaffung gotischer Typen in tschechischen Büchern. — Was die Forschungsmethode betrifft, teilte TOBOLKA die bisherigen Werke in drei Entwicklungsstufen ein: die literarische Methode, die sich nur auf Angaben der Buchdruckererzeugnisse stützt (VOIGT, DOBROVSKÝ, UNGAR, DUDÍK, d'ELVERT), die historische Methode, welche auch äußere Archivquellen benutzt (WINTER, ZÍBRT, VOLF) und die typologische Methode als die höchste und erforderliche Stufe, die fähig ist, die zwei erstgenannten Methoden zu erweitern, indem sie „durchgreifende Analysen der Bücher als Buchdruckererzeugnisse unternimmt, die eigenen Ergebnisse mit den Ergebnissen typologischer Analysen der ausländischen und der älteren einheimischen Drucke vergleicht und erst dann die Bedeutung des Druckers und seines Werkes beurteilt“.²⁹

In beiden Punkten ist jedoch TOBOLKAs Kritik etwas übereilt. In der Frage der Periodisierung nimmt er die Funktion der Hilfs- und Orientierungspunkte nicht zur Kenntnis (die man mit Recht dem politischen Leben einer Nation entnehmen kann, weil ja der Aufschwung und der Niedergang der Buchdruckereien mit ihm immer eng verbunden ist), und fordert sofort die von der formalen Seite des Buches abgeleiteten Periodisierungsgrenzen, die am Anfang der monographischen Erforschung vorzeitig und unzweckmäßig erscheinen; das einzige konkrete Beispiel, das er hier nennen kann, ist dabei so offensichtlich und selbstverständlich, daß es als Arbeitshilfsmittel indifferent ist. — Und auch in der Entwicklungsreihe der Forschungsmethoden bringt TOBOLKA in gedrängter Form Fakten, die erst analysiert werden müssen. Die bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte betrachtete er nur chronologisch, ohne ihren inneren Charakter zu beurteilen, ohne zu fragen, ob sie wirklich wissenschaftliche oder nur gelegentliche, übersichtliche, kompilatorische, ob sie selbständige Werke oder nur Teile größerer Arbeiten waren. Er geht nicht von der Analyse des Grundbegriffes der Disziplin *Geschichte des Buchdrucks* aus und stellt deshalb seine Frage als die Frage der Arbeitsmethode, anstatt in erster Linie nach der eigentlichen Auffassung der Sache, nach der näheren Bestimmung des Gegenstandes dieses oder jenes Autors zu fragen. Man kann doch nicht eine breitere Methode dort fordern, wo das Ziel selbst enger ist.

Der unbefriedigende Forschungsstand der Geschichte des tschechischen Buchdrucks führte TOBOLKA zu einer gewissen Verabsolutierung der typologischen Methode. In seiner Geschichte bearbeitete er nur die Etappe der „tschechoslowakischen“ Wiegendrucke, d. h. die Etappe, für welche die typologische Methode speziell ausgearbeitet wurde. In dieser Zeit stand der typologische Gesichtspunkt noch fast gar nicht im Widerspruch mit dem Gesichtspunkte der Personen. Die Gliederung, die TOBOLKA in seiner Geschichte anwendete, war also entsprechend und zeigte die Anfänge des tschechischen Buchdrucks unter diesem neuen Blickwinkel als eine Zeit einer selbständigen nationalen Betätigung. — Was aber in der Epoche der Anfänge vorteilhaft war, begann man in der Zeit der vollen Entwicklung der Buchdruckerkunst sehr bald als Last und Rückständigkeit zu empfinden. Und in dem Augenblicke, wo die Nachfrage nach Büchern wuchs und die Druckereien ihre Produktivität zu steigern genötigt waren, muß man den Verzicht der einzelnen Buchdrucker auf jene ursprüngliche typographische Exklusivität, auf die individuelle Druckschrifterzeugung, und den Ankauf von Matrizen zum Schriftgießen, und später sogar der fertigen Schrift, als eine progressive Erscheinung beurteilen. Unter

²⁹ „...o metodu typologickou, která podnikne pronikavé rozbory knih jako knihtiskářských výrobků, výsledky své analýze srovná s výsledky typologických rozborů tisků zahraničních a dřívějších domácích a teprve pak vysloví soud o významu knihtiskaře a jeho díla“ (*O metodě*, 1941).

diesen Umständen, die sich sehr schnell komplizierten, reicht die typologische Methode als Ordnungsprinzip der Buchdruckergeschichte nicht mehr aus. Nachdem die Formen des typographischen Materials und seine Verwendungsart in den Drucken auf einem bestimmten Territorium zu gemeinsamem Eigentum, gemeinsamer Ausstattung und Praxis geworden sind, verlieren sie ihre Beweiskraft; dann klingen auch die stereotypen Beschreibungen der Typen und Verzierungen, die TOBOLKA nach dem Vorbild der Wiegen-drucke im 2. Teile des *Knihopis* (16.—18. Jh.) einführte, ganz leer, und höchstens können sie einem Bibliothekar zur ersten Orientierung dienen.

Um das typographische Schaffen eines bestimmten Buchdruckers charakterisieren zu können, muß man nach TOBOLKA erst das gesamte von der Offizin benutzte Material und seine Verwendungsart feststellen; diese schwierige Arbeit kann selbstverständlich immer unternommen werden — wenn sie auch bei den größeren Buchdruckereien des 16. u. f. Jh. nicht geringe photographische und andere Evidenzmittel erfordern wird. Dann bleibt aber noch die Frage ihrer Verwendbarkeit in Fällen, wo wir mehrere Buchdrucker gegeneinander stellen und auf diese Weise ihr Werk zu bestimmen und charakterisieren versuchen. Hier kommen wir wieder auf die Frage der Ausarbeitung einer ökonomischen Methode für die Erforschung der Buchdruckergeschichte des 16. und der späteren Jahrhunderte zurück. — Auch die weiteren Postulate TOBOLKAS sind wohl richtig, aber wiederum verfrüht. Es müssen noch sehr viele Voraussetzungen erfüllt werden, bevor wir an die endgültige Lösung solcher Fragen herantreten können, wie der Frage, ob das Material der Buchdruckerei oder die Verwendungsart nur ihr eigenes war, oder ob es eine Ware war, die von Schriftgießereien massenhaft geliefert und schablonenhaft verwendet wurde, wann und welcher Buchdrucker zum ersten Mal mit einem neuen Gedanken im geschichtlichen Gang des Buchdrucks überhaupt oder in dem unserer Nation auftrat, — und bevor wir TOBOLKAS unbestreitbar richtige These realisieren können, daß „in der Geschichte des Buchdrucks nur diejenigen einen bedeutenden Platz finden, die neue Wege in der Buchdruckerkunst einschlugen und die ihre Entwicklung durch neue Einfälle entweder im Material oder in seiner Verwendung befruchteten“.³⁰

Wenn wir den heutigen Stand der tschechischen Buchdruckergeschichte betrachten, so können wir feststellen, daß wir eine fachgemäß bearbeitete Geschichte des 15. Jahrhunderts besitzen und uns über die zum endgültigen Ziel führenden Grundthesen klar sind. Die nächste Aufgabe ist, TOBOLKAS Arbeit (die jedoch einmal revidiert werden muß) fortzusetzen und in enger Verbindung damit eine für die Buchdruckergeschichte der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts geeignete Forschungsmethode auszuarbeiten; ihre Grundlage müssen analog angelegte Monographien über einzelne Buchdrucker und Buchdruckerfamilien als Besitzer des typographischen Materials bilden. Für diese, durch den Verbot aller Buchdruckereien im Jahre 1547 ungefähr begrenzte Zeitperiode, in der auch nur selten andere als tschechische Bücher gedruckt wurden, steht uns eine verlässliche Bibliographie (*Knihopis*) zur Verfügung.³¹

MIRJAM BOHATCOVÁ

³⁰ „V dějinách knihtisku bude pak náležeti významné místo jen těm, kdo razili nové cesty v knihtisku, kdo vývoj knihtisku oplodnili novými nápady ať v materiálu nebo v jeho upotřebení“ (*O metodě*. 1941).

³¹ Die Vorarbeiten für eine Bibliographie der fremdsprachigen Bohemika werden in der Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften unter der Leitung F. HORÁKS unternommen.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez. Legutoljára JAKÓ Zsigmond foglalkozott a kolozsvári HELTAI-nyomda kezdeteivel.¹ Közleménye feleslegessé teszi az eddigi eredmények, feltevések és feleletlenül maradt kérdések összegezését.

Egy eddig figyelmen kívül maradt adalék most lehetővé teszi, hogy bővítsük, illetőleg revidéáljuk idevágó ismereteinket. Ez a közel egy és egynegyed évszázada közzétett adat azon a réven került az újabb időben felszínre, hogy Bernhard KLAUS nagyobb szabású monográfiát írt Veit DIETRICHről, részletes bibliográfiáját adta, és ebben sort kerített a *Christliche, wahre und tröstliche Auslegung etlicher der schönsten, lieblichsten und tröstlichsten Sprüche S. Johannis* című műnek arra az állítólag kolozsvári kiadására, amelyet SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* a II. kötet 311. száma alatt ír le.²

KLAUS hivatkozik arra a levélre, amelyet DIETRICH özvegye 1549. június 4-én írt ALBRECHT porosz herceghez, és amelyet 1841-ben Johannes VOIGT ismertetett.³ A levél eredetije akkor a königsbergi titkos levéltárban volt, és ott volt még a XIX. sz. végén is. Paul TSCHACKERT megadta levéltári jelzetét is: Schr. 3. F. 33. Nr. 127.⁴

A sajnós csak az ismertetés alapján idézhető levél szerint az özvegy megküldte ALBRECHTnak azt a *Spruchbüchlein*-t, amelyet férje két nappal halála előtt végzett be; egyúttal jelentette a hercegnek, hogy mivel a körülmények most oly nehezek és veszélyesek, a nürnbergi nyomdász nem akarta a saját nevét nyomtatni alája, hanem egy idegen nyomdászt használta fel, egy erdélyiét, aki hosszabb ideig volt nála.⁵

Ez az adalék az erdélyi könyvnyomtatóra vonatkozóan három feltevésre ad lehetőséget. Az egyik szerint a nürnbergi könyvnyomtató pusztán azon az alapon koholta ezt a kolofont: „Gedruckt czu Clausemburg inn Sybembürgen / durch Georgium Hoffgreff.”, hogy tudott egy ilyen nevű és Erdélyből való könyvnyomtatóról, mégpedig olyanról, aki vagy Kolozsvárra való, vagy oda készült, amikor tőle távozott. E feltevés ellen szól két körülmény; az, hogy a kolofont a nürnbergi nyomdász a hatóság figyelmének elterelésére szánta, és így a kolofont eljelentéktelenítésével egyszerre fel kellene tételeznünk a nürnbergi könyvnyomtatónak azt a merészségét, hogy egy addig még nem használt, semmiféle valóságos kolozsvári nyomtatvánnyal sem igazolható kolofont alkalmazott a hatóság megtévesztésére; továbbá az, hogy egy magyar szövegű mondat van szedve a kolofont alá, ez: „Enn vagyok asz vtt / asz igazsag / es asz elet: Senki asz attyahosz nem mehet / hanem enn altalam.”

Hasonlóan ingatag lenne egy olyan feltevés, hogy a levélismertetésben ez a kifejezés: „hosszabb ideje volt nála” nem egy befejezett történetre utal, hanem úgy értendő, hogy HOFFGREFF még mindig nála van. Nyilvánvaló, hogy a nürnbergi könyvnyomtatótól egyenesen vakmerőség lett volna, hogy egy nála alkalmazott erdélyi nyomdász nevével és hamis helynévvel akarta volna elámitani a hatóságot.

Mindezért sokkal nagyobb a valószínűsége annak a harmadik feltevésnek, hogy a könyv megjelenésekor valósággal működött egy nyomda Kolozsvárt, mégpedig HOFFGREFF György neve alatt.

Ezen a feltevésen belül másodrendű annak a feltételezése, hogy már 1549 előtt

¹ *Magy. Könyvszle.* 1961. 60. 1.

² *Veit Dietrich. Leben und Werk.* Nürnberg, 1958. 9. 1.

³ *Briefwechsel der berühmtesten Gelehrten des Zeitalters der Reformation mit Herzog Albrecht von Preussen.* Königsberg, 1841. 214. 1.

⁴ *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen.* 3/2. Leipzig, 1890. 225. 1. Nr. 2230.

⁵ „Einige Monate später übersandte sie dem Herzog noch ein Spruchbüchlein, welches ihr verstorbener Mann

zwei Tage vor seinem Tode vollendet hatte, sie meldete aber dabei, dass weil die Zeitläufte jetzt so schwer und gefährlich seyen, der Nürnberger Buchdrucker seinen Namen nicht habe darunter drucken wollen, sondern sich des Namens eines fremdes Druckers aus Siebenbürgen bedient habe, den er lange Zeit bei sich gehabt.“

működött a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda, de igenis feltételezhető, mert idő kellett ahhoz, hogy legalább egy kolozsvári HOFFGREFF-impreszumú nyomtatvány kijusson Nürnbergbe, vagy legalábbis tudomást szerezzon HOFFGREFF György kolozsvári nyomdájáról a nürnbergi könyvnyomató.

Ugyancsak feltételezhető, hogy a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda 1549 előtt olyan magyar nyelvű könyvet készített, amely a szövegében tartalmazta a nürnbergi nyomtatvány végére illesztett mondatot. Bizonyára azért szedte ki a nürnbergi könyvnyomató éppen JÁNOS evangéliuma 14. részének 6. versét, mert az jól illett DIETRICH művéhez: JÁNOS evangéliuma néhány mondásának magyarázatához. Az a magyar mondat aligha tekinthető a nürnbergi nyomtatás tényének ismeretében nyomdai jelszónak (symbolumnak), sokkal ésszerűbb úgy felfognunk, hogy az állítás fokozását célozta; hadd erősödjék a látszat, hogy Erdélyben nyomták a DIETRICH-könyvet. Egyébként e magyar szöveg nem egyezik sem PESTI Gábor, sem SYLVESTER János fordításával, valamint a jóval utóbb, 1561-ben nyomtatott HELTAI-féle újtestamentom-fordítással sem.

HOFFGREFF György nürnbergi működése jól összefér azzal a megállapítással, hogy erdélyi szász származású volt,⁶ sőt ezt kétségtelenné teszi az új adatban ez a kifejezés: „Erdélyből”, mert nem arról van szó benne, hogy Erdélybe ment. A nürnbergi működés szintúgy összefér azzal a feltevessel, hogy Wittenbergből ment Kolozsvárra. Nürnberg és Kolozsvár között éppenséggel lehetett Wittenberg is a tartózkodási helye. Csak éppen kérdés, hogy a nürnbergi munkálkodás bizonyossága után szükséges-e még a wittenbergi kapcsolatok feltételezése. Ennek indoklását⁷ ellenőrizni kell egyfelől a kolozsvári és a nürnbergi, másfelől a nürnbergi és a wittenbergi nyomtatványok összehasonlítása által.

HOFFGREFF Wittenbergből jövetelének feltételezése tehát ezentúl is figyelemre méltó. Ellenben már most sincs jogosultsága annak a feltevésnek, hogy HOFFGREFF HONTERUS haláláig Brassóban működött. Az új adat az időpontok révén sem fér össze a feltevessel. HONTERUS 1549. január 23-án, Veit DIETRICH 1549. március 25-én halt meg, az utóbbi időpont és június 4-e között már ki is nyomták Nürnbergben Veit DIETRICH posthumus művét kolozsvári impreszummal. HOFFGREFF HONTE-

RUSNÁL való működésének feltevésére más-különbben is pusztán az adott támasztékot, hogy HONTERUS sírjára HOFFGREFF György íratott epitaphiumot. Egy költő megbízása sokkal inkább érthető úgy, hogy egy kolozsvári könyvnyomatótól, talán módos polgártól jött, mint úgy, hogy a HONTERUS-nyomda alkalmazottjától. Egyébként pedig az epitaphium-rendelésről szóló források szövegének elemzése alapján úgy vélhető, hogy az irodalomba bekerült szövegből csak az első három distichon tulajdonítható HOFFGREFF rendelkezésének. A következő két sor ugyanis (mindkettő hexameter!) Christianus SCHESAUSUS közlése arról, hogy az oltár előtt levő sírra verset írt, és ez a közlése megelőzte a nála fordított sorrendben álló és „Aliud” szóval szétválasztott sírverseket. Az utolsó két sor pedig (újra distichon!) csak esetleg készült szintén HOFFGREFF rendelkezésére.⁸

Visszatérve arra a feltevésre, hogy 1549-ben valóban működött a kolozsvári HOFFGREFF-nyomda, felvetődik mindjárt a kérdés, hogy vajon mely évtől fogva tehető fel ez a működés. Az új adat e tekintetben semminemű segítséget sem nyújt, ellenben újra érdekessé teszi azt, hogy SZILÁGYI Sándor 1875-ben úgy írt HELTAI kolozsvári nyomdájáról, mint amely hatalmasan segítette a kálvinizmus terjedését, és ezt az 1548. május 17-ét megelőző időre vonatkoztatta.⁹ GULYÁS Pál joggal állapította meg, hogy SZILÁGYI Sándor nem tudni minő alapon írt így,¹⁰ mert nem hivatkozik állítása forrására. BORBÉLY István előadása szerint SZILÁGYI Sándor HANER György adatát fogadta el állításában.¹¹

HANER György 1694-ben valóban írt olyasmit HELTAI és munkatársai magyar

⁶ SCHESAUSUS, Christianus: *Ruinae Pannonicae libri quatuor*. Witebergae, 1571. (R. M. K. III. 613.) Fj. r. — *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive annales Hungarici et Transilvanici*... edidit Josephus Trausch, Pars I. Coronae, 1847. 56. l. Az utóbbi — megtévesztően szedett — közzétételt vette át VÉGH Ferenc: *Hoffgreff György életéhez*. Magy. Könyvszle. 1957. 154. l. A valóban HOFFGREFF rendelkezésének tulajdonítható epitaphium harmadik sorában helyesen Transilvanis olvasandó, em a TRAUSCH által elvett Transilvaniae. A versértéknek is az előbbi felel meg. — A két sírvers német fordítása, a TRAUSCH-féle megtévesztő közlés alapján: WOLF, Theobald: *Johannes Honterus der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894. 145. l. A zavar magyarázata az, hogy SCHESAUSUS egész műve vers. Mindenestre, habár a sírversek szövegére nézve a SCHESAUSUS-mű a megbízhatóbb, a HOFFGREFFTől történt rendelkezésre nézve tovább is a TRAUSCH által kiadott *Chronicon* az egyetlen ismert forrás.

⁷ *Erdélyi országgyűlési emlékek*. 1. köt. Bp. 1875. 208. l. Az 1540-es évekre vonatkoztatva a kálvinizmus szétesítését tulajdonítani a kolozsvári nyomdának, ez korlátozott, ebben SZILÁGYI áldozatul esett mások tévedésének.

¹⁰ *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 71. l.

¹¹ *Heltai Gáspár*. Bp. 1907. 9. l.

⁶ JAKÓ: *í. h.*

⁷ VÖ. pl. FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 120. l.

bibliafordításának MARTINUZZI által történt akadályozásáról, hogy ki lehet olvasni belőle a kolozsvári nyomda működésének tilalmazását is.¹² De éppen nem bizonyos, sőt egyenesen valószínűtlen, hogy SZILÁGYI Sándor HANER alapján vagy egyedül rá hagyatkozva írt a kolozsvári nyomda ez idő tájt való működéséről. BORBÉLY István maga is úgy interpretálta HANERT, hogy MARTINUZZI a bibliafordítás kinyomatásának szándékától rettentette el HELTAIÉkat a kolozsváriakra kirótt büntetéssel. Világos hivatkozás nélkül, de tanulságosan így írt ugyanerről POKOLY József 1904-ben: Heltai Gáspár és társai „már 1545-ben munkába vették a bibliának magyar nyelvre fordítását is. A hagyomány szerint Fráter György, ki a bibliafordítási munkáról tudomást szerzett, e miatti boszúságában nagy pénzbírsággal sújtotta a kolozsváriakat”.¹³ Ehhez az állításhoz, értelmezéshez, illetve hagyományhoz máris megjegyezhető annyi, hogy MARTINUZZI talán valóban elrettentette a kolozsvári bibliafordítókat a magyar nyelvű biblia kinyomatásától, de aligha a kinyomatás szándékáért büntette meg a „kolozsváriakat”, hanem a nyomdának olyan termékéért, amely az ő felfogása szerint büntetendő volt.

SZILÁGYI Sándor állításával közel egy időben SIMÉN Domokos egyenesen polemizál SZABÓ Károlynak azzal az állításával, hogy HELTAI 1550-ben állította fel a nyomdáját. „Ez azonban nem úgy van, mert — Uzoni szerint — Heltait már 1546-ban üldözte és megbüntette Martinuzzi [!] azért, hogy Vizaknaival és Omlásival a szentírásnak némely darabjait magyar nyelven kiadta. Ha már Heltai 1546-ban üldöztetésnek volt kitéve a nyomtatásért, akkor legalábbis 1545-ben fel kellett állítva és szerelve lenni a nyomdájának.”¹⁴ SIMÉN Domokos sajnos nem jelölte meg szabatosan a forrását; így csak valószínű, hogy az UZONI FOSZTÓ István nevéhez kapcsolódott, *Historia ecclesiastica Transilvano-Unitaria* című kéziratos műre hivatkozott. E mű a XVIII. században készült, és már ezért sem lehetne perdöntő. De utalás is van benne HANERRA, és ezért

is valószínű, hogy mindazt, amit HELTAI Gáspár könyvnyomtató műhelyének kezdetéről kifejezetten feltevésszerűen mond, egyedül HANER közlésére építi.¹⁵ Ezentelül SIMÉN Domokos hivatkozása meglehetősen is, mert UZONI FOSZTÓ a MARTINUZZI által kirótt bírságot szintén a bibliafordítással s nem annak kiadásával hozza kapcsolatba. Ennélfogva az UZONI FOSZTÓ-féle mű csak mint HANER egyik korai, pozitívra hajló értelmezése érdekes.

Mindezért HANER közlése ellenében erőltlen annak a hangzatatása, hogy HELTAI nyomdája csak 1550-től fogva működött.¹⁶ Viszont az értelmezéséhez igenis hozzásegít a könyvcenzúra XVI. századi hazai történetének a figyelembevétele. MARTINUZZI nem indíthatta büntetés kirovására sem a bibliafordító munka, sem egymagában a nyomda működése, de igenis olyan teológiai könyv, amely kedve ellen volt.¹⁷ Ami éppen a bibliafordítás és a nyomda összefüggését illeti, egyiket sem kell a másikhoz kötni; a bibliafordítás hosszadalmas munkája folyhatott Kolozsvárt akkor is, ha nem volt még ott nyomda, ennek jelenléte legfeljebb serkentette a bibliafordítókat; viszont elképzelhetetlen, hogy a nyomda tétlenül várta a bibliafordítás kisebb-nagyobb részének elkészültét.

Mindenképpen csakis egy megfogható bűnért kirótt büntetés képzelhető el, és ebbe az elképzelésbe belefér az a lehetőség, hogy a biblia egyik része volt a MARTINUZZI megharagító kolozsvári nyomtatvány. Elvégre a nyomtatás elkezdése, egy-két nyomdai ív elkészülte már igenis bizonyítható bűncselekménnyé válhatott MARTINUZZI szemében. Figyelemre méltó HANER közlésében az a részlet is, hogy MARTINUZZI a következő években, vagyis 1546 és 1549 között, a büntetést gyakran ismételte, bár lehet, hogy az „ismételte” szó nem a büntetésre, hanem a reformáció üldözésére

¹² A kézirat a kolozsvári unitárius püspökség birtokában van, a MÁRKOS Albert által készített foidítással együtt. A művet KÉNOSI TÖZSÉR János kezdte, UZONI FOSZTÓ István folytatta, és KOZMA János egészítette ki. Vö. ZOVÁNYI Jenő *Cikkjei a "Theológiai Levél" népszerű a magyarországi protestantizmus történetéből*. Bp. 1940. 227. 507. l.

¹³ Pl. BORBÉLY István: *i. m.* 9. l. 4. jz. Sajátosság, de figyelemre méltó, hogy ugyanő (11. lap): azt állítja, HELTAI Gáspár 1549-ben ugyan mellé vette HOFFGREFF Györgyöt, az óvárba vivő keskeny utca jobb sarkán levő házában nyomdát rendezett be.

¹⁴ MOLNÁR Imre: *A cenzúra története Magyarországon 1600-ig*. Bp. 1912. passim, kül. 60. l. SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. passim.

¹⁵ Mégis figyelemre méltó, hogy TÖRÖK István — FEKETE Mihályra hivatkozva — azt írja, VIZAKNAI Gergely 1546. jan. 1-vel kezdte meg azt a kézirátát, amelyben MÓZES könyveinek szövegét és magyarázatát adja. *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. 1. köt. Kolozsvár, 1905. 5. l.

¹² HANER, Georgius: *Historia ecclesiarum Transilvanicarum*. Francofurti et Lipsiae, 1694. (R. M. K. III. 3871.) 210. l. „Confecto scelere, praemeditatum persecutionem iam prosequi volebat, dietataque Colovariensis, magna aeris mulcta, quod Gasparus Heltus Pastor ibidem, cum Synergis, Omlatio Hungaro pastore, & Georgio Vizackmanno Ludi Rectore, quosdam Libros Scripturae Sacrae, ex Latino & Germanico, Idiome Hungarico donasset. initium faciebat. Annis subsequentibus saepius eandem... repetebat.”

¹³ *Az erdélyi református egyház története*. 1. köt. Bp. 1904. 67. l.

¹⁴ *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára*. Keresztény Magvető. 1877. 193. l.

vonatkozik. Ha a kolozsváriakra kirótt büntetést ismételte, akkor feltételezhető, hogy az egyelőre szintén még csak feltételezett nyomda a reformáció jegyében működött, és az ez idő tájt készült nyomtatványok egyrészt az akkori üldözés, másrészt az 1716. évi könyvtárpusztítás folytán mentek veszendőbe.¹⁹ Ha viszont HANER közlésében az ismétlés a reformáció üldözésére vonatkozik, akkor még mindig feltételezhető, hogy a nyomda a büntetés után néhány évig csak gyorsan elrongálódó kalendáriumokat és iskolai könyveket készített. Így is, úgy is elképzelhető, hogy 1550-ben a *Ritus explorandae veritatis* MARTINUZZI kiengesztelésére készült, de arra nem volt szükség, hogy engedélyezze a nyomda működését.²⁰

Ha most már 1550-re terelődik a figyelmünk, a kolozsvári nyomda, HOFFGREFF és HELTAI hármasszögletének vizsgálatán mindenekelőtt szabadulnunk kell az öröklött nézetektől és különböző előjelű elfogultságoktól. Amennyire lehetséges, hogy a kolozsvári nyomda kezdeményezője HELTAI Gáspár plébános volt, legalább annyira lehetséges az is, hogy HOFFGREFF György polgár volt az. Egy polgári vállalkozást felesleges a plébános kezdeményezésével magyarázni.²¹

JAKÓ Zsigmond bizonyítottan tekinti, hogy a könyvnyomtatás tényleges meghonosítója Kolozsvárt nem HELTAI Gáspár, hanem HOFFGREFF György volt. „Heltai — írja JAKÓ — csupán az első kolozsvári nyomtatványának tekinthető *Ritus explorandae veritatis* (1550) megjelenése után szegődött társul az alig néhány hónapos vállalkozáshoz.”²² Ha ebből a mondatból kiejtjük azokat a szavakat, amelyek amúgy is csak argumentum e silentio támaszkodtak, akkor JAKÓ nézetéhez érdeség nélkül simul az új adatra építhető feltevés: HELTAI 1550-ben a már 1549 előtt könyvnyomtatóként működő HOFFGREFF-hez szegődött társul.²³

Annak, hogy HELTAI Gáspár 1550-ben üzleti társa lett HOFFGREFF-nek, több oka

lehetett. Valóban lehetséges, de nem szükségképpen volt úgy, hogy 1550-ben HELTAI azért lépett színre a könyvnyomtatásban, mert az erdélyi valláspolitikában enyhült a helyzet. Valóban lehet, hogy HOFFGREFF rászorult HELTAI tőkájére.²⁴ De az utóbbi kombinációval szemben sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bibliafordítás kinyomtatásához szükséges volt a nyomda kibővítése, kapacitásának fokozása, még akkor is, ha addig a kisebb nyomtatványok nem is bizonyultak rossz üzletnek HOFFGREFF számára. HELTAI valószínűleg azért is lépett be a „vállalat”-ba, mert akkor a szerzői díj ismeretlen volt, és így a nyomdai hasznon belül remélhette magának a bibliafordítás és más munkája anyagi hasznát. Figyelemre méltó, hogy azokban az években, amelyekben HOFFGREFF újra egyedül volt nyomdatulajdonos, szünetelt a magyar biblia részeinek a kiadása.

Az új adalék ismeretében most már sajnálatosnak, de legalábbis tanulságosnak mondhatjuk a következő körülményt: Veit DIETRICH első, fiktív impresszumú kiadásának Magyarországon csak egy példányról van tudomásunk. Ezt írta le SZABÓ Károly.²⁵ Nos, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő egyetlen hazai példány olyan kolligátumnak az ötödik (utolsó) darabja, amelynek az előző darabjai mind 1549 évjelű nyomtatványok.²⁶ Ha nyilván tartottuk volna HANER közlésének legalább egyik értelmezését, és viszont nem tartottuk volna véglegesnek azt a nézetet, hogy a kolozsvári nyomda 1550-ben kezdte működését, akkor a R. M. K. II. 311. megjelenési éve feltételezések sorában 1549-re kellett volna gondolnunk. Egyébként a többi négy nyomtatvány közül három wittenbergi, egy pedig erfurti.

Mindebből nyilvánvaló, hogy most már végképpen kimarad a régi magyarországi nyomtatványok sorából a R. M. K. II. 311. SOLTÉSZ Zoltánné már 1957-ben megállapította, hogy e könyvet „az ismert iniciálétípusoktól eltérő D és G iniciálé díszíti”,²⁷ tehát gyanította a „kolozsvári” nyomtatás kérdésességét. 1961-ben pedig a kolozsvári nyomda könyvdíszjeinek bemutatásakor kihagyta ezeket az iniciálékat, csak a katalógusban regisztrálta.²⁸ Eljárása, hogy ti. mellőzte azokat a táblák között, az új adat által helyesnek bizonyult.

¹⁹ SIMÉN: i. h. BENZÉDI Pál: *A volt kolozsvári unióváros kollégium könyvtárának készítőiről*. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 33. l.

²⁰ R. M. K. II. 47. Az engedélyszerezés szükségéért emlegeti pl. CZÓBEL Ernő: *A Heltai-nyomda alapításáról*. Erdélyi Múzeum 1913. 249. l.

²¹ Vö. CZÓBEL: i. h. JAKÓ: i. h. CZÓBELT idézi, de a plébános tekintélyére és szellemi erejére teszi a hangsúlyt HEREFKI János: *Kísérlés a kolozsvári Heltai-nyomda tulajdonosainak megállapítására*. Magy. Könyvszle. 1960. 438. l. Ma is tanulságos OBÁL Béla: *Az egyház és a városok a reformáció előtt*. Eperjes, 1914.

²² I. h.

²³ HOFFGREFF elsőségéről GULYÁS Pál már 1931-ben ily határozottan írta: „Hoffgreff György, akár Heltai egyenes hívására, akár a maga jószántából, de mint önálló mester telepedett meg Kolozsvárt s attól fogadott el megrendelést, akitől kapott.” *I. m.* 74. l.

²⁴ Vö. pl. JAKÓ: i. h.

²⁵ R. M. K. II. 311. sz.

²⁶ Ráth-Gyűjtemény 579.

²⁷ *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek*. Műv. tört. Ért. 1957. 141., 160. l.

²⁸ *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 138. l.

Visszatérve HOFFGREFF György kolozsvári működésére, talán ezután sem derül fény annak kezdetére, de az igenis erősen remélhető, hogy nürnbergi tartózkodása, ottani mestere dolgában új ismeretekhez jutunk, — elsősorban a nürnbergi könyvnyomtatás kutatóinak munkája révén. Az ő feladatuk teljes hitellel méltóan megállapítani, mely nyomdában készült Veit DIETRICH posthumus könyvének az a kiadása, amely a kolozsvári álimpresszumot tartalmazza. Ideiglenesen, megerősítésre váróan azt mondhatjuk: Johann vom BERG és Ulrich NEUBER nyomdájában. Szinte a véglegesség igényével mondhatjuk ezt, mert a szóban levő nyomtatványnak van egy — bibliográfiai szempontból mindenesetre még tisztázandó — hosszabb változata, amelynek ez a kolofonja: „Gedrückt zu Nürnberg durch Johan vom Berg vnd Ulrich Newber.”²⁹ Veit DIETRICH-nek mindazon művei, amelyek 1542 és 1549 között Nürnbergben jelentek meg, ebben a nyomdában készültek!³⁰ Johann vom BERG 1541, Ulrich NEUBER 1542 óta működött mint nyomdász Nürnbergben; 1543-ban társultak.³¹ HOFFGREFF nürnbergi nyomdászkodásának szélső határévei tehát 1541 és 1549. Az új adat forrása sem el nem igazíthat, sem meg nem zavarhat minket azáltal, hogy a nürnbergi könyvnyomtatóról benne egyes számban van szó. Talán maga az eredeti levél sem volt szabatos fogalmazású, egy friss gyászában levő özvegy írta; a levél ismertetője pedig érthetően csak az áltatást érezte fontosnak.

A nürnbergi könyvnyomtatás kutatóinak és Veit DIETRICH bibliográfusainak lesz a feladatuk annak a tisztázása is, hogyan függenek össze az eddig problémátlanul „első” kiadásként nyilvántartott álimpresszumú nyomtatvány variánsai, nemcsak a már említett terjedelmi probléma, hanem a máris összehasonlítható címlapvariánsok miatt. Annyi ugyanis már most bizonyos, hogy a Nürnbergben, a Fenitzer-Bibliothekban őrzött, „Fen. 2500, 8°” jelzetű példányban a címlapon az első hat sor más szedés, mint a budapestiben.³²

Meglehet, hogy a budapesti példányt unikumként fogja majd nyilvántartani a Veit DIETRICH bibliográfia. Ha nem így lesz is, akkor is a könyv, amelyet e példány képvisel, egyedül való emléke lesz annak, hogy a XVI. század első felében erdélyi impresszumot külföldön áltatásul alkalmaztak. SÓLYOM JENŐ

Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban. A *Julius exclusus e coelis* a XVI. század legszemélyesebb szatirikus iratai közé tartozik. ERASMUS szerzősége ma már alig vitatott,¹ s napjaink szakértői közül jóformán csak A. RENAUDET képvisel más álláspontot.² Nem is az a célunk, hogy a szerzőség kérdését ezúttal újra felvessük, hiszen W. K. FERGUSON kiváló összefoglalása³ után e téren igazán kevés a mondanivaló. Magyar irodalmi vonatkozásait is tárgyalta már György Lajos,⁴ rámutatva, hogy ennek a II. JULIUS pápa ellen intézett ragyogó szatírának 1785 tájáról magyar fordítása is van Kovács Ferenc tollából, s ez mindmáig kiadatlanul hever a Kisfaludy Társaság kéziratárában.

Mint ismeretes, ERASMUS makacsul tagadta a dialógus szerzőségét, noha a kortársak nagy része, köztük LUTHER és MORUS, jól tudta az igazat. A nagy rotterdami elterelő mozdulatai nyomán több szerzői név került forgalomba (Fausto ANDRELLINI, Girolamo BALBI, Ulrich HUTTEN), s ez annyit jelentett, hogy a kiadások száma is egyre szaporodott.⁵ A nemzetközi ERASMUS-bibliográfia azonban nem vette észre, hogy egy nagyhírű magyar teológus, SZEGEDI KIS István egyik műve is tartalmazza a *Julius-dialógust*.

SZEGEDI KIS *Speculum romanorum pontificum* c. műve (RMK. III, 727) 1584-ben jelent meg Bázelban István fia gondoskodása folytán. A második kiadásra már két év múlva sor került (RMK. III. 747), s címlapján ezt olvassuk: „Omnia nunc ex Balei actis Pontificiis et aliis restituta, aucta, digesta, illustrata.” SZEGEDI eredeti

²⁹ KLAUS, Bernhard: *I. m.* 10. 1.

³⁰ Előbb *i. m.* 3. 1.

³¹ BENZING, Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main, 1952. 134. 1.

³² A rendelkezésre álló mikrofilmszalag öt kockájából csak az A1 r szedésbeli különbséget és az A1j r, A1iij r, B6 r, I3 v egyezését tudtam megállapítani. A budapesti példányban a címlével az A iv szerves része. KLAUS (*I. m.* 9. 1.) így adja a nyomtató nevét: „Hoffgraff”; ennek bizonyára az a magyarázata, hogy a nürnbergi példányban — a mikrofilmfelvételeiről megállapíthatóan — az „e” nyomata hibás. — A Fenitzer-Bibliothek a Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern egyik része. Nyilvántartott példány még: Berlin, Preussische Staatsbibliothek. KLAUS: *I. m.* 9. 1.

¹ Vö. FERGUSON, W. K.: *Erasmii Opuscula*. The Hague, 1933. 38—64. 1. A mű kritikai kiadása a 65—124. lapon. — ALLEN, P. S.: *Opus epistolarum Erasmi*. 12. köt. az 502. levél bevezetése. — HUIZINGA, Jan: *Erasmus*. Deutsch von W. KAEGI. Basel, 1941². 101—102. 1. — FLINTNER, A.: *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt*. Tübingen, 1952. 12. 1.

² RENAUDET. Au: *Érasme et l'Italie*. Genève, 1954. 112—113. 1.

³ *I. m.* 38—54. 1.

⁴ *Két dialógus régi magyar irodalmunkban*. Kolozsvár, 1928. 3—10. 1. (Erdélyi tudományos füzetek 12.)

⁵ A *Julius exclusus* könyvészetét lásd BORKING: *Ulrici Hutteni opera quae reperiri poterunt omnia*. Lipsiae, 1859, IV, 421. skk. 1. és FERGUSON: *I. m.* 55—64. 1.

kéziratának bővítése tehát megindult. E kiadás 133—153. lapján egy *Epistola P. Aesquilli de eodem* (ti. III. PÁL pápa) című gúnyirat olvasható, amelynek dátuma: „Romae III. Idus Novemb. MDXLVIII”.⁶ A mű harmadik, 1592-ben napvilágot látott kiadásában (RMK. III. 830) ez az epistola elmarad, s helyette a 134—181. lapon a *Dialogus de Iulio II. elegans et festivus*, az erasmusi opuscula olvasható. Az 1602-i negyedik kiadásban ugyanez a mű pontosan ugyanazon címmel és helyen, a 134—181. lapon található. A dialógus, csekély szövegromlásoktól eltekintve, teljes és ép. A két utóbbi kiadás 129—134. lapján JULIUS-ellenes epigrammák sorakoznak, több közülük HUTTENÉ. A névtelen kiadók ugyan nem tesznek ilyfajta célzást, mégis az a benyomásunk, hogy a *Dialogust* is az „eques Germanus”-nak tulajdonítják, mint az 1521-i milánói kiadás.⁷

Mindebből megállapítható, hogy SZEGEDI KIS ERASMUS iratát még nem ismerte, vagy ha igen, figyelemre nem méltatta, de művének további gondozói, német protestáns tudósok, 1592-ben már az ő európai tekintélyét is felhasználták e példatlan erejű pápaellenes támadás terjesz-

tésére. A magyar irodalomtörténetnek és a nemzetközi ERASMUS-kutatásnak pedig tudomásul kell vennie a *Julius exclusus* továbbélésének ezt a fonálát is. SZEGEDI művének van egy 1586-i német fordítása is (RMK. III. 748), ezt nem tudtam megvizsgálni,⁸ feltehető azonban, hogy nincs meg benne az erasmusi dialógus, mint-hogy az 1586-i latin sem tartalmazza. JOHN BALE (BALAEUS) angol teológus és történetíró (1495—1563) műveit⁹ szintén nem volt módomban tanulmányozni, de nézetem szerint felesleges is lett volna, mert a BALAEUS alapján megbővített második kiadás még nem veszi fel a *Julius exclusus*-t. Valószínűbb, hogy a nyomokat Itália felé kellene keresnünk, hiszen dialógusunk egy római gúnyirat helyére lépett, noha semmi sem zárja ki, hogy SZEGEDI kiadóinak éppen a *Pasquillorum Tomi duo* 1544-i zürichi vagy MELANCHTON 1557-i wittenbergi publikációja akadt a kezébe.¹⁰ Sajnálatos viszont, hogy ennek az eszmei és művészi szempontból egyaránt kiváló ERASMUS-opusnak mindmáig nincs magyar nyelvű kiadása. BÀN IMRE

⁶ P. AESQUILLI nevű szerző természetesen nincs, ez a csonka római szobor (a Pasquino, Pasquillus) névének véletlen vagy szándékos torzítása.

⁷ FERGUSON: *I. m.* 59. l., 13. sz.

⁸ A Debreceni Kollégium Nagykönyvtára a SZEGEDI-féle mű mind a négy latin kiadásával rendelkezik. Az 1602-i példány BOD Péter tulajdona volt!

⁹ Vö. *Dictionary of National Biography*. I. 961—962. l. — Az itt szóban forgó műve az *Acta Romanorum pontificum usque ad tempora Pauli IV.* Basel, 1538. és Frankfurt, 1567.

¹⁰ FERGUSON: *I. m.* 60. l. 15. és 16. sz.

FIGYELŐ

Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján. A száz éves évfordulók a világtörténelemben mérföldköveket jelentenek és még inkább azok egy tudományos intézmény életében. Különösen jelentősek az ilyen évfordulók egy olyan mozgalmas, eseményekkel teli, az egész emberiség fejlődését meghatározó történeti korszakváltó periódusban, mint amilyen a XX. század.

A Lenin Könyvtár centenáris története és fejlődése maga is példázza ezt a történeti korszakváltást, az áttérést a kapitalizmusról a szocializmusra — a könyvtárügy, a könyvtártudomány területén. A Rumjancev Múzeum könyvtára a szovjet hatalom évtizedeiben emelkedett a világ legnagyobb, legjelentősebb könyvtárainak, tudományos intézményeinek sorába, mi több: *a szocialista típusú könyvtár fogalmának egyik megtestesítőjévé.*

A lenini elvek alapján kialakult szocialista könyvtárügy hatalmas eredményei közé tartozik maga a jubiláló könyvtár is sokrétű funkcióival, a szocialista társadalom igényeinek kielégítésére irányuló tevékenységével. A magyar tudományos élet, és különösen a magyar dokumentáció és könyvtárügy úgy tekint a centenáriumát ünneplő könyvtárra, mint olyan testvérintézményre, amelyet neve és legmagasabb kitüntetése nemcsak kötelez, de amely e kötelezettségének megfelelően látja el feladatait.

E feladatok két vonatkozását szeretnénk kiemelni.

A szovjet tudomány elismert nemzetközi eredményeinek egyik legfőbb közvetítője a nagyvilágban a Lenin Könyvtár *kiadványcsere tevékenysége.* A Könyvtár 1959. évi beszámolója impozáns listában nyújt képet e tevékenységről, és a számok még csak nem is tükrözik a mögöttük levő valóságos tartalmi gazdagságát és változatosságát a szovjet kiadványoknak. Magyarországról e kimutatás szerint nem kevesebb, mint 18 intézménnyel folytat cserét a Lenin Könyvtár és az e tevékenysége által áradó kiadványok termékenyítőleg hatnak tudományos és kulturális életünkre.

Tevékenységének egy másik vonatkozása, ami a könyvtárakat legközvetlenebbül érinti, a Lenin Könyvtár *tudományos munkája.* Ennek méreteit és arányait az említett beszámoló tükrözi, és még azt is meglepi gazdagságával, változatosságával, aki figyelemmel kíséri a Könyvtár könyvtártudományi és bibliográfiai munkásságát. Elméleti, módszertani, bibliográfiai és a Könyvtár egyes állománytesteinek feltárására irányuló kiadványai arra vallanak, hogy a Lenin Könyvtár nemcsak gyűjtője, tárolója és terjesztője a tudományos ismereteknek és irodalomnak, hanem *hivatott alkotó műhelye is.*

A XXII. kongresszuson elfogadott új pártprogram távlatai minden bizonnyal tovább gazdagítják, fejlesztik és elmélyítik a Lenin Könyvtár munkáját a szovjet tudományos intézmények sorában. A *Magyar Könyvszemle* kifejezi azt a meggyőződését, hogy a 100. éves évfordulóját ünneplő Lenin Könyvtár becsülettel eleget tesz a kommunista társadalom felépítéséből reáharuló feladatoknak.

RÓZSA GYÖRGY

A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusán elfogadott *Programban* olvassuk: „A párt minden eszközzel előmozdítja, hogy a tudomány szerepe tovább növekedjék a kommunista társadalom építésében”. E gondolat további kifejtéseként hangsúlyozzák: a párt minden eszközzel elősegíti, hogy „... a tudományos és műszaki tájékoztatás, a bel- és külföldi tapasztalatok tanulmányozásának és elterjesztésének egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg”.¹

Az eszköz, amely hozzásegíti a tudósokat és a mérnököket ahhoz, hogy figyelemmel kísérhessék a világ tudományos és műszaki irodalmát, — a referáló folyóirat, amely sok országban kiadásra kerül. E folyóiratok száma gyors ütemben növekszik, s valamennyi lap valamely — leggyakrabban egy szűkebb — szakterületre specializálódik.

A Szovjetunióban a bel- és külföldi nyomtatott források központi feldolgozásával az 1952-ben létesített Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztatató Intézetet bízták meg.

Az Intézet munkájának 9 éves tapasztalatai teljes mértékben beigazolták, hogy a központi feldolgozás elve helyes, mert csak így lehet rendszerbe foglalni és általánosítani a bennük szétszórta adatokat.

A Tudományos és Műszaki Tájékoztatató Intézet létrehozását nemcsak a tervszerű szocialista gazdálkodás szükségletei diktálták, hanem a korszerű tudomány belső logikája és fejlődésének sajátos jellege is; e tudományban ugyanis két ellentétes irányzat érvényesül: egyrészt széleskörű differenciálódás folyik benne, — másrészt az objektív világ lényegébe való mélyebb behatolás, a különböző tudományos kutatások eredményeinek szembeállítására és a külsőleg heterogén tárgyak és jelenségek között fennálló szerves kapcsolatok feltárásának eredményeképpen a tudományos ismeretek szintetizálódnak, integrálódnak. Ez olyan új tudományos diszciplínák keletkezésére vezet, amelyek a tudományok érintkezési pontján alakulnak ki, ott, ahol e tudományok módszerei kölcsönösen áthatják egymást.

A tájékoztatási források állandóan növekvő mennyiségét két önálló áramlatra oszthatjuk: egy központilag felülről lefelé haladó, valamennyi nyomtatott forrást felölelő áramlatra és egy alulról felfelé haladó, a belföldi szakmai és szakmaközi tapasztalatokat magában foglaló áramlatra, amely a vállalatoktól indul ki.

Országunkban eléggé sikeresen oldották meg az első áramlathoz tartozó anyag, vagyis a nyomtatott tájékoztatási források központi feldolgozásának feladatát. Referáló folyóirat (*Referativnij Zsurnal*) jelenik meg, amely felöleli az egzakt tudományokat, a természettudományt és a technika szinte valamennyi területét. Ami a második irányt, azaz a kipróbált üzemi és szakmaközi tapasztalatok átvitelét illeti, ez a munka még sok kívánnivalót hagy maga után.

A szovjet *Referativnij Zsurnal* terjedelme évről évre növekszik. 1960-ban a lap sorozataiban kb. 700 000 referátumot adtak közre; ezeket több mint 11 000 külföldi és 3000 szovjet tudományos folyóirat, gyűjteményes munka, tudományos dolgozat, illetve a nemzetközi konferenciákról szóló beszámolók feldolgozásával nyerték; emellett feldolgoztak 90 000 belföldi, illetve a világ mintegy 90 országából származó, 65 különböző nyelven írott szabadalmi leírást.

Az elkövetkezendő években a referátumok száma nyilvánvalóan eléri az egymilliót. A folyóirat terjedelmének ez a gyorsütemű növekedése szükségessé tette, hogy spe-

¹ A szerk. megj.: Az SzKP XXII. kongresszusán elfogadott programjának a tudománnyal foglalkozó pontjai feldolgozva: A tudomány a kommunizmus építésének programjában. *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról.* 1961. 5. sz. 5—10. l.

ciális mutatókat készítsenek a folyóirathoz és arra kényszerítette a szerkesztőséget, hogy (az összefoglaló, kumulatív kötetek mellett) áttérjen a kérdések szűkebb körét felölelő füzetek kiadására.

Az utóbbi években rohamosan nő a *Referativnij Zsurnal* és az Intézet többi kiadványai előfizetőinek száma. 1961-ben az előfizetők száma meghaladta a negyedmilliót.

A belátható jövőben a *Referativnij Zsurnal* lesz — nyilvánvalóan — a tájékoztatás alapvető eszköze a tudományos dolgozók és a szakemberek számára egyaránt. Az Intézet figyelembe véve a kapott bíráló észrevételeket, megtette a megfelelő lépéseket a hiányosságok kiküszöbölésére. Új szaksoportosítást (új rovatrendszert) vezettünk be a lapba. A *Referativnij Zsurnal* különálló, nem nagy terjedelmű, a szovjet tudományban és iparban fennálló szakosítás szerinti füzetekben fog megjelenni. Az összevont köteteket az egyes füzetekből állítják össze. A folyóirat valamennyi sorozatába egységes szaksoportosítási elvet vezetnek be. Halaszthatatlan feladat a *Referativnij Zsurnal* színvonalának további emelése, többek között a világ tudományos és műszaki irodalmának maximális felölelése, a referátumok minőségének megjavítása, a szerkesztés és kiadás idejének jelentős lerövidítése, a különféle mutatók elkészítési idejének a minimálisra szorítása.

Ma a világ különböző országaiban megjelenő tudományos és műszaki periodikus kiadványok száma meghaladja a 80 000-et. Ebből a természettudományokra és a technikára körülbelül 45 000 folyóirat esik, ezekben évente több mint 3 000 000 cikk jelenik meg. Ezekhez a folyóiratokhoz még hozzá kell adni az egyes vállalatok által közreadott folyóiratokat, amelyeknek száma csupán az USA-ban meghaladja a 3000-et; ide kell sorolnunk továbbá a felsőoktatási intézmények kiadványait, melyeknek száma csupán az NDK-ban és az NSZK-ban eléri a 7000-et. A fentiekben kívül a világon évente több mint 200 000 szabadalmi leírást és szerzői tanúsítványt publikálnak. A világ együttes szabadalmi állománya meghaladja a 12 milliót.

Évről évre nő a kutatások eredményeiről szóló műszaki beszámolójelentések száma; az USA-ban pl. évente több mint 100 000 ilyen jelentést tesznek közzé, ezeket olyan intézmények készítik, amelyek pénzügyi támogatást kapnak a kormánytól. Rendkívül gazdag a könyvtermés is. Ma a világon közzétett könyvek száma meghaladja a 30 millió művet.

Az utolsó évtizedben a tudományos és műszaki tájékoztatás határai kibővültek, s a tájékoztatás mindinkább önálló területté válik, amelynek keretében a legkülönbélebb szakterületek dolgozóinak hatalmas kollektívái munkálkodnak. Az információs anyag feldolgozására szolgáló modern automatikus eszközök létrehozásának gondolata felkelte a terület iránt a matematikusok, a logika területének művelői, a nyelvészek, az elektrontechnika és az automatikus szerkezetek szakembereinek figyelmét.

A korszerű tájékoztató szolgálattal szemben támasztott legalapvetőbb követelmény az, hogy az anyagot gyorsan feldolgozzák. Ezt a feladatot csak abban az esetben tudjuk megoldani, ha az információ-visszakeresés (adatkeresés) jelenlegi manuális módját automatikus visszakeresési eljárással váltjuk fel. Ehhez azonban előzetesen egy sor bonyolult problémát kell megoldani.

Mindenekelőtt szükség van tökéletes információ-tárolási rendszerre. Ezzel kapcsolatban rendkívül fontos, a kiindulási anyag tömörítésére és a kisebbités hányadának emelésére vonatkozó kérdések merülnek fel. Az információ-tárolás rendszere és a visszakeresés elve az osztályozással, a szaksoportosítás kidolgozásával függ össze. Ez utóbbi kérdés alapvetően fontos.

Az automatikus visszakeresés problémájának megoldása elő kell, hogy segítse a tájékoztatószolgálat továbbfejlesztését, s az információ-kérők (kutatók) egyéni kiszolgálására való áttérést. Ebben rejlik a tudományos és műszaki tájékoztatás jövője.

Az általunk ismert módszerek és műszaki eszközök megvizsgálása az úgynevezett információs-logikai gépek gyakorlati létrehozásával kapcsolatos. Elképzelhető a jövőben, hogy az ilyen típusú tökéletesített gépek pótolni fogják a referáló folyóiratot.

Az utóbbi években a szovjet tudósok sikeresen megoldották az igen nagy elektronikus „memóriával” rendelkező információs gépek létrehozásának problémáját. Az ilyen típusú gépek alkalmazása nemcsak azt teszi lehetővé, hogy gépesítsük az információvisszakeresés folyamatait a világ tudományos és műszaki, illetve szabadalmi irodalmából feladott kérdések megválaszolásában, hanem azt is, hogy feldolgozzuk és kielemezzük a gép „memóriájába” bevitt tudományos-kutató munkákat, tudományos megfigyeléseket (a kémia, a fizika, a biológia, a meteorológia, a kozmológia stb. területén). Ezenkívül lehetővé válik, hogy óriási mennyiségű statisztikai adatot halmozzunk fel, illetve elemezzünk ki az ipari, mezőgazdasági, építkezési és szállítási munkák köréből, abból a célból, hogy megtaláljuk a népgazdaságfejlesztési terv optimális variánsait.

Az új információs gépek nagy előnye, hogy hosszú ideig tárolni tudják a „memóriájukba” bevitt alapvető információkat és módot adnak az igen gyors, automatikus adatvisszakeresésre, anélkül, hogy ezzel megbontanánk az információ egészét. A szerkezet szilárdságát és a „memória” hosszú évekre szóló megbízható működését magnetikus kapacitív elektronikus áramkörökkel biztosítjuk, mellőzve a mechanikus mozgó alkatrészeket.

Ahhoz, hogy az információt bevigyük a gép „memóriájába”, olyan elektronikus olvasó-szerkezetekre van szükségünk, amelyek automatikusan, az ember közreműködése nélkül átalakítják a könyvek és folyóiratok nyomtatott szövegét megfelelő elektromos impulzusokká. A szóban forgó szöveget le kell a különböző nyelvekről fordítani az egységes, az adott információs gép számára elfogadott nyelvre, amelyet a visszakereső típusú feladatok megoldására alkalmazva külön dolgoznak ki.

Az Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Tájékoztató Intézet információs gépet szerkeszt a kémia számára, ez az első ilyen típusú kísérleti információs gép.

A végrehajtott kísérletek kecsegtető eredményekkel jártak. Említésre érdemes, hogy a kísérleteket nem speciálisan erre a célra szerkesztett információs berendezések segítségével végezték, hanem közönséges, de speciális program szerint működő elektronikus számítógépeken. Az Intézet munkatársai által kidolgozott rendszer lehetővé teszi, hogy a szükséges információt a kémiai vegyületek karakterisztikái vagy a tájékoztató forrás alapján nyerjük.

Az így kidolgozott elvek továbbfejlesztése révén lehetővé válik, hogy nemcsak a kémia területén, hanem a tudomány bármely ágában is megkaphassuk a szükséges információt. Pontosabban: a kidolgozás általános elvei univerzálisak.

Nem kevésbé bonyolult és operatív az egyik nyelvről a másik nyelvre való fordítás problémája.

Az Intézet hozzáfogott a gépi fordítás kérdéseinek széleskörű tudományos és gyakorlati vizsgálatához. Megjegyzendő, hogy a legutóbbi időig az e téren folyó munkák túlnyomó többsége elvont, elméleti jellegű volt. Helyesebbnek látszik a gépi fordítás elméleti kérdéseit a gyakorlattal, a napirenden levő feladatokkal szoros kapcsolatban kidolgozni. Magától értetődik, hogy a kérdésnek ilyen módon való kezelése nem csökkenti az elméleti munkák jelentőségét. Éppen ellenkezőleg, az elméleti tételek azonnal gyakorlati alkalmazásának lehetősége jótékonyan hat az elmélet továbbfejlesztésére. Ezt már igazolták az Intézet dolgozóinak ilyen irányban megtett első lépései. A tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a gépi fordítással kapcsolatos gyakorlati és elméleti kutatásokat legésszerűbb ilyen megbízható, a kapott eredmények azonnali ellenőrzésére módot adó műszaki és kísérleti alapon folytatni. Ily módon reálisnak látszik, hogy az e téren folyó munkákat egy – a szükséges berendezésekkel rendelkező – központba egyesítsük.

Az információs munkák gépesítésének és automatizálásának sikere sok tekintetben attól függ, hogyan sikerül megoldani a nyomtatott információk automatikus bevitelét a megfelelő gépekbe. Köztudomású, hogy jelenleg a legjobb beviteli rendszer — vagyis a perforált szalagokról, illetve perforált kártyákról történő bevitel — csak olyan sebességgel tudja bevinni az adatokat az elektronikus (számjegyes) számítógépbe, amely másodpercenként nem haladja meg az 5×10^3 binér jelet. Márpedig az ember érzékszerveinek átbocsátó képessége másodpercenként kb. 2×10^7 binér jel, s ezeknek a fele a látószervre esik. Magnetikus szalag alkalmazása körülbelül egy hatvannyal fokozza az információ gépbe való bevitelének sebességét, de a bevívő csatornák átbocsátóképessége még így is kétszer-háromszor kisebb, mint az embernél.

Az információ automatikus bevitelének kérdése nagy jelentőségűvé válik a több-milliárd szóra tehető „memóriájú” információs-logikai gépek szerkesztésével kapcsolatban, szem előtt tartva, hogy ilyen gépet manuálisan feltölteni gyakorlatilag lehetetlen.

A gépi fordítás széleskörű gyakorlati alkalmazása szempontjából rendkívül nagy jelentősége van az automatikus olvasószervezetnek. Ilyen szerkezet nélkül a gép nem versenyezhet az élő fordítóval sem gazdasági tekintetben, sem gyorsaság szempontjából.

Figyelembe véve, hogy az információ elkészítésének utolsó szakasza mindenkor nyomtatott szöveg nyérése, meg kell előzni egy, az információs munka fejlődését esetleg gátló akadály kialakulását.

Ilyen akadállyá válhat az ún. klasszikus nyomdatechnika, amelynek technológiáját számtalan kézi művelet hatja át. Az információ komplex fejlődése olyan új feladatokat állít a nyomdai és a sokszorosítási tevékenység elé, amelyek számos esetben alapvetően eltérnek a szokásos nyomdai, illetve sokszorosítási feladatoktól. Olyan gyorsműködésű nyomdai szerkezeteket kell konstruálni, amelyek átalakítják az információs-logikai és fordítógépekről, illetve referálógépekről érkező impulzusokat látható szöveggé, jó minőségű nyomdai kivitelben. Biztosítani kell, hogy másolatokat és nagy mennyiségű levonatot is kaphassunk közvetlenül a mikrofilmekről, és bármely eredeti szöveget közvetlen leolvasással sokszorosíthatunk stb. Megjegyzendő, hogy a tökéletesített nyomdatechnika meghonosítása nagy hatást fog gyakorolni az információs kiadványok előkészítésére, amennyiben elmarad a kéziratok ismételt korrektúrája.

Az Intézet rendezésében lefolyt értekezleten megállapítást nyert, hogy a tudományos tájékoztatás kérdéseinek vizsgálatával kapcsolatosan a szovjet tudósok által végzett kutatómunka igen magas színvonalú és az alapvető területeken elért elméleti eredmények biztató távlatokat nyitnak.

Elképzelhető, hogy a jövőben országunkban egységes állami tudományos és műszaki tájékoztató szolgálat alakul ki, szigorúan központosított rendszerben, a jól szervezett szakmai tájékoztató intézetekkel összhangban úgy, hogy ez utóbbiak az üzemi (ipari) tájékoztató állomások munkájára épülnek majd.

A tudományos és műszaki tájékoztatás fejlesztését és tökéletesítését nemcsak műszaki szemszögből, hanem népgazdasági szempontból is mérlegre kell tennünk.

Megérett az idő arra, hogy olyan elméletet termetsünk meg, mely hozzásegítene azoknak a gyakorlati eljárásoknak a szabatosabb meghatározásához, amelyek a tudományos és műszaki tájékoztató szolgálat előtt állanak, az SZKP XXII. Kongresszusa által kitűzött feladatok világánál.*

A. I. MIHAJLOV

* Megjelent: *Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR.* 1962. 2. sz. 29—34. p.

H Í R E K

100 éves a Lenin Könyvtár. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Ebben az évben ünnepeljük a Szovjetunió Állami Lenin Könyvtára alapításának 100. évfordulóját. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítással emlékezett meg az évforduló jelentőségéről.

Hat tárló állott rendelkezésünkre a Könyvtár bejárati folyosóján. A férőhely korlátai megszabták lehetőségeinket. A Lenin Könyvtár és a Szovjetunió könyvtár-ügyének mélyreható ismertetésére nem vállalkozhattunk, mindössze olvasóink érdeklődését igyekeztünk felkelteni a jubiláló könyvtár és a Szovjetunió könyvtárügye iránt.

Kiállításunk anyaga kettős: 1. fényképek, szemléltető táblák, 2. könyvek, folyóiratok. Eddigi tapasztalataink szerint látogatóink figyelmét a képek keltették fel elsősorban. Fokozott mértékben számoltunk e körülménnyel a jelenlegi kiállítás előkészítésekor. A bemutatandó könyvek ugyanis, szinte kivétel nélkül orosz nyelvűek, ezért a fedőlapok szövege nem szól mindenkinek. Másfelől a rendelkezésünkre álló kiadványok külső formája nem mindig volt eléggé megkapó. Néhány gondos kivitelű, szépen tipografizált művet így is sikerült tárlóinkban elhelyezni, pl. B. B. ПАХОМОВ: *Kniznoje iszkusztvo* című, 1961-ben megjelent könyvtörténeti művét, K. I. БУЛИНСКИЈ és A. H. ЗСЛИН korrektorok számára összeállított kézikönyvét.

Anyagunkat négy tárgykörbe csoportosítottuk: 1. a Szovjetunió legnagyobb jelentőségű tudományos könyvtárai: elsősorban a Lenin Könyvtárra vonatkozó könyvek és képek, 2. a szovjet könyvtártudományi irodalom, 3. könyvtári periodikák, 4. LENIN és a könyvtárak.

A kiállított könyvek tekintélyes része ajánló katalógus és bibliográfia. Beszámolónk nem térhet ki e könyvek alapos elemzésére, néhány jellemző vonást szükséges azonban kiemelni. Rendkívül áttekinthetőek ezek a művek és a címléírásokat bőséges annotáció egészíti ki. Jelentős bibliográfiai munkát végez maga a Lenin Könyvtár. Kiadványai nemcsak a tudományos könyvtárak számára készülnek, hanem a közművelődési hálózat könyvtárosait is segítik. Pl. az A. A. HRENKOVOJ szerkesztésében, 1958-ban megjelent kitűnő munka a *Gyakorlati kézikönyv a falusi könyvtárak számára* című, 1956-ban megjelent mű.

Külön tárlóban helyeztük el a Szaltükov-Scedrin és az Akadémiai Könyvtárra vonatkozó ismertetőket, fényképeket. Végül

LENIN és a könyvtárak kapcsolatát igyekeztünk érzékeltetni egyik tárlónk anyagával. Ebben könyvtárak, olvasótermek képei szerepelnek, ahol LENIN dolgozott, és íráskok, tanulmányok, amelyek LENINnek a könyvtárak iránti érdeklődését mutatják.

Kiválik sorukból a formájában, tipográfiai megoldásában is szép könyv: *Lenin könyvtára a Kremben* címen, amely 1961-ben jelent meg Moszkvában, L. K. VINOGRADOV, B. V. PANKOV és A. F. BESZSZONOVA szerkesztésében.

A kiállítási folyosó falán helyeztük el azokat a fényképeket, amelyeket a budapesti Gorkij Könyvtártól kaptunk. Ezek a képek a Lenin Könyvtár sokrétű munkáját és egy-egy jellegzetes interieurjét mutatják be. Feltűnő és számunkra is intő példa, hogy a monumentális méretekkel mindig összefér a barátságos, szinte otthonos berendezés. A világítás megoldása, a kutatók munkahelyének kényelme mind az emberek iránti figyelmet, munkájuk megbecsülését tanúsítja. A restauráló műhelyekről, mikrofilmtárról, raktárakról készült felvételek a korszerű technika alkalmazásáról adnak fogalmat.

Néhány fotomontázszerűen összeállított táblánk a közművelődési könyvtárak nevelő-népszerűsítő munkáját dokumentálják. A „Könyvet a tömegeknek” mozgalomról írott *Pravda* cikk-részlet, a bibliobusz, könyvtári plakátok, távoli kis falusi könyvtárak felvillanó képei bizonyítják, hogy a könyv a Szovjetunióban valóban eljut a tömegek kezébe.

Felvetődik a kérdés, jelent-e számunkra tanulságot ez a kiállítás? Igennel kell felelnünk, van tanulnivalónk a szovjet könyvtáraktól. Hasznos lenne olvasók, könyvtárosok számára egyaránt, ha méreteiben is nagyobb kiállításon ismerkedhetnének meg a Szovjetunió könyvtárügyével. Gondolunk itt olyan jellegű vándorkiállításra, mint amilyen a könyvtárak történetét, az Országos Széchényi Könyvtár fejlődését ismertette meg az üzemekkel, a nagyközönséggel.

Elgondolkoztató körülmény számunkra az is, hogy milyen kevéssé ismerjük még a szovjet könyvtártudományi irodalmat. Számos könyvet, tanulmányt fordítottak már magyarra, különösen a közművelődési könyvtárosoknak szánt módszertani írást. Feltétlenül szükséges lenne néhány nagyobb koncepciójú művet is hozzáférhetővé tenni a magyar olvasók számára. Pl. L. A. LEVIN, P. A. SZAVICSKAJA és O. P. KORSUNOV bibliográfiai tankönyve 1958-ban jelent meg Moszkvában, magyar fordítása

még nincsen, bár valóban hézagpótló jelentősége lenne. Reméljük, kiállításunk erre is figyelmeztetett.

SÁNDI ERZSÉBET

A Ráday-Könyvtár jubileumi kiállítása. Korunk élénk ütemű életformája közkedveltette a kis terjedelmű, könnyen áttekinthető, lényeges mondanivalóját sűrítve feltáró kabinetkiállítások műfaját. Ebben a formában tárja most — Pécel után Budapestben — az érdeklődők elé az európai szintre mindig törekvő magyar tudományosság egyik jelentős fejezetét a közgyűjteménnyé válásának évszázados fordulóját ünneplő *Ráday-Könyvtár*, amely a köz- és irodalmi-tudományos életben oly jelentős szerepet játszó RÁDAY-család birtokából 1861-ben került a Dunamelléki Református Egyházkerület birtokába.

A számos unikumot bemutató értékes kiállítás az egész Ráday-Könyvtár keresztmetszetét óhajtja nyújtani, azonban — természetesen és helyesen — rányomja bélyegét az alapító és fejlesztő RÁDAYAK szelleme. Az első hat tárló RÁDAY Pál és RÁDAY Gedeon országos viszonylatban is jelentős XVI—XVIII. századi beszerzéseit mutatja be. A magyar teológiai irodalomból a SZENCZI MOLNÁR Albert-féle 1651. évi nagyváradi *Catechismus* és az 1577-ben kiadott ún. „hercegszöllősi kánonok” (*Articuli consensus*) a könyvtár unikumdarabjai. A nem-teológiai irodalom terén MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter most újra kiadott *Herbariuma* (1578) és BESSENYEI György egyik korai névtelen műve, a *Der Amerikaner* (1774) a kiemelkedőek. A könyvtár legrégibb kiadású könyve BESSARION bíboros *Adversus calumniatorem Platonis* c. művének 1469. évi római kiadása. Különös érdeklődésre tarthat számot RÁDAY Pál *Lelki hódulás* c. imádságoskönyvének sokáig elveszítettnek hitt első, kassai kiadása (1710), valamint ILOSVAI SELYMES Péter Nagy Sándorról szóló széphistóriájának 1591. évi kolozsvári unikum példánya.

A régi korszak minden egyes darabjának válogatása műértő kezekre vall: a könyvészeti érdekességhez mindig csatlakozik valamilyen köztörténeti-művelődéstörténeti jelezgetesség.

A Ráday-Könyvtár életében — amelynek története e hasábkon most kerül ismertetésre — a közgyűjteményi korszak a teológiai irodalom erős gyarapodását hozta magával. Ez természetes volt, hiszen a könyvtár a fővárosi református papképzés könyvtára lett. Nem maradt azonban félbe a régi, általánosabb jellegű gyűjtés

sem. Erről tanúskodnak a XVIII—XIX. századi magyar irodalom 1861 után beszerzett jelentős első kiadásai. E korszak jelentősebb gyarapodásai a SZEMERE Pál-gyűjtemény, az egyházenész ÁROKHÁTY Béla hagyatéka és a protestáns gályarabokra vonatkozóan jelentős BALOGH Elemér-gyűjtemény. A könyvtár ma is állandóan folyó feltáró-rekatalogizáló tevékenységének látható, igen értékes termékei többek között egy várpalotai vonatkozású eddig ismeretlen, unikum *Neue Zeitung* (1566) és KRUMBHOLZ Keresztély Pozsonyból száműzött evangélikus lelkész 1708-ban Hamburgban megjelent, szintén unikum kötete.

A kiállítás könyvtártörténeti szempontból sem érdektelen. Értékes dokumentumokat mutat be a RÁDAYAK széleskörű, egész Európára kiterjedő gyarapítási tevékenységével kapcsolatban. A könyvállomány fejlődésének vizsgálatát a régi katalóguskönyvek egész sora teszi lehetővé; ugyanitt láthatjuk a modern címléírásai gyakorlat fokozatos térhódítását is. A RÁDAYAK rendszeres kölcsönzési tevékenységét számos irat bizonyítja, ezeken többek között RÉVAI Miklós, KOLLÁR János és STÁHLY IGNÁC aláírásával.

A könyvtár történetére vonatkozó anyagot szervesen egészítik ki a Ráday-Leváltár és a Szemere-tár értékeesebb darabjai, így a *Recrudescunt*...-kiáltvány RÁDAY Pál kezétől származó fogalmazványa, RÁDAY Pálnak a protestáns vallásbadaságról 1712-ben III. KÁROLY előtt elmondott beszéde, BATSÁNYI Jánosnak RÁDAY Gedeonhoz tudóstársaság létesítése ügyében írt levele, KAZINCZAY, PERŐFI, ARANY, TOMPA eredeti kéziratjai.

A Ráday-Könyvtár kicsinyiségében is széles perspektívát nyújtó kiállítása az igazgató PÉTER Zoltán és munkatársai, különösen BELICZAY Angéla, valamint CSÁJI Pál szakértő kezét dicséri.

TÓTH ANDRÁS

Nemzetközi sajtómúzeum Hágában. Hágában nemzetközi sajtómúzeum nyílt meg. Az alapját egy magángyűjtemény vetette meg, ezt Willem N. Van der Hout félszázados munkával gyűjtötte egybe. Hout újságíró és író volt, amellest a sajtótudomány docense az utrechti egyetemen. A múzeum legfontosabb része a 7000 kötetes szakkönyvtár és az archívum, amely több százezer újságpéldányt tartalmaz a világ minden részéből. A könyvtár a szorosan vett sajtótudományi irodalom kívül nyomdásztörténeti és technikai irodalmat is tartalmaz. Könyvek és újsá-

gok mellett arckép- és karikatúragyűjtemény, végül politikai brosúrakönyvtár egészíti ki az érdekes új intézmény állományát.

D. B.

Az „Universal—Bibliothek” jubileuma. Az idei év első negyedében jelent meg a közismert német „olcsó” könyvsorozatnak, az 1867-ben alapított *Reclams Universal-Bibliothek*nek, a 9000-es sorszámot viselő füzet, amely Anna SEGHERS *Der Ausflug der toten Mädchen* című elbeszélését tartalmazza.

A sorozatról ebből az alkalomból feljegyzik, hogy az mindig a nemes értelemben vett népművelést igyekezett szolgálni. Első száma GOETHE *Faustját* terjesztette el nagy példányszámban; attól fogva a német irodalom jelentős művei mellett más nemzetek irodalmának is állandóan jutott hely, így a magyarnak is. A felszabadulás óta a sorozat elsőrendű feladatának tekinti — a kulturális, elsősorban az irodalmi hagyományok további válogatott feltárásán és széles körökben való terjesztésén kívül — a jelenkori szocialista elméleti irodalom megismertetését a dolgozók körében. Az *Universal-Bibliothek* egyes köteteit kommentáló elő- és utószavakat, valamint a magyarázó jegyzeteket a Német Demokratikus Köztársaság kiemelkedő szakemberei készítik.

Magyar szempontból az *Universal-Bibliothek* utóbbi éveinek terméséből kiemelést érdemel a legújabb magyar elbeszélők műveit tartalmazó füzet (*Ungarische Erzählungen aus drei Jahrzehnten*), továbbá a LISZT—BARTÓK év alkalmából napvilágot látott népszerű LISZT és BARTÓK életrajz. Az utóbbi (*Béla Bartók — Leben und Werk*) a vezető magyar zene tudós, SZABOLCSI Bence műve.

D. B.

100 éves az Egyesült Államok Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtára. 1862-ben létesült az Egyesült Államok Földművelésügyi Minisztériuma és annak 1000 kötetes könyvtára. Azóta a könyvtár 1186000 kötetes gyűjteménnyé gyarapodott, és így ma ez a könyvtár a Kongresszusi Könyvtár után a legnagyobb állami könyvtár az Egyesült Államokban. Az évforduló alkalmából Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtárnak nyilvánították. A Kongresszusi Könyvtár, a Nemzeti Orvosi Könyvtár és a szóban forgó jubiláló könyvtár együttesen töltik be az Egyesült Államokban a nemzeti könyvtár funkcióit.

Nemzetközi kiadványcsere az ázsiai és afrikai országokkal címmel RÓZSA György, az MTA Könyvtárának igazgatója cikket írt az Unesco könyvtári közlönyébe. Az 1960 őszén, a nemzetközi kiadványcsere tárgyában Budapesten tartott európai konferenciából kiindulva a szerző ismerteti az ázsiai és afrikai országokkal létesítendő cserekapcsolatok célravezető irányelveit: a kétoldali megállapodások minél sűrűbb hálózatát kell létrehozni, amelyek során az ázsiai és afrikai államok ne a fejlett országok könyvtárainak felesleges irodalmát, hanem az országépítő munkájukhoz elsősorban szükséges tudományos és műszaki irodalmát kell, hogy megkapják, mégpedig ne csak néhány, hanem minél több fejlett országból, a csere egyensúlyára való törekvés nélkül, a most kifejlődő országok javát és hasznát tartva szem előtt. Mindkét részről lehetőleg világnyelveken írt vagy legalábbis ilyen összefoglalókkal ellátott anyagot tanácsos cserélni, előzetesen kiküldött jegyzékek alapján, figyelembe véve a csere társak, illetőleg az egyes országok speciális igényeit.

Bulgária, Algéria és Portugália bibliográfiai tevékenységéről ad áttekintést a *Bibliography, Documentation, Terminology* c. sokszorosított Unesco folyóirat 1962. évi márciusi száma. Az Unesco eddig a *Bibliográfiai Világjelentések* c. sorozatban adott számot tagállamai bibliográfiai munkájáról és — bár ezt folytatni kívánja — eleget kellett tennie a gyors tájékozódás igényeinek is, figyelembe véve a sűrűn bekövetkező változásokat, a fontos új bibliográfiai vállalkozásokat. Az említett szám felsorolja a három ország legfontosabb bibliográfiai szerveit, a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiák címeit és számot ad az egyéb átfogó bibliográfiai kiadványokról.

Megjelent az Unesco kiadványainak teljes katalógusa, pontosabban azoknak a kiadványoknak a katalógusa, amelyeket az Unesco 1945 és 1959 között maga adott ki vagy amelyeknek kiadását pénzügyileg támogatta. A 217 lapos, 2674 tételt felsoroló könyv előbb az Unesco hivatalos tevékenységével összefüggő anyagot sorolja fel, majd a szervezet működésének egyes ágait veszi sorra és azokon belül ETO szakrendben regisztrálja a terjedelmes anyagot. Az Unesco égisze alatt készült filmek és dia pozitívek listája, az általános

mutató és a kiadók jegyzéke egészíti ki a kötetet, amely hasznos segédeszköze lesz mind az Unesco tevékenységi területével párhuzamos magyar intézmények, mind a nemzetközi szervezetek anyagával foglalkozó könyvtárosok számára.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács. AMűvelődésügyi Minisztérium 1962. július 20-án léptette életbe az Országos Könyvtárügyi Tanács feladatkörének kibővítésével megalakuló Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezeti és működési szabályzatát. A Szabályzat 1. §-a kimondja, hogy „az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács (korábban: Országos Könyvtárügyi Tanács) — az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet alapján — a könyvtárügyi és dokumentáció országos szakfelügyeletét gyakorló művelődésügyi miniszter szakmai tanácsadó testülete, amely tevékenységével a hazai könyvtárügyi és bibliográfiaügyi s a dokumentáció fejlesztését mozdítja elő. A Tanács a művelődésügyi miniszter felhívására, más hivatalos szervek felkérésére vagy saját kezdeményezéséből véleményt mond és javaslatot terjeszt elő a könyvtár- és bibliográfiaügyi, valamint a dokumentáció országos jellegű elvi és módszertani kérdéseiben.” — A 3. § kimondja, hogy „a Tanács tevékenységét az országos könyvtár- és bibliográfiaügyi, valamint a dokumentáció súlyponti feladatai határozzák meg.”

A mainzi Gutenberg-Múzeum új otthonának megnyitása. A nyomdászok hagyományos nemzetközi János-napi ünnepségeihez ez évben egy jelentős esemény csatlakozott: Mainzban június 24-én nyílt meg az újjáépített Gutenberg-Múzeum. A 2000 éves jubileumát ünneplő Mainz városa a hat évtizede fennálló Gutenberg-Múzeum korszerű és méltó új otthonának felavatását a jubileumi ünnepségek fénypontjának szánta. Ez az esemény azonban túlnő a lokális jellegű ünnepségek keretein, mert a most ünnepélyesen átadott épületben nemcsak GUTENBERG találmányát és életművét idéző emlékmúzeum, hanem a könyvnyomtatás világmúzeuma tárja ki kapuit. Az új Gutenberg-Múzeum nemzetközi gyűjtőhelye mindazoknak a nyomtatott, illetőleg tárgyi emlékeknek, amelyek a könyvnyomtatás feltalálása, valamint az egyes országokban való elterjedése, fejlődése szempontjából jelentősek. A könyvnyom-

tatás muzeális értékű emlékeinek gyűjtésével és korszerű kiállítás keretében történő bemutatásával azonban nem merül ki a Múzeum funkciója. A Múzeum igazgatójának, Aloys RUPPEL professzornak régóta szorgalmazott terve szerint a Gutenberg Múzeum a jövőben a könyv- és nyomdászattörténeti kutatások nemzetközi tudományos központjává fog fejlődni.

E program lényege már az alapítástól kezdve benne volt a Gutenberg-Múzeum célkitűzéseiben. Igaz ugyan, hogy a GUTENBERG születésének 500 éves évfordulójával kapcsolatban 1899 nyarán kibocsátott felhívás még csak GUTENBERG emlékére emelt múzeum alapítására tett javaslatot, de a jubileumi ünnepségek során — 1900. június 26-án — elfogadott határozat már jóval szélesebb perspektívában körvonalazta a Múzeum feladatkörét. E határozat szerint a létesítendő múzeum eredetiben vagy hasonmásban gyűjti, nyilvántartja és a nemzetközi kutatás rendelkezésére bocsátja mindazokat az emlékeket, amelyek a könyvnyomtatás feltalálása, illetőleg az egyetemes nyomdászattörténet szempontjából jelentősek. A határozat a Gutenberg-Múzeum mellett egy olyan könyvtár felállítását javasolta, amely a GUTENBERG-kutatás teljes anyagán kívül a könyvnyomtatás elterjedésének és fejlődésének egyetemes irodalmát is magában foglalja.

A Múzeum programja ezek szerint az alapítástól kezdve nemzetközi volt. Gyűjtő- és munkaköre nem korlátozódott a GUTENBERG személyével és találmányával kapcsolatos könyv- és nyomdászattörténeti dokumentumokra, sem egy korszak, illetőleg egyes országok emlékanagyára, hanem a lokális és nemzeti sajátos vonásokat is érzékeltetve a legújabb időkig kívánta szemléltetni a könyvnyomtatás és a vele összefüggő sokszorosító technikák fejlődését.

E nagyszabású program megvalósításának előfeltételei azonban nem voltak biztosítva. A Gutenberg-Múzeum szinte fennállásától kezdve helyhiánnyal és személyzeti nehézségekkel küzdött. Az első évtizedben a mainzi választófejedelmi palota e célra rendelkezésére bocsátott két helyiségben működött; állományilag és személyzetileg is függő viszonyban állt a mainzi Városi Könyvtárral. 1912-ben a Városi Könyvtárral együtt költözött át a Rajna partján felépült új könyvtáráépületbe, amely a második világháború után újra menedéket adott a Múzeum anyagának. Az új épületben némileg javult a Múzeum elhelyezése. Itt két nagyobb kiállítási terem állt rendelkezésre, amelyhez GUTENBERG emlékszobaként berendezett két kisebb

terem és a Gutenberg-könyvtár helyisége csatlakozott. A kedvezőbb elhelyezésből adódó lehetőségeket azonban a Múzeum nem használhatta ki kellő módon, mert munkaerőit egyre nagyobb mértékben vette igénybe a Múzeummal továbbra is szoros kapcsolatban álló és állandó személyzeti hiánnyal küzdő Városi Könyvtár.

Az első világháború és az azt követő inflációs évek súlyos megpróbáltatásokat róttak a Gutenberg-Múzeumra. Az 1901-ben alapított, nemzetközi összetételű Gutenberg-Társaság taglétszáma 700-ról 310-re esett vissza, s a Múzeum mellett bizonyos mértékig mecénási szerepet betöltő társaság feloszlásának veszélye is komolyan fenyegetett. Mainz városának támogatása azonban átsegítette a Gutenberg-Múzeumot a háború okozta nehézségeken. 1925-ben már 78 tanulmányt 7 nyelven közreadó monumentális kötettel (*Gutenberg-Festschrift*) ünnepelte a Múzeum fennállásának 25. évfordulóját. 1926-tól kezdve nemzetközi szakírók közreműködésével és egyre változatosabb, gazdagabb anyaggal jelent meg a Gutenberg-Gesellschaft — RUPPEL professzor által alapított és szerkesztett — nagytekintélyű évkönyvsorozata, amelynek hasábjain az elmúlt évtizedek során jó néhány magyar szerző tanulmánya is napvilágot látott.

A *Gutenberg-Festschrift* közreadását nagyszerű időszerű kiállítások követték; egyidejűleg felépült a Rajna-parti múzeum-épületben a GUTENBERG-műhely rekonstrukciója, amely a Múzeum legnépszerűbb látványosságaihoz tartozott. A Múzeum működése tehát ismét fellendült; az eredeti program megvalósításához, az egyetemes nyomdászattörténet emlékeinek méltó bemutatásához azonban az időközben lényegesen megjavult helyviszonyok mellett sem nyílt lehetőség. A Múzeum végleges és megfelelő elhelyezésére ebben az időben a mainzi dóm mögött két impozáns régi gótikus ház — a Zum Römischen Kaiser és a Zum König von England — látszott a legmegfelelebbnek. Az épületek felszabadítása és a Gutenberg-Múzeum céljaira való átalakítása meg is indult, de a terv keresztülvitele éveket igényelt. A korszerűen helyreállított Zum Römischen Kaiser-ban 1933 János napján nyílt meg az újonnan berendezett Gutenberg-Múzeum. A földszinten a GUTENBERG korabeli nyomdai berendezések és eszközök kiállítása, az első emeleten a GUTENBERG-emlékszobák, a második emeleten a könyvnyomtatás elterjedését szemléltető kiállítás tárult a nézők elé. A Múzeum írástörténeti anyaga és az 1501-től napjainkig terjedő nyomdászattörténeti kiállítás az adminisztrációs

helyiségekkel együtt továbbra is a Városi Könyvtár épületében maradt. 1940-re, a könyvnyomtatás feltalálásának 500 éves jubileumára tervezték a Zum Römischen Kaiser és a Zum König von England egyesítésével kialakítható kiállítási termekben a Múzeum anyagának teljesebb és egységesebb szempontok szerint felépített bemutatását. A második világháború kitörésekor a megkezdett átépítések elakadtak, a várost ért későbbi bombatámadások pedig romba döntötték a Múzeum mindkét épületét. Az értékes állomány ismét a Városi Könyvtár épületében nyert elhelyezést, s napjainkig csak szerény keretek között kerülhetett bemutatásra.

Több mint hat évtizedes nehézségek után a Múzeum most végre eredeti célkitűzéseinek megfelelő elhelyezésben, a korszerűen helyreállított Zum Römischen Kaiser-ban és az a mögött felépített modern épületszárnyban folytatja működését a Gutenberg-Múzeum. Az épület közepén foglalt helyet a Múzeum ablak nélküli kincseskamrája, amelyben a legnagyobb könyvértékeket, — kb. 3000 ősnymotatvány között a 42 soros *Gutenberg-Bibliát*, s az 1459-ben megjelent *Psalteriumot* — őrzik és tárják a látogatók elé. A 35 kiállítási teremben most első ízben kerül teljes egészében bemutatásra a Múzeum gazdag állománya. Jelentősen kibővíthetett a könyvnyomtatás technikai fejlődését korabeli gépekkel, illetőleg rekonstrukciókkal szemléltető kiállítási részleg. A GUTENBERG-műhely rekonstrukciója mellett XV. századi papírmalom, szerzetesi kódex-másoló- és könyvkötőműhely rekonstrukciója eleveníti meg a kódexek és a legelső nyomtatott könyvek előállításának különböző munkafázisait. A későbbi századok nyomdai felszereléséről egy 1722-ből való hírlapsajtó és az egyre tökéletesedő nyomdai gépek sora ad áttekintést, és pedig nemcsak holt muzeális tárgyként, hanem működés közben, az egyes munkafolyamatokat is bemutatva. A Zum Römischen Kaiser-ban nyert elhelyezést a 20 000 kötetes Gutenberg-könyvtár, amely a könyvnyomtatás irodalmának állandóan gyarapodó és a lehető legnagyobb teljességre törekvő központi könyvtára.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A lipcei Városi Könyvtár ritkaságainak átadása. A lipcei Városi Tanács 1962. június 4-én határozatot hozott arról, hogy a lipcei Városi Könyvtár kutatási célokat szolgáló állományát tudományos használatra a Karl Marx Egyetem könyvtárának

kell átadni. A Városi Könyvtár történetileg kialakult állományának 90%-a 1943 decemberében elpusztult, csak a biztonságba helyezett kéziratok és ősnymtatványok nem estek a bombatámadások áldozatául. A Városi Könyvtár 1951 óta közművelődési könyvtárként működött. A kutatók és az oktatók jogos igényrel léptek fel a ritkaságok hozzáférhetővé tétele érdekében, ezért történt meg most az átadás. Az Egyetemi Könyvtárba kerültek a következő gyűjtemények:

1. Robert NEUMANN, Heinrich FLEISCHER és Franz DELITZSCH *Catalogus librorum manuscriptorum, qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis* című művében szereplő kéziratok, beleértve az 1838 óta történt gyarapodást, összesen 1800 egység;

2. Otto GÜNTHER *Die Wiegendrucke der Leipziger Sammlungen und der Herzoglichen Bibliothek in Altenburg* (Leipzig, 1909) című művében a Városi Könyvtár tulajdonaként feltüntetett ősnymtatványok a veszteségek leszámításával, összesen 690 egység;

3. az autográf gyűjtemények, többek között LESSING—KÖBERSTEIN, CLODIUS, BENDEMANN, HÖNISCH NEU, NEUMANN és TAUT kéziratok, összesen 14 000 egység;

4. a még GOTTSCHED által alapított Német Társaság könyvtára a XVII. és XVIII. századból származó ritka nyomtatványokkal, összesen 1340 egység.

Az Egyetemi Könyvtár ezeket az állományrészeket „tartós letétként” vette át, és biztosítja számukra a legjobb tudományos kihasználást. A szakszerű megőrzésről és az eredeti jelzetsoportok szerinti felállításról a Könyvtár kéziratára gondoskodik.

Az Egyetemi Könyvtárban az átszállítás befejeztével kb. 9300 egységből álló, görög, latin, német és keleti kéziratgyűjtemény, kb. 3500 ősnymtatvány és mintegy 169 000 autográf kézirat áll a tudományos kutatás rendelkezésére.

Fényképgyűjtemény a XIX. századból. Köln város tulajdonába került a híres GERNSHEIM-fényképgyűjtemény, amely a XIX. századból származik és 36 db eredeti felvételt tartalmaz. A történelmi értékű gyűjtemény — értékét kb. két és félmillió márkára becsülik — eredeti birtokosa,

Helmuth GERNSHEIM a közelmúltban tért vissza angliai emigrációjából, ahova 1937-ben távozott, és most átveszi a kölni fotóművészeti múzeum vezetését. A múzeum gyűjteményének alapját a GERNSHEIM-féle fényképek alkotják, melyek között megtalálható a fényképezés feltalálójának, a francia Nicéphore NIEPCE első felvétele is, melyet 1826-ban lakásának ablakából készített. (N)

Régi fóliások preparálása. A jénai Friedrich Schiller-egyetem könyvrestaurátora új eljárást talált fel a régi pergamenek preparálására, illetve restaurálására. A könyv anyagához hasonló összetételű pergamen-nyvet készít alkohol hozzáadásával, s így bizonyos hőmérséklet mellett nemcsak régi írásokat vagy festményeket rögzít, de tartós védelmet tud adni a kopás, elhasználódás ellen.

Günter MÜLLER ezzel az eljárással sikeresen kezelt egy 1462-ből származó, hozzávetőleg 10 ezer márká értékű, 22 lapból álló ún. *Szegények bibliáját*. A művészien festett képek annakidején a Szentírással ismergették meg az írástudatlanokat.

MÜLLER egy XVI. századi könyvben 25 db 1588-ban kelt folyamodványt is talált, amelyeket a kérelmezők a szász választófejedelemhez intéztek. (N)

Ismeretlen kéziratok. 94 ismeretlen PAGANINI-levelet fedezett fel egy amerikai műgyűjtő az egyik londoni régiségkereskedőnél. A levelek a washingtoni Kongresszusi Könyvtár birtokába kerültek. — FALCKE zenetörténész 40 db Richard STRAUSTól származó eddig ismeretlen levelet talált a 15 éve elhunyt BISCHOFF zeneszerző hagyatékában. Ugyaninnen előkerültek még RILKE, REGER és LILIENCRONTól származó levelek is. — A leiningrádi Színház-, Zene- és Filmtörténelmi Kutatóintézet archívumában megtalálták GREG 15 db eddig kiadatlan levelét. — A Morva Múzeum zenei levéltárában BEETHOVEN eddig ismeretlen kantáta-kéziratát találták meg, amely nem szerepel ugyan műveinek katalógusában, de a szakértők remélik, hogy kétséget kizáróan meg lehet majd állapítani a *Mulandó tavasz* c. kantátáról, hogy a nagy zeneköltő egyik ismeretlen műve. (N)

SZEMLE

Szütün, Ivan Dimitrevics: Zsizin' dlja knigi. Red. D. KUPRIN, M. DEREVJANKINA. Moszkva, 1960, Goszpolitizdat. 279 l., 5 t.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti orosz könyvkiadás egyik legjelentékenyebb és legismertebb alakja, I. D. SZÜTIN — mint ezt a könyv előszavában N. NAKORJAKOV elmondja — 1922-ben ajánlotta fel kiadásra életrajzának kéziratát az Állami Kiadónak. A kézirat azonban akkor elkallódott, s csak a közelmúltban előkerült másolat alapján vált lehetővé a könyv megjelenítése.

SZÜTIN megkapóan érdekes könyvében leírja életének és könyvkiadói tevékenységének történeti, könyvtörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt figyelmet érdemlő eseményeit és tanulságait. 1851-ben, a sötét reakció korszakának egyik legelmaradottabb vidékén, a kozstromai kormányzóságban született, szegény emberek gyermekeként. Már 12 éves korában dolgoznia kellett; egyik nagybátyjánál, aki szücsmeister volt, vállalt munkát, s annak portékáját árusította a nizsnij-novgorodi vásáron, igen csekély fizetésért. 15 éves korában, végleg elkerülve hazulról, egy moszkvai könyvkereskedőhöz állt be tanoncnak, itt kezdődött el pályája, amelynek során az orosz könyvkiadás legjelentékenyebb vállalatának tulajdonosa, a vállalat lelke és vezetője, majd a forradalom után a szovjet könyvkiadás lelkes, megbecsült munkása lett.

A könyvkereskedőnél vállalt tanonckodás az akkori viszonyoknak megfelelően egyben cselédeskedést is jelentett. A nehéz munka még a jó fizikumú fiatalembert is kimerítette, de ez sem gátolta meg abban, hogy szüntelenül tanuljon, olvasson. Igyekezett még a könyvkereskedő is méltányolta, megengedve, hogy esténként 10 óráig égesse a faggyúmeccset.

A küzdelmes gyermekkort további szorgalmas munkával és szakadatlan tanulással eltöltött évek követték, s 1883-ban az akkor 32 éves SZÜTIN — egykori munkaadója támogatásával — Moszkvában, az

Iljinszkij-kapu közelében megnyitotta kis könyvkereskedését. Ebből létesült később, pénzes társak közreműködésével, a *Szütün és társai* könyvkiadóvállalat; ennek élén igyekezett SZÜTIN fiatalkori álmát valóra váltani: egészséges szellemi táplálékot, jó, szép kivitelű, olcsó könyvet adni a népnek.

Az életrajz több fejezetben át ismerteti az egykorú oroszországi könyvkiadás és könyvterjesztés körülményeit, azoknak a vállalkozóknak a tevékenységét, akik ponyvaregények, kezdetleges illusztrációjú, haladói történetek kiadása és jórészt vásárolók útján történt terjesztése révén akarták a maguk üzleti hasznát a nyomorgó írók és a vásárlók rovására biztosítani. Nem kevésbé érdekesek a könyvnek SZÜTIN kiadói céljait és ezek megvalósítását ismertető részei. Sorban jelentette meg, szép kivitelű tömegkiadásban az irodalom klasszikusait, Oroszországban addig soha nem látott példányszámban. A vállalat tevékenységének méreteire jellemző, hogy a tízes években az orosz könyvtermelés 25 százaléka a *Szütün és társai* kiadónál jelent meg.

A haladó szellemű könyvkiadási politika, amelyet SZÜTIN vallott és követett, természetesen szemet szűrt mind a könyvkiadást csak vállalkozásnak tekintő könyvkiadóknak, mind pedig a cári cenzúrának és a reakciói, korrupt bürokráciának. Különösen SZÜTIN haladó szándékú tankönyvkiadási tervei váltottak ki sok gáncsoskodást és zsarolást.

A könyvkiadási tevékenység leírásához hasonlóan érdekes olvasmány SZÜTIN visszaemlékezése GORKIJRAL, CSEHOVVAL és más híres kortárs-írókkal történt találkozásaira. CSEHOV buzdítására fogott hozzá *Kuszszoje Szlovo* című napilapjának megindításához. A terv megvalósítása természetesen nem ment könnyen; sok erőfeszítésbe és pénzbe került, míg SZÜTIN a cári cenzúra ellenállásával szemben megkapta a lapkiadási engedélyt. SZÜTIN kiadói tevékenysége természetesen a *Fekete Százak*

néven ismert reakciós terrorszervezet szemében is szálla volt, ennek jele volt a SZÜTIN-nyomda felgyújtása 1905-ben.

SZÜTIN már 66 éves múlt, amikor ki-tört a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Azt, hogy kiadói és emberi hitvallását, a nép szolgálatát nem üres frázisként, nem a haladó körök pénzére számító üzleti elvként fogta fel, az életrajz közvetlenül egyszerű fogalmazású, megkapó sorai tanúsítják. „Jó dolognak tartottam — írja — az egész gyáripárnak az igazi tulajdonos, a nép által történt birtokba vételét.” Állásfoglalása nemcsak szavakban, hanem tetteiben is megnyilvánult: a szovjet könyvkiadás lelkes, áldozatkész munkása maradt, egészen nyugalomba vonulásáig, amikortól kezdve a szovjet hatalom személyi nyugdíjat és lakást biztosított érdemei elismeréseként számára.

GORKIJ, CSEHOV, TOLSZTOJ, KUPRIN és más neves írók, közéleti emberek és gyári munkások SZÜTINhez írt és az ön-életrajzban közölt levelei, SZÜTIN-kiadványok illusztrációi gazdagítják, bőséges jegyzetanyag és terjedelmes névmutató egészíti a könyvét ennek a GORKIJ szavai szerint „jó orosz embernek, aki szereti hazáját, ismeri azt, és ereje szerint szolgálni igyekszik az ország érdekeit.”

DOBÓ ISTVÁN

Legyetek éberek! Antifasiszta művek ajánló bibliográfiája. Bp. 1961, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 302 l.

Már régóta aktuális egy olyan bibliográfia megjelentetése, amely a pedagógusok, könyvtárosok, közművelődési dolgozók s nem utolsósorban a fiatalok figyelmét felhívja a legjobb antifasiszta művekre. Van-e szükség egy ilyen bibliográfiára tizenhét esztendővel a fasizmus megsemmisítése után? Ugy gondoljuk, hogy a válasz ennyi év után is csak az egyértelmű igen lehet, mert mindenkinek meg kell ismernie ennek a szörnyű társadalmi jelenségnek a történetét, gyakorlatát, hogy soha többé vissza ne térhessen.

Ehhez nyújt segítséget a Szabó Ervin Könyvtár kiadásában, SZALAY György összeállításában megjelent bibliográfia. Elsősorban maga a vállalkozás érdemi meg a figyelmet. A bibliográfiához hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, nagy gond- dal rendszereztek és ismertetik az anti-fasiszta irodalmat. A munka témakörök szerint csoportosítja a műveket. Foglal- kozik a fasiszta rendszerek kialakulásával, országonként, kronologikus sorrendben; a második fejezetben a háborús tűzfész- kekkel, a harmadikban a második világ- háborúval s ezen belül a különböző ellen-

állási mozgalmakkal. A negyedik rész a *Fasizmus a második világháború után*, a befejező rész pedig a *Memento*, amely naplókat, búcsúleveleket foglal magába.

Minden fejezet először a dokumen- tumokat és a tudományos műveket sorolja fel, utána a publicisztikai munkákat, s legvégül következik a szépirodalom. Az összeállító gondos munkával minden egyes művet tartalmilag is ismertet.

Lelkiismeretes munkáról tanúskodik ez a bibliográfia. Megtaláljuk benne a leg- jelentősebb tudományos, politikai és szép- irodalmi antifasiszta kiadványokat, így például szerepel DIMITROV híres műve. *A munkásosztály a fasizmus ellen*, Thomas MANN: *Európa vigyázz!*, *A lipcsei per* stb.; a legértékesebb szépirodalmi alkotások: Thomas MANN, PRATOLINI, FEUCHT- WANGER, Leonhard FRANK, Bertolt BRECHT, Max FRISCH, ERENBURG, HEMINGWAY, SZIMONOV, SOLOHOV, MORAVIA, ARAGON egy-egy műve, ami elárulja, hogy a világ- irodalom legnagyobbjai mind felemelték szavukat a fasizmus ellen, pártállásra való tekintet nélkül.

Az összeállító főleg olyan anyagot akart felvenni a bibliográfiába, amelyhez az érdeklődők hozzá is jutnak. Mégis nem ért talán, ha felhívja a figyelmet pél- dául GEREPLYÉS László: *A döntés felé...* Németországi riportok (Bp. 1932), *Így élnek a nők a Harmadik Birodalomban* (Bp. 1934), LAJOS Iván: *Németország esélyei a német szakirodalom tükrében* (Pécs, 1939), SÁNDOR Pál: *Fasiszta munkakódexek* (Kolozsvár, 1934) c. művekre. Hasonló- képpen megemlíthetjük a magyarországi fehérterrortól szóló, magyar nyelvű, az emigrációban megjelent irodalmat (10—12 könyv).

A bibliográfia kiállítása szép, a címlap egyszerű, de kifejező: a fekete alapról kiugró fehér betűk jól illenek a témához.

A Szabó Ervin Könyvtár — mint általában többi bibliográfiájában is — fontos témát ragadott meg ismét, és a *Legyetek éberek!* bizonyára hozzájárul ah- hoz, hogy a könyv, az irodalom ezen a téren is hathatósan segítse a történelem megértését, a jelen súlyos politikai problé- mái közötti eligazodást.

M. Gy.

Tanulmányok a magyar—oroszi irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. I—III. kötet.

Egyedülálló vállalkozás eredményét veszi kézhez az olvasó, a magyar irodalom- tudomány és történetkutatás közös anto- lógiáját, amelyben a magyar—oroszi szel- lemi kapcsolatok közel kétezereves múlt-

járól első ízben kapunk szemléletes és torzítás nélküli összképet. Ismeretes, hogy a felszabadulás után a szellemtörténeti koncepciók jogos bírálatának utóhatásaként idegenkedést tapasztalhattunk az összehasonlító irodalomtudomány fogalmával és feladatkörével szemben. Az ellenforradalom időszakában sok tudománytalan elgondolás rontotta le a disciplina hitelét. Az Akadémiai Kiadó gondozásában most megjelent kötetek azt bizonyítják, hogy irodalom- és történettudományunk ma már olyan elméleti bázist épített fel magának, amely lehetővé teszi a marxista kutatási módszerek kialakulását. Így a jelen tanulmányok megjelenése az irodalmi kölcsönhatás vizsgálatának új, tisztultabb korszakát jelzi.

Szándékosan említettünk itt szellemi, illetve történeti kapcsolatokat a pusztán irodalmiak helyett, a gyűjtemény ugyanis helyes megfontolásból kiindulva a történetiség alapelvein épül fel, a legrégebb orosz nyelvemlékek magyar vonatkozásaiból indul ki, és bőven foglalkozik a két ország történetére döntő befolyást gyakorló haladó mozgalmak kisugárzásával a felvilágosodástól a szocialista forradalomig.

A felépítés átfogó szándéka, a méretek hazai viszonylatban kimagasló aránya, a részletes analízisben bővelkedő monográfiai azt bizonyítják, hogy tudományunk életünk sokban izmosodott az utóbbi évek folyamán, és szemben a közelmúlttal, ma már képes arra, hogy nagylélegzetű összegező munkák alapvetését végezze el. Ennek egyik előfeltétele éppen az az aprólékos és mélyreható elemző tevékenység, amely a tanulmányok filológiai részében jól gyümölcsözött.

A három kötetben sorakozó művek megoszlását úgy határozhatjuk meg, hogy egy részük a kimagasló alkotók hatásával foglalkozik, amittől nem választható el a monográfiaiak másik, jelentős csoportja, amely a klasszikusok fordításának értelmezési, stilisztikai, prozódiai problémáit boncolja. A műfordítás elvi kérdéseinek olyan szakavatott és sokban virtuóz történeti magyarázata, mint amilyen pl. GÁLDI László LERMONTOV és RADÓ György TOLSZTOJ tanulmányában olvasható, ritka csemege a szakmai érdeklődő, sőt a szakember számára is.

A monográfiaiak másik része a nagy történeti fordulók és jelentős progresszív irányzatok kölcsönhatását követi nyomon a korabeli sajtóban és kiadványokban. Néhány orgánummal, mint pl. az orosz *Kolokollal*, a *Nyugattal* vagy a húszas években megjelent *Kassai Munkással* külön tanulmány foglalkozik.

A kötetek végighaladnak a magyar sajtó egész történetén 1780-tól a felszabadulásig. Áttekintik nagy vonalakban azt a hírnyagot — későbbiekben a gloszszákat és kritikákat is —, amelyek jelzik, hogyan ver visszhangot az orosz kultúra a magyar szellemi életben. BOR Kálmán munkájában — *Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban 1780–1824* —, az adatok összegyűjtése, regisztrálása azzal az eredménnyel járt, hogy megbizonyosodhatunk róla, mennyivel régebbiek és sokrétűbbek a két néz közötti szellemi kapcsolatok, mint azt eddig hittük. BOR tanulmányának terjedelme és anyaga jól bizonyítja, hogy a sajtóban rejlő bizonyítékanyag felhasználása elengedhetetlen ahhoz, hogy megbízható képet nyerjünk homályos művelődéstörténeti problémákról. Ez még akkor is így van, ha a sajtó, jelen esetben a magyar hírlapírás őskoráig megyünk vissza, amikor még önálló hírforrásról és az orosz nyelv ismeretén alapuló értesültségről nem lehetett szó.

TARDY Lajos írása, amely ennek az áttekintésnek orosz megfelelőjét tárja eléünk, még több tanulsággal jár, mert olyan bizonyítékokba nyújt bepillantást, amelyek nálunk csaknem teljessen ismeretlenek. Élvezetes előadásmódja növeli az olvasó érdeklődését a XIX. század eleji orosz művelődéstörténet iránt.

NYIRÓ Lajos tanulmánya — *Adatok az orosz forradalmi demokraták múlt századi magyarországi fogadtatásához* — széleskörű kutatómunka eredménye, a múlt század utolsó harmadának sajtóorgánumait ha nem is merítette ki, de jó érvekként hasznosította. DOLTMÁNYOS István az orosz forradalmi narodnyikok mozgalmának hazai sajtóvisszhangját kutatva, érdekes és árnyalt képet ad arról a bonyolult folyamatról, amelynek során az aulikus, a liberális és a munkáslapok állásfoglalása kialakult. Műve nemcsak az adatfeltárás szempontjából sokatmondó, hanem mint történelmi elemzés is, amely egy ellentmondásos politikai fejlődés vetületi rajzával számos, eddig eléggé nem tisztázott hazai sajátosságra, kifejezetten magyar problémára hívja fel a figyelmet. Az ellenforradalmi negyedszázad sajtójának és szellemi életének vizsgálata szintén eddig kevésbé méltányolt tényeket mutat fel. Ezek a tanulmányok egy nagyon időszerű feladat első összegező megoldásaként kerültek a gyűjteménybe. LENGYEL Béla monográfiai és KÁMÁN Erzsébet SOLOHOV tanulmánya egyaránt azt bizonyítják, hogy a szovjet irodalommal kapcsolatos álláspont, az érdeklődés és véleményalkotás természete még ebben a nyomasztó peri-

óduiban is tükrözta a hazai szellemi élet megoszlását, jelentős írónk és gondolkodónk szabadságküzdelmét a butító ellenforradalmi propaganda ellen.

A stíluselemző tanulmányok közül kiemelkedik DIÓSZEGI András impozáns terjedelmű, bizonyító anyagban igen gazdag és önálló eredményekben bővelkedő, izgalmas esszéje TURGENYEV magyar követeiről. DIÓSZEGI itt feltárt eredményei nemcsak az összehasonlító irodalomtudományt gazdagítják, hanem legalább ennyire a magyar próza fejlődésének benünk élő képét is.

Nem az egyensúly, hanem a teljes igazság kedvéért nem hallgathatunk el egy ellenvetést sem: hiányoljuk a tanulmányok megoszlásában a szovjet szerzők közreműködésének arányát. Valószínűleg ennek tudható be, hogy feltűnően kevés azoknak a monográfiáknak a száma, amelyek a magyar klasszikusok orosz földön tett hatásával, a nagy apparátussal és hatalmas példányszámmal dolgozó szovjetunióbeli fordító-tevékenységgel foglalkoznak. A művelődéstörténeti, történelmi vizsgálatok között is túlnyomó részben a nálunk kirajzolódó tükörképet kutatják, az orosz művelődés megfelelő momentumairól pedig kevés szó esik. Különösen feltűnő ez a megoszlás olyan nagy egyéniségek visszhangjának esetében, mint PÉTERFI, JÓKAI, MÓRICZ, JÓZSEF Attila, vagy olyan történelmi sorfordulók irodalmi ábrázolását keresve, mint az 1848-i szabadságharc vagy a Magyar Tanácsköztársaság. Amennyire örömteli tény az, hogy egy kiváló szovjet irodalomtudós, Oleg ROSZSIANOV a legjobb hazai szakemberekkel egy szinten elemzi ADY forradalmi költészetének összetevőit és orosz gyökereit, éppannyira elgondolkoztató az, hogy a magyar kultúra és történelem oroszországi hatásának felkutatásában nem sikerült a gyűjteményhez méltó eredményeket felmutatni.

Másik megjegyzésünk gyakorlatibb természetű. Azok, akik fő kutatási területként az 1919–1945 közötti kulturális élet jelenségeinek elemzését és feltárását választották, ezt a művelődéspolitikánk számára annyira fontos periódust, nap mint nap akadályokba botlanak, mivel még ma, tizenhét évvel a felszabadulás után is erősen hiányos közgyűjteményeink idevágó anyaga. A tanulmánysorozat III. kötetében olyan monográfiák találhatók amelyek a további kutatás számára nagyjelentőségű és pótolhatatlan forrásokra apellálnak, ezek a források azonban alig vagy csak töredékesen állnak a hazai kutatás rendelkezésére. Legfőbb ideje volna, hogy a Széchényi Könyvtár végre kiegészítse

gyűjteményét — ha másként nem lehetséges, mikrofilm útján — az ellenforradalom időszakában megjelent baloldali, emigráns irodalom és sajtó ma még hiányzó termékeivel. Ennek a feltárási munkának nemcsak elvi, hanem gyakorlati következményei is fontosak, mert nemcsak arról van szó, hogy miről értesül a szakember, hanem arról is, hogy miként alakul társadalmunk tudata a saját múltjáról.

A tanulmányok sora rávilágít arra, hogy mennyire termékeny és reveláció hatású lehet két nemzeti kultúra történeti összefüggéseinek vizsgálata. Önként adódik ebből az az óhaj, bárha ezt a sikeres kezdetet újabb, merész vállalkozások követnék és kiépülne a magyar és a világnyelvek irodalma közötti kölcsönhatás marxista értékelésének rendszere. Éppennyire kívánatos volna, hogy hasonló összefoglaló munkálatok megvilágítsák a hazai és a szomszédos, baráti népek irodalomtörténeti kapcsolatait. Ezen a téren 1945 előtt alig folyt érdemleges vizsgálat, a feladat pedig sürgető és ösztönző erejű.

Fáradtságos, sokfelé ágazó és erősen összetett feladatot látott el KEMÉNY G. Gábor, a tanulmánykötetek szerkesztője. Az ő érdeme, hogy a széles időbeli távlatot átfogó, heterogén tematikájú gyűjtemény egységes, határozott és szilárd vázat kapott, a részmunkák és szintézisek kiegészítik egymást, és a monográfiák együttese harmónikus benyomást kelt. A szerkesztés hosszú időtartama alatt számtalan nehézséget és technikai akadályt kellett legyűrni, de hogy ez a szívós erőfeszítés célravezető, az is bizonyítja, hogy a Szovjet Tudományok Akadémia társintézménye a közeljövőben kiadja a tanulmányok válogatott gyűjteményét orosz nyelven.

ARDÓ MÁRIA

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. 676 l.

A magyar szocialista irodalom történetének feltárásában az utóbbi fél évtizedben egyre több eredmény született. Hogy miért csak ez idő tájt lendült fel a kutatás, arra a közismert tényeken kívül SZABOLCSI Miklós bevezetője is választ ad. Közül egy évtizedig a szocialista irodalom fogalmának és jellegének szűkkeblű értelmezése gátolta az előfutárok örökségének számbevételét. Az elmúlt években a hazai és a külföldi viták során lassan kibontakozott az a megfogalmazás, amely történelmi szemlélettel határozta meg a szocialista irodalom jellegét és irányát. Ez az álláspont tükröződik SZABOLCSI Miklós alábbi

megfogalmazásában is: a szocialista irodalom fogalmával „nem egyetlen stílus-irányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk . . . , hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét.”

E kötetben közreadott húsz tanulmány ennek a feladatnak a megoldását vállalta. Bár a bevezető jelzi, hogy még sok kérdés megoldásra vár, az összegezés pedig a továbbiak során fog elkövetkezni, és a tanulmányok más-más eszközökkel törnek a kitűzött cél felé, mégis már ez a kötet is jelentős eredményeket hozott. A tanulmányok jellegüknekél fogva három csoportba sorolhatók. Egy részük írói portrékat ad, másrészüket irodalmi-politikai mozgalmakat elemez, a harmadik csoport a kibontakozó szocialista irodalom fórumait, a folyóiratokat mutatja be.

E helyütt a harmadikként említett sajtótörténeti tanulmányokkal kívánok részletesebben foglalkozni, a kötetből kibontakozó összkép azonban megköveteli, hogy a többi tanulmányok számbavételét is köteleességének érezze a recenzens. Tudniillik a fentiekben jelzett elhatárolás a tanulmányokon belül nem lehet annyira éles, a problémák — a marxista kutatás természetéből következően — átszappannak a műfaji jellegeken. Az írói portrék között KIRÁLY István KOMJÁT Aladár költői pályaképét rajzolja meg az aktivista költőtől a szocialista realizmus esztétikáit valló művészig. Az 1910-es években pályáját kezdő GÁBOR Andorról szinte kismonográfia terjedelmű tanulmányában DIÓSZEGI András nyújt sokrétű elemzést. VARGA József irodalmi és publicisztikai cikkei alapján BÖLÖNI György fejlődéséről írt esszé. JÓZSEF Attilával két tanulmány is foglalkozik: SZABOLCSI Miklós a fennmaradt dokumentumok alapján JÓZSEF Attilának az 1918—1919-es forradalmak alatti napjait rekonstruálja, TAMÁS Attila az érett költő verseinek elemzésével körvonalazza költői világképét. SALYÁMOSY Miklós két emigráns írónak, GYETVAI Jánosnak és LÉKAI Jánosnak berlini emigrációja alatt, német nyelven megjelent és eddig jóformán csak hírből ismert műveit mutatja be. PÁNDI Pál a mártírhalált halt LUKÁCS László költői pályáját idézi fel. RÉVAI József kritikai és irodalompolitikai tevékenységének vázlatos bemutatására vállalkozott BODNÁR György. E csoporthoz csatlakozik VAJDA György Johannes R. BECHER költészetének magyarországi megismerését mérlegre helyező tanulmánya.

A felsorolt tanulmányok mindegyike foglalkozik a szocialista irodalom kialakulásának elvi problémáival, hiszen a

bemutatott alkotók életműve szervesen összeforrott a magyar szocialista irodalom történetével. Négy további tanulmány azonban már az irodalmi-világnézeti csoportosulások történetével foglalkozik. JÓZSEF Farkas a KASSÁK-féle aktivista kör és a belőle kiváló forradalmi szocialista írócsoport (KOMJÁT Aladár és társai) útjainak szétválását mutatja be, felidézve azokat az esztétikai, világnézeti vitákat, amelyek a kiválást követték, és amelyek az 1919-i proletárdiktatúra idején a teljes szakításhoz vezettek. A szocialista tömegkultúra elvi teendőinek felvetődését vizsgálja OSVÁTH Béla a Tanácsköztársaság színházpolitikájáról szóló tanulmánya. A csehszlovákiai Sarlós mozgalom történetét írta meg KOVÁCS Endre. A gazdagon dokumentált tanulmány a kezdeti SZABÓ Dezsői programtól, a paraszttromantikától a munkásosztállyal való találkozásig és a marxizmus megismeréséig megtett utat mutatja meg. A mozgalom társadalmi arculatának jellemzése mellett tagjai irodalmi érdeklődését is körvonalazza, és írótagjai világnézeti átalakulását is bemutatja. KISPRÉTER András az 1930-as évek végének és a negyvenes évek elejének munkásírói által létrehozott — önálló fórum hiányában antológiákban megjelentetett — alkotásait elemzi, bemutatva a rendelkezésre álló dokumentumok alapján az egyes antológiák szervezésének eszközeit és a kötetekkel kapcsolatos irodalmi és politikai visszhangot.

A sajtótörténeti tanulmányok önmagukban is, együttvéve is igen jelentős helyet foglalnak el a kötetben, hiszen a bemutatott folyóiratok mindegyike jelentős szerepet töltött be a szocialista irodalom kibontakozásának elősegítésében. A kronologikus sort KABOS Ernő *A Népszava Olvasótára 1917—1918-ban* című tanulmánya nyitja meg. A *Népszava* mellékletként megjelenő *Olvasótár* mindössze 39 alkalommal látott napvilágot, szervezése és létrehozása RÉVÉSZ Béla nevéhez fűződik. KABOS felvázolja a szociáldemokrata mozgalom kulturális problémákban való állásfoglalását, illetőleg a pártban belüli nézeteltéréseket. A tanulmány középpontjába az *Olvasótár* szépirodalmi anyagának felsorakoztatását helyezi. A szerző bemutatja ugyan azt az elméleti bizonytalanságot, amely az anyagkiválasztásban megmutatkozott, mégis kár, hogy vizsgálatait nem terjeszti ki az irodalomkritikai ismeretterjesztő cikkekre is, mert ezek vállalása még határozottabbá tette volna a kialakult képet. A következő tanulmányok már a proletárforradalom leverése utáni orgánumokat elemzik. SZABÓ György a KOMJÁT Aladár szerkesztésében Bécsben, ill. Berlinben megjelenő *Egységet*

elemzi. Vizsgálódásai a folyóirat elméleti platformjának kibontakozására irányulnak. Ennek érdekében mutatja be KASSÁK lapjainak az irodalom szerepéről hirdetett nézeteit, mert az *Egység* az ezekkel való vitában alakítja ki az avantgardtól elforduló, a proletkult sajátos alkalmazásán át a realizmust, a nyílt pártosság vállalását hirdető szocialista elveket. SZABÓ György a nézetek kifejeződését kíséri figyelemmel, a lap irodalmi és általános szerkesztési problémáira kevesebb figyelmet fordít. ERKI Edit *A 100%* című tanulmánya a legális, illetőleg féllegális körülmények között megjelenő hazai kommunista folyóiratot mutatja be. Széleskörűen sorakoztatja fel az illegálitásban levő pártnak a különböző kulturális mozgalmakban megnyilvánuló szervezői tevékenységét, így többek között a 100% kórus eredményeit, majd az 1927 augusztusában meginduló folyóirat gondos elemzését nyújtja. A tanulmányíró figyelme kiterjed szervezési kérdésekre, bemutatja a külföldi kapcsolatokat, a lap írótáborát (számos álnevet sikerül feloldania), és ami igen lényeges: sikerül részletesen elemeznie a lap célkitűzéseit és azokat az elért eredményekkel szembe-tesítenie. *A Monde magyar könyvei* címmel NAGY Péter az Henri BARBUSSE szerkesztésében megjelenő *Le Monde* című folyóirat kiadóvállalatának BÖLÖNI György, ARANYOSSY Pál gondozásában és KÁROLYI Mihály anyagi áldozatvállalásával 1930-ban megindított kiadványsorozat négy kötetének történetét és sajtóösszhangját mutatja be. E sorozatnak jelentős szerepe volt olyan művek megjelentetésében, amelyeket a Horthy-Magyarországon nem lehetett nyilvánosságra hozni. E tanulmány érdekes adatai arra figyelmeztetnek, hogy a baloldali és kommunista kiadványsorozatoknak mint szervezeti egységének a vizsgálata tanulságos és jelentős eredményekhez vezethet. CSANDA Sándor *Az Út küzdelme a csehszlovákiai szocialista magyar irodalomért* című cikkében az 1931-től 1936-ig megjelenő kultúrpolitikai folyóiratot elemzi. Feltárja keletkezési körülményeit, körvonalazza azt a szerepet, amelyet a Csehszlovákiai Kommunista Párt a cseh, illetve a szlovák nyelvű testvér-folyóiratok mellett *Az Útnak* szánt. A szerző portrészertő képet ad a folyóirat szerkesztőjéről, FÁBRY Zoltánról és egyik fő szervezőjéről, BALOGH Edgárról. Jellemzi a lap írógárdáját, bemutatja rovatbeosztását, szerkesztési elveit és a proletár olvasók megszólaltatására irányuló törekvéseit. Természetesen eközben főcélja megoldására törekszik: a szocialista kultúra terjesztésében elért eredményeket, illetőleg módszereket jellemzi. A tanulmány gaz-

dag forrásanyagra épül, a nyomtatásban megjelent adatok mellett a fennmaradt levelezés-anyagot is értékesíti. *Adalékok a Korunk történetéhez* címmel TÓTH Sándor közöl részletet egy készülő nagyobb tanulmányból. A folyóirat utolsó (1936–1940) periódusának szerkesztői gondjait mutatja be. A feltalálható levelezés-anyag alapján rajzol képet a marxista folyóirat anyagi gondjairól, az egyre nehezebb körülmények között dolgozó GAAL Gábor szerkesztő módszereiről, igényességéről. A két utóbbi említett tanulmány módszertani szempontból új lehetőségekre figyelmezteti a sajtótörténészt: az egykorú, személyes levelezés-anyag sikerrel hozzájárulhat a szerkesztőségi műhelymunka atmoszférájának felelevenítéséhez. ILLÉS László *Az Új Hang kritikai munkássága* című tanulmánya az 1938 januárjától 1941 júniusáig Moszkvában megjelenő folyóirat sokoldalú irodalmi, politikai vitáit és állásfoglalásait elemzi. E tevékenység bemutatásakor részben feldolgozott formában, részben bibliográfiai felsorolásban részletesen jelzi a vitapartnerek állásfoglalásait is. *Az Új Hang* tevékenységének másik irányát dolgozta fel a szerző egyik korábbi *Az Új Hang és a magyar-szovjet irodalmi kapcsolatok* című tanulmányában, e két írásban a folyóirat szinte teljes feldolgozását kapjuk.

A tanulmánykötet gazdag és szerteágazó anyagát két bibliográfiai összeállítás zárja: MAGYAR István műfajonkénti és kronologikus sorrendbe szerkesztve adja közre *Bálint György újságtörő és kritikus munkássága* című, közel 1200 tételt tartalmazó bibliográfiáját. E gazdag és nagyrészt eddig ismeretlen anyag a két világháború közötti korszak kutatója számára számos meglepetést tartogat. BOTKA Ferencnek *A magyar szocialista irodalom. Válogatott bibliográfia 1957–1960* címmel megjelentett összeállítása pedig az éves bibliográfiák késedelmes megjelentése miatt hézagpótló szerepet tölt be a kutatás folyamatosságának elősegítésében.

REJTŐ ISTVÁN

Magyarok és a Risorgimento. ÁCS Tivadar: *A magyar légionisták életrajzgyűjteménye.* — GÁTINÉ PÁSZTOR Mária: *A Risorgimento magyar bibliográfiája.* [Kiad. a] Magyar Risorgimento Emlékbizottság [és a] Hazafias Népfront. Bp. 1961. 207 l. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok. U. S. 12. 35.)

A Risorgimento-emlékév alkalmából megjelent munka bibliográfiai része az olasz nép függetlenségi mozgalmával kapcsolatos magyar és magyar vonatkozású

irodalmat kívánja számba venni. A folyóirat- és újságcikkekre is kiterjedő anyagot a bibliográfia összeállítója, a könnyebb áttekinthetőség céljából, tíz csoportra tagolta. (1. Az egész korszakra vonatkozó, összefoglaló művek; 2. Magyar—olasz kapcsolatok 1848—1849-ben; 3. 1850—1858. A magyar emigráció tagjainak kapcsolata MAZZINIVEL, tevékenységük a krími háború idején; 4. 1859: francia—osztrák háború; 5. CAVOUR és a magyarok (1859—1861); 6. Giuseppe GARIBALDI; 7. Az olaszthoni magyar légió; 8. Az 1866. évi háború; 9. A magyar légió Olaszországban; 10. Tanulmányok, naplók a Risorgimento-korabeli Olaszországról.) Az egyes csoportok élén rövid, átfogó ismertetések, a címleírások jelentős hányadánál pedig néhol tartalmi, néhol kritikai megjegyzések adnak útbaigazítást.

GÁTINÉ PÁSZTOR Mária gondos és igen hasznos munkát végzett a Risorgimento magyar irodalmának összeállításával, bibliográfiája nélkülözhetetlen segédeszköz lesz a további kutatások során. A kisebb szépséghibák, mint az írásjelek nem egészen következetes alkalmazása a címleírásokban vagy a mutató kisebb hiányosságai, nem mennek a használhatóság rovására. Tartalmilag itt két hiányt szeretnénk pótolni csupán, azt is azért, mert egy magyar vonatkozásokban bővelkedő, gazdagon dokumentált monográfiáról¹ és egy újkeletű elvi jelentőségű tanulmányról² van szó.

A kötet egészét tekintve, a kiadóra hárult volna a feladat, hogy összhangba hozza az életrajgyűjteményhez csatolt tételszámozott, de nem bibliográfiai igényű irodalomjegyzéket a Risorgimento magyar bibliográfiájával. A bibliográfia tételszámozása esetén az irodalomjegyzék párhuzamos címleírásai nélkülözhetők lettek volna. Ha erre nem volt mód, legalább a bibliográfiában szereplő címleírási formát kellett volna átvenni az irodalomjegyzékbe is.

HERNÁDY FERENC

1 AGRATI, Carlo: *Da Palermo al Voltorno*. Milano, 1937, Mondadori. 535 l.

2 HANÁK Péter: *Rapporti storici italo-ungheresi verso la metà del secolo XIX*. [Bp.] 1955, Akad. Kiadó. 211-234. 1. (Klny. az Études des Délégues Hongrois au Xe Congrès International des Sciences Historiques-ból.)

Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. 1962, OMK. 450 l.

A szakirodalmi dokumentáció gyakorlata és elmélete az elmúlt évtizedekben

világszerte olyan fejlődésen ment át, amelynek eredményeként az eredetileg csak lazán összefüggő elemekből — mint azt több szakíró is megállapítja — hovatovább egy önálló ismeretág kontúrjai kezdenek kibontakozni. Az igen gazdag, de főleg rész kérdéseket ismertető szakirodalom ellenére sem készült el eddig ennek a most kibontakozó ismeretágnak a sikerült szintézise.

Az ismeretkör korabeli egészét foglalta magában P. OTLET 1934-ben megjelent műve, amelyben a szerző a dokumentáció távlatokat kutató megalapozását adta. Közél másfél évtized múlva, 1948-ban az angol S. C. BRADFORD vállalkozott átfogóbb jellegű szakkönyv kiadására. Őt követte a holland TH. P. LOOSJES, aki a szakkönyvtáros szemszögéből vizsgálta a tudományos tájékoztatás rendszerét és a csehszlovák J. TOMAN, aki a dokumentációs munka gyakorlati teendőit foglalta össze. POLZOVICS műve kéziratának lezárása után jelent meg a román A. AVRAMESCU és V. CÂNDEA társszerzők könyve, amely a szakirodalmi dokumentáció elméletének és legújabb gyakorlatának összefoglalására törekszik.

POLZOVICS munkája a dokumentációs szakirodalom terén kétségtelenül nagy eredmény, s jelentősége túlnő a hazai kereteken.

A szerző nagy igényességgel kívánta a bonyolult téma korszerű, jellemző szintézisét nyújtani. A feladat, amelyre vállalkozott, nagyobb annál, semhogy egyetlen művel megvalósítható lenne, ezért munkáját a cél eléréséhez adaléknak vagy ahogy szerényen megjelöli „inkább kísérletnek” szánta.

A szerző könyvének csak gyakorlati részében szűkítette le vizsgálódási körét a dokumentáció legjelentékenyebb szakterületére: a műszaki és természettudományok dokumentációs szolgálatának körére. A mű egész alapvetésében, történeti és szervezeti vonatkozásaiban azonban a dokumentáció egyetemes megvalósulását tartja szem előtt, s így a cím megjelölésén túl lényegesen többet nyújt.

POLZOVICS könyve nyilvánvalóan sok vitára ad majd okot és nem is indokolatlanul. A viták egyrészt a kérdés lényegéből, másrészt a szerző egyéni véleményeiből adódnak. A könyv egyes tételei azért vitathatók, mert a dokumentációs munka számos alapfogalma és rész kérdése ma még nem egyértelműen tisztázott. Ez olyan ténykérdés, amely a szerzőt az elé a nehéz feladat elé állította, hogy a megnyugtatóan nem rendezett részproblémákat elemző módszerekkel tárgyalja. Vannak azonban a dokumentációnak olyan részei is, ame-

lyek ismertetésekor elemző módszerre nincs szükség az adott kérdés konkrét kimunkáltsága miatt. Ilyen esetekben a szerző beírta a tankönyvszerű leíró módszerrel. Nyilvánvaló, hogy a kötet szerkezeti rendjében, belső felépítésében éppen ezért bizonyos kettősség észlelhető, s egyes fejezetek feldolgozásában egyenetlenségek mutatkoznak.

A mű szerkezetileg négy részre tagozódik. Az I. rész az elméleti kérdések alapvetését nyújtja. E rész egyik érdekessége a 7. fejezet, amely a dokumentáció irodalmát ismerteti. Jó és hiteles összefoglalás.

Ebben a fejezetben foglalta össze a szerző a dokumentációs tevékenység mint ismeretkör alapjait. Felveti a kérdést, hogy a dokumentáció vajon eljutott-e már egy tudomány szak küszöbére. Szerinte ugyanaz a kérdés áll bizonyos vonatkozásban a vizsgálódás előterében, mint ami a rokon könyvtártudományi szakterület körében már néhány évtizede felmerült, nevezetesen, hogy beszélhetünk-e már könyvtártudományról vagy sem. Polzovics kapcsolatba hozza ugyan a dokumentációs tevékenységet (mint tudományt) a „könyvtártudománnyal”, de a laza célzás után kifejti sajátos véleményét is. Eszerint a dokumentáció természeténél fogva különbözik a könyvtári tevékenységtől, ezért ismeretkörének tudományos minőségét ettől függetlenül kell megvizsgálni. Nyilvánvaló — véleményünk szerint —, hogy ilyen éles elkülönítés könyvtári és dokumentációs tevékenység között — függetlenül tudományos minőségüktől — nehezen fogadható el.

A vitára leginkább okot adó kérdéseket a szerző könyvének 5. fejezetében — *Dokumentáció és könyvtári tájékoztatás* — fejti ki. Ennek az okfejtésnek az lényege, hogy a szakirodalom tartalmi mélységeinek feltárására s érdemi feldolgozására jó hatásokkal csak a dokumentációs intézmények alkalmasak szakmailag magasan képzett munkatársaikkal. A könyvtárak állománygyarapító, gondozó, megóvó és feltáró munkájuk során statikus jellegük-nél fogva hagyományos szemléletet képviselnek a dokumentáció aktív, gyors, sokszor kiadói és üzleti szemléletével szemben.

E felfogással azért nem tudunk egyetérteni, mert a szerző véleményünk szerint a dokumentációs tevékenységet eleve *eszményíti*. Úgy tünteti fel, mintha minden dokumentációs munkaterület világszerte a legtökéletesebb, kifizonomult sajátos szervezetszabványban, a legaktívabb módon és tudományosan felsőfokon képzett szakemberekkel a legmélyebb és legmagasabb szintű érdemi szolgáltatásokat nyújtaná. A dokumentáció fejlődése azonban világ-

szerte korántsem egységes, a valóság az eszményi ábrázolástól nagyon is eltér. Fejlett dokumentációval rendelkező országok egymás közt és önmagukban is vitakoznak elvek és gyakorlat kérdéseim. Természetesen a könyvtárügy is heterogén, nyilvánvaló azonban, hogy a könyvtárügy terén ma már más a helyzet, mint ahogy azt a szerző ábrázolja. Szerinte a könyvtár, egyszerű referenzszolgálatával, szerény, eseti igényeket kielégítő bibliográfiák készítésével, állományi jegyzékeivel, a dokumentációs munkát időnként megközelítő irodalomkutatásaival teljesíti kulturális-tájékoztató feladatát. A valóságban azonban ezen a téren ma már más a helyzet mind a szolgáltatások szintjét, mind pedig terjedelmét illetően.

A korszerű könyvtár már távolról sem az az álmatag, statikus művelődési intézmény, amely akkor volt, amikor a múlt században a dokumentáció kilépett belőle. A korszerű tudományos könyvtárban az épület hármas tagoltságából is adódó műszázadbéli merevség ma már feloldódott, s egyre inkább feloldódóban van. A tudományos szakkönyvtárak szakosított olvasótermeiben ma már ugyanolyan művelt és tudományosan képzett szakemberek is működnek s tudományos értékű tájékoztatást adnak szóban és írásban, mint a dokumentációs intézményekben. Ma már a könyvtár sem csak a saját anyagát közvetíti az olvasónak, a hozzá fordulónak. Arról sincs ma már szó, hogy a könyvtár feltáró munkája csak a könyvanyagra korlátozódna. A könyvtár is foglalkozik a szakirodalom érdemi feltárásával. A határok elmosódtak, s egyre inkább el fognak mosódní. Szó sincs róla ma már, hogy a korszerű tudományos könyvtár csak tároló hely. A könyvtár a „custos” szerepéből kilépett, *tartály helyett forrássá* alakult, s ez a fejlődés világszerte egyre határozottabb alakot ölt. Éppen e fejlődés jegyében alakult ki a világ sok és számottevő területén az a — véleményünk szerint helyes — felfogás, amely a könyvtári és dokumentációs tevékenységnek azonos és egységes szemléletét képviseli. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy ne alakulnának ki ott, ahol erre szükség van, a könyvtári munkától sok tekintetben elvonatkoztatott vagy teljesen függetlenített, „tisztaprofilú” dokumentációs intézmények, szervek, központok stb. nagyszerű, gyors, hiteles szolgáltatásokkal. A magunk részéről azonban nem tudunk egyetérteni azzal a megállapítással, hogy a könyvtári és dokumentációs tájékoztatás „mind tárgyában, mind módszereiben annyira eltér, hogy egyiket sem lehet a másik megnyilvánulásának tekin-

teni, s ezért mindkettőt sajátos tájékoztató tevékenységnek kell minősíteni." (61. l.)

Úgy véljük tehát, hogy a dokumentáció nem egy sajátos feladat, hanem olyan tevékenység, amely a korszerűen értelmezett, hasonló jellegű tudományos könyvtári tevékenységgel alapszabványban egyezik, ha azzal részleteiben minden tekintetben nem is azonos. Más szóval, ha a dokumentáció a könyvtári tájékoztató munkának nem is „egyik szektora”, annak célszerűségi szempontból egyes esetekben önállóított vagy önállóítható végrehajtási formája.

Tudjuk jól, hogy a fejlődés világszerte sok egyenetlenséget mutat ezen a téren, hazai vonatkozásban sem egységes. Bizonyosnak vehetjük azonban, hogy a könyvtári munka egyre fokozódó elmélyülése, szakmai részterületek felé tudományos igényességgel hajló törekvései a korábbi „statikus” könyvtári szemléletet olyan aktivitással telíti, amely a könyvtári feltáró és tájékoztató munka s a dokumentációs munka közötti vélt éles különbségeket végül is elmosza. A kétféle munka szükségzerű egymásra utaltságában kell megkeresni a fejlődés nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő, egymást támogató, harmónikus útjait. Úgy véljük, hogy Polzovics gazdag tartalmú munkája nagyon is alkalmas lesz arra, hogy vitákat serkentsen, s ezáltal értékesen vigye előre hazánkban e kérdés korszerű kialakulását.

Polzovics művének II. része történeti áttekintés, dióhéjban számos érdekes új adattal. A könyv III. része a dokumentáció szervezeti formáit, a nemzetközi s a nemzeti szervezeteket ismerteti. A szerző külön tárgyalja a szocialista s külön a kapitalista országok dokumentációs kérdéseit. Jó áttekintést ad arra vonatkozólag, hogy az egyes országokban milyen elvek szerint rendezték a dokumentáció ügyét. Ez a rész eredeti módszerekkel, teljesen úttörő jelleggel vizsgálja a dokumentáció helyzetét, szervezetét s problémáit az egyes országokban azzal a törekvéssel, hogy a jellegzetes alapelvek jussanak maradéktalanul kifejezésre.

A IV. rész, amely terjedelemben az egész mű mintegy 55%-a, a dokumentáció működését öleli fel, tehát útbaigazítást kíván nyújtani a gyakorlati munkában. E IV. rész hét fejezete foglalja magában a dokumentáció forrásaira, a forrásanyag feldolgozására, a feldolgozott anyag osztályozására és rendszerezett tárolására, valamint közreadására vonatkozó ismereteket. Bemutatja az új típusú dokumentációs szolgáltatásokat, a visszakereső dokumentációs tájékoztatást (információ), a

dokumentációs szakfordítás szervezeti formáit és módszereit, valamint a fordításnyilvántartás szervezetét és fontosságát.

A könyvnek ez a IV., súlyponti részé könyvtári és (könyvtáron kívüli) dokumentációs szakemberek számára igen sok értékes anyagot tartalmaz.

A felhasznált szakirodalomra való utalás az egyes lapok alján, jegyzetekben szerepel. A szakirodalom rendkívüli bősége miatt nem közli a szerző az egyes fejezeteket érintő irodalom teljes összeállítását. Erre annál kevésbé van szükség, hiszen Otto FRANK három évenként teszi közzé a dokumentáció legújabb szakirodalmát.

A vaskos kötetet forgatva szemünkbe ötlik a mű néhány tárgyi hiányossága. Nines kidolgozva sokoldalúan a dokumentációs anyag osztályozásának kérdése, a szerző az ETO ismertetése mellett csak a tárgyszavas osztályozás kifejlesztését adja. Csak függelékben foglalkozik a mű nem a szerző, hanem BALÁZS Sándor tollából a dokumentációs tájékoztatás gépesítésével és a technikai szolgáltatások kérdésével, talán azért, mert a gépesítés még nagyon is nyitott kérdés. Nem egy országban, ahol eddig komoly kísérletek folytak, mint pl. Hollandiában a kísérletek megtorpantak. Az új út, lehet, hogy csak évek múlva alakul ki. Hiányzik a kötetből a dokumentáció és a szerzői jog ma még ugyan nyitott, de mindenképpen érdeklődésre számotartó kérdésének ismertetése. Hiába keressük a vállalati dokumentációkérdéseivel foglalkozó fejezetet, a könyv túlnyomórészt a nagy intézmények munkájáról szól, a vállalati dokumentációra vonatkozó egyes megállapítások és utalások a könyvben szétszórtan találhatók. E hiányosságon csak részben segít a tárgy- és névmutató.

A mű sikerült technikai előállításáért dícséret illeti az OMK házi sokszorosítóját és kötetzetét.

Összegezve az elmondottakat úgy véljük, olyan művel gazdagodott a hazai és a nemzetközi dokumentációs és könyvtári szakirodalom, amelyre — egyes vitatható tételei ellenére is — büszkéek lehetünk.

TOMBOR TIBOR

Új orvostudományi bibliográfiánk.

Századunk eleje óta több kísérlet történt a magyar orvosi irodalom módszeres feltárására mind összefoglaló¹, mind szak-

¹ Győry Tibor: *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472—1899*. Bp. 1900; *Új: A magyar orvosi irodalom*. 1—6. évf. 1904—1909. Bp. 1905—1910.

ágazati bibliográfiák² formájában, ezek azonban többnyire egyéni kezdeményezések voltak, amelyek folytatására nem került sor, vagy ha igen, hamarosan abba maradtak.

Alapvető fordulatot jelentett ezen a téren az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ gondozásában megindított kurrens kiadvány, az 1957 óta megjelenő *Magyar Orvosi Bibliográfia*. Ezt követően csakhamar hozzákezdtek a retrospektív feltáráshoz is, és az elmúlt két esztendőben nem kevesebb mint *hét* tekintélyes kötettel bővült a magyar orvostudomány könyvészete. Közülük hat különböző orvosi szakok irodalmát öleli fel,³ ezek mindegyikére jellemző a könyveken kívül a folyóiratcikkeket, gyűjteményes munkák részeit, tanulmányúti, kongresszusi beszámolókat, a magyar szerzők külföldön megjelent közleményeit, a népszerű, ismeretterjesztő műveket és a határterületek anyagát is. Közös vonásuk továbbá, hogy egy-egy közleményt, ha tartalma úgy kívánja, több szakcsoportban is szerepeltetnek. A hetedik — a megjelenés időrendjében első —

kötet⁴ csak a Magyarországon megjelent önálló műveket tartalmazza szakra, terjedelemre és a sokszorosítás módjára való tekintet nélkül (de a különlenyomatok kivételével).

A bibliográfiai értékének megítéléséhez feltétlenül választ kell adnunk két kérdésre. Az első kérdés az, szükség van-e ilyen bibliográfiákra? Minthogy a természettudományok esetében közismerten a nemzetközi szakbibliográfiák a vezető szerep, indokolt-e egyáltalán pusztán magyar anyagot tartalmazó orvosi bibliográfiák készítése? A kérdésre igennel kell válaszolnunk, hiszen ezek a retrospektív összeállítások nemzeti tudománytörténeti és bibliográfiai értékükön kívül igen jelentős segítséget nyújtanak a korlátozott nyelvtudással rendelkezőknek, az egyetemi hallgatóknak, a kezdő kutatóknak; másrészt a magyar szakirodalom ismerete különösen értékes a hazai tudományos kutatás helyzetének, eredményeinek, illetve hiányosságainak felmérése szempontjából is.⁵

A másik felvetődő kérdés a szakágazati bibliográfiák, a valamennyi szak könyvanyagát összefoglalóan feltártó kötet és a kurrens orvosi bibliográfia felesleges ismétléseivel, „átfedéseivel” kapcsolatos.⁶ Az ismétlések ténye nyilvánvaló. Az 1945 és 1956 között megjelent és a *Magyar orvosi könyvek*...-ben szereplő művek címei megismétlődnek a szakágazati bibliográfiákban. A kurrens orvosi bibliográfia 1957 óta közli a könyveket és cikkeket egyaránt, a szak-kötetekben tehát ezek már másodszor kerülnek leírásra. További átfedésekre vezet a szakágazati bibliográfiai határterületi anyagközlése. Akarva-akaratlan felvetődik a kérdés: nem lett volna helyesebb megoldás 1956-ig a könyvek és cikkek együttes közreadása egyetlen összefüggő jól kidolgozott szakrendszerben? Az 1957 — a kurrens bibliográfia megindítása — utáni anyagról pedig öt vagy tízeves kumulációk kibocsátása ugyancsak az egész irodalomról? Ez — helyes utalási rendszer kidolgozása, a kurrens bibliográfia mostani szakrendszerének a szükséghez mért finomítása után — megvalósítható lenne és az ismétléseket kiküszöbölné. Mégsem tartjuk célszerűnek, bár csak egyetlen, de igen nyo-

² MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904*. Bp. 1904; TEMESVÁRY Rezső: *Magyar gynaekológiai bibliographia és repertorium 1900-ig*. Bp. 1904; DONOGÁNY Zakariás — LIPSCHER Sándor: *Magyar orr- és gégegyógyászati bibliográfia és repertorium 1903-ig*. Bp. 1906; KELEMEN György: *Magyar fül-orr-gégészeti bibliographia 1801—1924*. Pécs, 1926; HINTS Elek: *A magyar nőgyógyászati irodalom 1925-ig*. (litográfia); KERTÉSZ János: *A magyar közegészségügy bibliográfiája*. Bp. 1939; NOVÁK Ernő: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája*. Bp. 1939; PREISICH Kornél: *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz éve*. Bp. 1950; HUSZÁR György: *Magyar fogászati bibliográfia*. Bp. 1955; ZNAKOVSKY Emma: *Közegészségügyi bibliográfia 1945—1954*. Bp. 1959.

³ DÖRNYEI Sándor: *Magyar orvostörténeti bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. VI, 275 l.; BÓKAY János: *Magyar szülészeti nőgyógyászati bibliográfia 1926—1944*. Bp. 1961. X, 504 l.; GOSZLETH Tibor: *Magyar szülészeti-nőgyógyászati bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. IV, 472 l.; DURAY Aladár—RÓZSA Imre: *Magyar fül-orr-gégészeti bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. 221 l.; VÁRI István — BETKÓ János: *A magyar szemészet bibliográfiája (1945—1960)*. Bp. 1961. 264 l.; VÁLYI Edit: *Magyar stomatológiai bibliográfia (1945—1960)*. Bp. 1961. IV, 568 l.

⁴ DÁVID József—DEÁK Imre—DÖRNYEI Sándor: *Magyar orvosi könyvek bibliográfiája (1945—1956)*. Bp. 1960. III, 402 l.

⁵ GOSZLETH T.: *i. m.* I, 1.

⁶ Utal erre BERECEZKY László is (*A magyar orvosi szakirodalom bibliográfiai feltárása*. A Könyvtáros. 1961. 609—611. l.).

mósnak látszó érv szól ellene. A megfelelő szakágazati kötetet, ill. köteteket az illető tárgy iránt érdeklődő kutatók, szakorvosok a korlátozott példányszám (300) ellenére is megszerezhetik maguknak. A teljes orvostudományi irodalmat felölelő kumulációs kötetek megjelentetésére esetében jelentősen növelni kellene a példányszámot, ugyanakkor ezek beszerzése hatalmas felesleges ballaszthoz juttatná azt, akit az orvostudománynak csak egyik-másik ága érdekel. Ez feltétlenül nagyobb anyagpazarlást és költségtöbbletet eredményezne, mint a jelenlegi módszer alkalmazása során előadódó ismétlések, a határterületi anyag közlését is tekintetbe véve.

Befejezésül néhány szót az egyes kötetek anyagának elrendezéséről. Egyetértünk azzal, hogy a különböző ágak — természetükből következően — egyedi csoportosítást kívánnak, és úgy véljük, az egységes orvosi szakrendszer kialakítása nem a szakágazati bibliográfiák feladata. Igaz azonban az is, hogy a különböző kötetekben egyaránt előforduló azonos szakcsoportok elhelyezése, sorrendje fokozottabb egyöntetűséget kívánna. Csak néhány példát említnék meg: A történeti művek egyes kötetekben a szakcsoportok elején található (a két szülészeti bibliográfiában), némelyikben a második helyre (stomatológia, fül-orr-gégészet), vagy még hátrább kerülnek (szemészet), ha nem szorulnak egyenesen a kötet legvégére (*Magyar orvosi könyvek*...). Az általános tartalmú közlemények, tanulmányúti beszámolók stb. egyes kötetekben egészen elől kaptak helyet (szülészet), másutt csak jóval később következnek (*Magyar orvosi könyvek*..., stomatológia, fül-orr-gégészet, szemészet, orvostörténet). Hasonló ingadozást mutat az életrajzi anyag, a bibliográfiai művek, a tankönyvek és kézikönyvek, az oktatási kérdésekkel foglalkozó anyag, a népszerű közlemények stb. elhelyezése is. A nagy érdeklődéssel várt további kötetekben ezt a mulasztást ki kell — és igen könnyen ki is lehet — javítani.

PÁLVÖLGYI ENDRE

A búzatermesztés magyar szakirodalmá. 1950—1960. (Bibliográfia.) Szerk. TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet. Bp. 1961, Orsz. Mezőgazd. Kvt. és Dokumentációs Központ. IX, 201 l.

A közrebocsátó intézmény hasznos munkát végez, amikor legfontosabb kultúrnövényeink repropetív hungaricairodalmának összeállítására vállalkozik. Ezúttal — a kukorica és burgonya után — a búzatermesztés szakirodalmával ismerkedhetnek meg az érdeklődők.

A 7.717 tétel elrendezése időrendi. Az önálló művek és folyóiratcikkek mellett — és ez nagy erénye a bibliográfiának — nem feledkeznek meg az évkönyvek, kézikönyvek és gyűjteményes művek idevágó részleteinek analitikus feltárájáról sem. Néhány kéziratot munkát (főleg disszertációkat) is közöl, a lelőhely feltüntetésével.

E kitartó nyomozást nem lett volna azonban célszerű napjainkig folytatni: 1900-zal a bibliográfia elveti a teljességre való törekvést és válogat. Századunk hatalmasan megnövekedett betűadatában csak akadályozná a kutatót az újat nem mondó sok alapfokú tankönyv, népszerűsítő (jobbára névtelen) közlemény stb., ezért ezeket kiszűri. A bibliográfia kollektív munka eredménye, ezért magában hordozza szükségszerűen a szubjektív mérlegelés eltérő voltából adódó veszélyeket. (Az Agrártudományi Egyetem nem minden idevonatkozó kiadványa, közleménye került be a bibliográfiába, bár itt szó sem lehet ismeretterjesztő jellegéről.)

A kronologikus elrendezésű címléírásokhoz betűrendes *tárgymutató* készült. Ugyanazt a címléírást több tárgyszónál is megtaláljuk, ha a közlemény tartalma szükségessé teszi.

A feldolgozott időszakos kiadványok jegyzéke 243 címet sorol fel.

A *névmutató* kizárólag a szerzőkre szorítkozik. Az anonim és kriptonim munkákat teljesen mellőzi, s még akkor sem szerepelteti a címrendszónál, ha a szerzőt nem sikerült felderíteni. (Így értelmetlenné válik a címkezdő számjegyek átírása betűkkel a kronologiai részben.) Névváltoztatás esetén csak az új neveket veszi fel a névmutatóba, az eredeti neveket elhanyagolja; pedig kevesen sejtik, hogy UDVAROS, DOHY, VÁGSELYEY, KEMENESY, NAGYPATAKI valaha a DWORÁK, WALLNER, KEMPTNER, REICHENBACH nevet viselték.

Az említett, és még néhány kisebb formai hiba mellett is kitűnően használható bibliográfiát adott a szakemberek kezébe az ÖMGK.

WALLESHAUSEN GYULA

Südosteuropa-Bibliographie. Band II. 1951—1955. Herausgegeben vom Südost-Institut München. Red. Gertrud KRALLERT-SATTLER. I. Teil. Südosteuropa und größere Teilräume. Jugoslawien, Ungarn. München, 1960, R. Oldenbourg. 360 l.

Az annak idején Fritz VALJAVEC által megindított sorozat (előző kötetének ismertetését ld. *Magy. Könyvszle.* 1959. 1. sz. 135—136. l.) újabb kötete sokkal bővebb anyagot közöl, és úgy látszik, alaposabb

és rendszeresebb gyűjtés alapján. Az általános munkákat közlő első rész, amelyet maga a szerkesztő állított össze, 338 címszót közöl, az ugyancsak általa összeállított második rész, amely a jugoszláv anyagot foglalja magában, 3323 tételt sorol fel, a magyar anyag pedig 2089 címszót vesz igénybe. Ezt az utóbbit KIRÁLY Ferenc állította össze.

A szerkesztők számos folyóiratot dolgoztak fel, nemcsak a kelet-európai országokban megjelenő tudományos folyóiratok anyagát, hanem a nyugati országok sajtóanyagát is, valamint a különböző nemzeti bibliográfiákat és egyéb segédeszközöket. Ennek tulajdonítható, hogy a délkelet-európai országok földrajzára, történetére, mai helyzetére, kultúrájára vonatkozólag elég széles anyagot tudtak ebben a kötetben közreadni. A leírások általában jók, pontosak, ha nem is minden esetben (pl. a jugoszláv anyagban a 819. címszóban „dubrovačkog” a helyes „bugarskog” helyett, vagy a magyarban a 2003. címszó), a nem nyugati nyelveken írt anyaghoz német fordítást is közölnek, amely általában pontos, ha nem is minden esetben (ld. pl. a jugoszláv anyagban a 754., 803., 2920. címszók stb.) Egyes munkának a fordításait is jelzik, pl. NIEDERLE horvát nyelvű kiadását. Ha egy munka két nyelven jelent meg, mint ahogy ez a magyar tudományos irodalomban ebben a korszakban már gyakori, vagy felveszik mind a két címet (ld. pl. ált. rész 57–58. sz. HARMATTA János tanulmánya), vagy csak az idegen nyelvűt (ld. pl. uo. 69. sz. LÁSZLÓ Gyula tanulmányát csak angolul), vagy az egyik címnél utalnak arra, hogy más nyelven is megjelent, és közlik a lelőhelyet is (pl. magy. 732. sz.). Könyveken és folyóiratcikkeken kívül felvettek idevágó kéziratoss disszertációkat is, amelyek német vagy amerikai egyetemeken készültek. Magyarázó jegyzeteket csak a legritkább esetben közölnek, olyankor, ha maga a cím nem ad kellő felvilágosítást. Még így is akad téves annotáció (Jug. 2534. sz.). Egy munka általában csak egy helyen fordul elő, de vannak ez alól kivételek is, bár nem következetesen: az általános rész 270. tételszáma szerepel a jugoszláv anyagban 2599. sz. alatt, az ugyanolyan jellegű 271. tétel már nem szerepel a jugoszláv anyagban.

Ilyesfajta apróbb hibákat még lehetne sorolni, de ennyire széles anyaggyűjtésnél megessnek az ilyenek. Nagyobb kifogásaink vannak a beosztás ellen, ahogy azt már a fentebb idézett ismertetésben is kifejtettük. Mert nemcsak egyoldalú történész-szemlélet mondatja velünk, hogy az itt alkalmazott beosztás (általános művek, terület,

lakosság, történelem és politika, nyelv és irodalom, vallás és egyház, állam és jog, gazdaság és társadalom, szellemi és kulturális élet és néprajz) a maga történeti-lenségével megnehezíti a használatot. (Nem is szólva arról, hogy ez a beosztás mennyire polgári, dehát a müncheni Südstad-Institutól igazán nem kérhetünk számon marxista elvű beosztást). Ezekben a nagy szakaszokon belül a szerkesztők az anyagnak megfelelően még kisebb csoportokat emeltek ki vagy tárgyi szempontból, vagy időrendben, esetleg még ezen belül is egyes kérdéseket kiemelve (pl. a magyar történelemben az 1848-i forradalmat.). Ez az elsősorban tárgyi szempontú beosztás azonban ahhoz vezet, hogy KNEZSA István: *A magyar állami és jogi terminológia eredete* c. tanulmánya nem a nyelvtudományhoz került, pedig van ilyen jócskán a magyar anyagban, hanem az állam és jog kategóriájába (magy. 1411. sz.), vagy pedig HADROVICS László tanulmányai a magyar Trója-regény délszláv kapcsolatairól a magyar anyagban belül helyesen a középkori irodalmi résznél kaptak helyet (magy. 1123–1124. sz.), ellenben a jugoszláv részben, minthogy 1918 előtt külön kezeli a szerb, horvát stb. irodalmat, és délszláv irodalmat csak 1918 után ismer, ugyanez a két tanulmány az 1918 utáni irodalomba került (jug. 2124–2125. sz.). I. TÓTH Zoltánnak az erdélyi parasztfelkelésekkel foglalkozó monográfiája éppenséggel nem 1848–49 történetéhez, hanem az előző korszakhoz való (magy. 843. sz.), RÁDAY Pál iratai (magy. 1688. sz.) talán a Ráday Könyvtárral való asszociáció révén kerültek a tudomány- és oktatástörténeti alfejezetbe. NEMES Dezsőnek a munkásmozgalommal foglalkozó tanulmányai hol a politikában, hol pedig a gazdasági-társadalmi részben szerepelnek. A tárgyi felosztásnak az időrend feletti primátusa vezet azután arra, hogy pl. a jugoszláv részben 2839–2842. sz. alatt egymásután következzenek munkák a mai jugoszláviai szövetségi életről, a levirátus és a sztorátus kérdéséről a szerbeknél és horvátoknál (a koraközépkorban), a rámai (ugyancsak koraközépkori) társadalmi és jogi normákról és a jugoszláviai szakszervezeteknek a szocializmusért vívott harcáról. Ez a történelmi hullámvasút azért kissé idegesíti a használót! Persze, ha egyszer elfogadjuk ezt a beosztási alapelvet, akkor már nem lehet sok kifogásunk a kötet mai beosztása ellen, legfeljebb olyanok, mint a fentebb jelzett eset a RÁDAY-iratokkal. Ugyancsak felvethetjük még a következőt: a jugoszláv anyagban számos olyan tanulmány van, amely egykori magyar területet érint,

vagy más magyar vonatkozása van, így hasznos lett volna ezekre a magyar anyagban belül utalni (pl. 860., 901., 948., 1009.). A kötet amúgy is eléggé ritkán él a számokra való utalás lehetőségével. (Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy cél-szerűbb lett volna az egész kötetben keresztül kurrens számozást adni, nem mind a három részt külön számozni, mert így a kötetben belül az utalásban nem léga számot megadni, hanem a részt is meg kell jelölni.)

Az anyaggyűjtés vonatkozásában csak a bizánci alfejezetben van hiányérzetünk. Az, hogy a bogomil mozgalmat feltáró alfejezetből hiányzik pl. D. ANGELOV cikke: *A bogomilok filozófiai nézetei* (Izvesztija na Insztituta za Balgarszka Isztorija, 1951. 3–4. sz. 113–144. l.) vagy B. PRIMOV tanulmánya: *A bogomilok társadalmi- és politikai nézeteinek a kérdéséhez* (Isztoriceszki Pregled, 1955, 11. évf. 1. sz. 32–48. l.), valószínűleg azzal magyarázható, hogy ezek majd a bolgár anyagot közlő 2. félkötetben jelennek meg.

Számos további kisebb következtelenséget sorolhatnánk fel, még a kötet által választott (és szerintünk nem jó) beosztási rendszeren belül is, de nem volna értelme az ilyen hosszas enumerációknak. Befejezésül két alapvető szempontot szeretnénk felvetni az egész kötet értékeléséhez. Az egyik az, hogy a kötet igen részletes bibliográfiát ad a jugoszláv tudományos termésről éppen azokra az évekre, amikor köztudomású okoknál fogva a jugoszláv tudományossággal való kapcsolataink minimálisak voltak. Így ebből a szempontból igen hasznos a mi szakembereink számára. Másrészt olyan korszak mondhatni teljes magyarországi történeti termését öleli fel (kivéve a nem magyar történeti tárgyút, de ez akkoriban még igen kevés), amikor a magyar történet-tudomány (az 1955-ös csztendőt kivéve) nem volt képviselve a nemzetközi történeti bibliográfiában, tehát ezt a hiányt nemzetközi viszonylatban most mégis valamelyest pótolni lehet. És végül — innen tudhatjuk meg azt, hogy mi jelent meg nyugaton Magyarország történetére vonatkozólag ebben az időszakban. Ezeknek a szempontoknak az alapján a kötetet a magyar könyvtárosok és bibliográfusok egyik használható segédkönyvének tekinthetjük.

NIEDERHAUSER EMIL

Historical periodicals. An annotated world list of historical and related serial publications. Ed. Eric H. BOEHM, Lalit ADOLPHUS. Santa Barbara — Munich, 1961, Clio Press. XVIII, 618 l.

Eric H. BOEHM és Lalit ADOLPHUS, az 1953-ban megindított *Historical Abstracts* kiadói, eleget téve a történészek és könyvtárosok kérésének, elkészítették a világ élő történeti folyóiratainak a bibliográfiáját. Munkájuk komoly méretű nemzetközi együttműködés eredménye: összesen 128 országnak kb. 10 ezer folyóiratát gyűjtötték össze, és ennek mintegy felét vették be kötetükbe. Ez természetesen csak úgy sikerülhetett, hogy a gyűjtést egy jól szervezett nemzetközi kollaborációra építették fel, amelyben főleg könyvtárosok, bibliográfusok és történészek vettek részt. Különösen figyelemre méltó, hogy e vállalkozás szocialista és kapitalista országokra egyaránt kiterjedt.

A szerkesztők a kiadvány címében (*Historical periodicals*) szereplő mindkét fogalmat tágabb értelemben fogták fel. A történeti folyóiratok sorába a szakfolyóiratok mellett felvették mindazokat a periodikákat, amelyek ha csak időnként is, de tartalmaznak történeti tárgyú anyagot. A történelemmel és annak segédtudományaival, valamint a helytörténettel foglalkozó folyóiratok mellett figyelmük kiterjedt azokra az általános jellegű lapokra is, amelyek legalább 20%-ban tartalmaznak történeti tárgyú cikkeket. De kibővítették a periodika fogalmát is: a folyóiratokon kívül felvették az évkönyveket és a még ritkábban vagy szabálytalan időközben megjelenő kiadványokat is; kihagyták viszont a bibliográfiákat és az újságokat.

A kötet szerkezete úgy fest, hogy az egyes országok történeti és történelemmel kapcsolatos folyóiratainak a felsorolása országonként történik. Kivételt csak a bibliográfia elején közölt nemzetközi kiadványokkal tettek. A bibliográfia elején egyébként bevezetés, rövidítési jegyzék, a végén pedig mutató található, amely a periodikákat egy betűrendben sorolja fel.

Az egyes folyóiratok bibliográfiai leírásában kétféle módszerrel élnek: a történeti szakfolyóiratokról részletesebb adatokat közölnek, a többieknél azonban megelégednek a legfontosabbak felsorolásával. Az első kategóriában feltüntetik a címet, alcímet (mindkettőt angol nyelvű fordításban is), időszakosságot, valamint az indulás, a legutolsó kötet és a kiadó adatait, majd végül tartalmi jellemzést, esetleges megjegyzéseket és az évi előfizetés árát közlik. A rövidebb leírásban csak a címet, alcímet, időszakosságot, kiadót és az évi előfizetés összegét adják meg.

A kötetben szereplő 128 ország között Magyarország 84 történeti és történeti anyagot is tartalmazó folyóirattal szerepel. Ezeknek gondos összeállítására SZEKERES Margit nevéhez fűződik.

Úgy gondoljuk, hogy e bibliográfia, úgy is, mint egy nemzetközi méretű együttműködés eredménye, de úgy is, mint a történeti kutatásnak és a könyvtári tájékoztatásnak hasznos segédeszköze, értékes szolgálatot tesz majd a nemzetközi tudományos életnek.

KÓKAY GYÖRGY

Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660. Cambridge, Massachusettes, 1961, Harvard University Press. X, 384 l., 8 t.

A szerző — valamikor egy chicagói újság riportere, ma a rochesteri egyetemen az angol irodalom tanára — az angol sajtó korai korszakát a kronológia szigorú egymásutánjában, filológiai alapossggal veszi vizsgálat alá, láthatóan végleges monográfia igényével fellépő művében. A korszak a sajtó egyetemes története szempontjából is döntő jelentőségű, mert Anglia korai hetilapjai más, és a forradalmat megelőző despotikus uralom idején — amikor például majdnem két évtizedig ezek az ún. *Corantos* és *News book*-ok belpolitikával egyáltalán nem foglalkozhattak és rendszerint csak holland forrásuk egyszerű fordításából álltak — viszontagságosabb úton indultak el, mint az európai kontinens legnagyobb részének sajtója. Viszont a polgári forradalom harcai között olyan gyors volt a fejlődés, hogy szinte a hét minden napjára esett egy-egy — hol royalista, hol parlamentpárti — „*Mercurius*” megjelenése. Felvetődik a világon első ízben a polgári sajtószabadság gondolata és — ha hihetünk FRANK gondosan felszínrehozott adatainak — egy bizonyos, eddig nem méltatott kezdeti rovatkozás is kialakul, a más országokban még csak félenken vagy éppen sohasem jelentkező kommentár pedig egyes tehetséges angol szerkesztőknél már a vezércikk alakját ölti fel. Ezek a korai szerkesztők — Marchamont NEDHAM, Gilbert MABBOTT, John DILLINGHAM, Richard COLLINS, Samuel PECKE és mások — FRANKTÓL kapnak először kidomborodó személyes arculatot, az adatok világánál ismerjük meg elszánt küzdelmeiket egymással és a hatalommal szemben; az adatok nyers őszinteségében az önfeláldozás mellett fellépő nyereségvágyat és a politikai (vagy vallási?) meggyőződés változtatását az írói és szerkesztői tehetség kedvezőbb kamatoztatása kedvéért. Mert a polgári újság legkorábbi jelentkezésében sem az az önzetlen vállalkozás, amelynek szeretné mutatni magát: a 250-től 1.000-ig (de néha 3000-ig is) emelkedő példányszámok (FRANK gondos vizsgálattal fordít figyelmet a számokra) már komoly hasznot hoznak, és a hirdetés

— bár természetesen meg sem közelíti a későbbi tőkés sajtó lehetőségeit — szintén jövedelmet jelent.

FRANK érdeme, mint mondtuk, a szigorú filológiai akribia. Míg eddig az angol sajtó kezdetéről egyfelől csak elvult vagy csak részletekre kiterjedő feldolgozások, másfelől igen alapos és részletes, de a nyers adatokon túl nem menő bibliográfiák álltak rendelkezésre (köztük Folke DAHL példamutatóan pontos feldolgozásai), addig FRANK fő forrásai — amellet, hogy a kérdés tudományos irodalmának teljes ismeretét több mint 10 lapos bibliográfiája tanúsítja — maguk a hírlapok. Valamennyit elolvasta, hacsak hozzájuk férhetett. Az anyag óriási mennyiségét a szintén közel tízlapos apróbetűs index mutatja; a bevezetésben meg is említi, hogy az összesen 8 000-re tehető ismert hírlapszám közül 7 500-nál többet olvasott eredetiben vagy mikrofilmen. A tartalom teljes ismeretében mond véleményt pártállásokról, egymáshoz és a kor eseményeihez való viszonyokról. A kor történelmének és irodalomtörténetének kutatói mint sokáig véglegesnek tekinthető forráskritikai művet is fogják tudni használni FRANK könyvét.

A sajtótörténész azonban hiányolni fogja, hogy az előadásban a tárgy megismerését tekintve legfontosabb szempontok, a kissé túlmerev kronológia miatt, nem bontakoznak ki eléggé. Említettük, hogy például felveti és jól megvilágítja a példányszámok kérdését — csak éppen hogy az erre vonatkozó részt az 57. lapon kell megkeresnünk és ott sincs a fejezetben (melynek címe: *Korai újság*) belül kiemelve. Vagy: szerinte a későbbi angolszás sajtó minden témaja megvan már csírájában a XVIII. századi korai angol hetilapokban: politikai és bűnügyi riport, ún. „szines” cikk, sőt a vezércikk is — éppen csak hogy a műfaji fejlődésre, a rovatok feltételezett kialakulására, csak az egyes lapok tartalmát, egymással folytatott polémiáikat, az események visszaadását kutatva mutat rá, mintegy a sorok között. Pedig legalább a vezércikk (editorial) felbukbanását vagy feltételezett prototípusait (pl. 56., 125—126., 157. stb. lapok) jó lett volna részletesebben, fejlődésükben megvizsgálni, hiszen ha a vezércikk korai példái a XVII. századig nyúlnak vissza, czzel az angol sajtótörténetről eddig alkotott képünk is megváltozik, mert ez a politikai cikket nyomaiban először SWIFT *Examiner*-jében, kialakulásában meg éppen csak a XVIII—XIX. század fordulóján keresi.

Szinte primitíven hatnak lépten-nyomon a mai amerikai sajtóval való összehasonlítások.

A befejezésül adott összefoglalásban is feltűntek az ilyen „megállapítások”: „az 1944-ből való napilap nem sokban különbözött az 1644-ből való hetilaptól.” Veszélyezteteti a komolyságot az ilyen hasonlítgatás is: „Walker (a *Perfect Occurrences* c. lap szerkesztője), ha elég hosszú ideig élt volna, eljutott volna a kereszt-rejtvény és a „comic strip” feltalálásáig.” (183. l.) Vagy ez (eredetiben idézzük): „Pecke's semiofficial reports and Smith's editorial breast-beating were remote from the services of the Associated Press and the incisive commentary of a columnist like Walter Lippmann; but given a little time to adjust, Pecke and Smith would probably feel at home in Times Square or on Fleet Street”. (270. l.) Attól tartunk, hogy ezek a kissé erőltetett aktualizálások a nem tudományos érdeklődésű mai átlagolvasónak tett engedmények, — amelyekre pedig az olyan olvasó, aki ezt a nagyszabású könyvet egyáltalán kezébe veszi, bizonyára nem tart igényt. Elfogadhatatlanok véleményünk szerint a fejezeteink is, amelyek ma már szokatlanná vált szemlélettel „gyermekkorra”, „kora ifjúságra”, „fejlődési zavarokra”, „késő ifjúságra”, „érett korra”, „hanyaglás és bukás” szakaszára akarják tagolni az angol sajtó életét, hogy azután meglepetésszerűen a CROMWELL-korszak alatti sajtót illető fejezeteket viszont történelmi terminus („commonwealth” „protectorate”) jellemezze a fejezeteinkben.

Tévedés az a megállapítás, hogy rendkívüli kiadás (Extraordinaire) 1650-ben lett volna először; a párizsi *Gazette* már több mint egy évtizeddel előbb adott ilyeneket.

Mindezek a nagy munka értékéből, módszerességéből, mutatók és függelékek, gazdag jegyzetek által is fokozott használhatóságából semmit sem vonnak le. És konkluziójának megállapításai — London nagy szerepének hangsúlyozása, míg más országokban a sajtó nem vált olyan központosítottá, mint Angliában; az a megállapítás, hogy a „puritán forradalom” sokkal inkább világi volt, mint vallási — helytállóak és teljes mértékben bizonyítottak. Az újságok, a legkorábbi polgári újságok üzleti jellege is, amit ismételtelen tapasztalunk. „A szerkesztők jól tudták: fontosabb kérdés, hogy mennyi a sör ára, mint az, hogy mennyi az üdvösség.” (272. l.)

DEZSÉNYI BÉLA

Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957. Venezia-Roma, 1961, Istituto per la Collaborazione Culturale. 468 l. (Civiltà Veneziana, Saggi 10.)

A legnagyobb élő GOLDONI-kutató, MANGINI professzor hatalmas könyvtárazási munkában gyűjtötte össze a világ minden tájáról az olasz MOLIERE-rel, Carlo GOLDONIVAL foglalkozó könyvek, tanulmányok és cikke adatait. Egyébként az olasz GOLDONI-bibliográfiának szép hagyományai vannak: 1884-ben Milanóban jelent meg az első rendszeres összeállítás: A. G. SPINELLI *Bibliografia goldoniana*-ja, majd Arnaldo DELLA TORRE-nak még több szempontot értékesítő munkája, a *Saggio di una bibliografia delle opere intorno a Carlo Goldoni*-ja 1908-ban Firenzében; ez a gyűjtés az 1793 és 1907 között megjelent anyagot öleli fel. Nicola MANGINI a modern bibliográfia legújabb eredményeit értékesítő művével szervesen illeszkedik DELLA TORRE bibliográfiájához. A könyvészet anyagát három főrésze osztotta: I. a kiadások (teljes, szemelvényes és az egyes műveket tartalmazó), II. a fordítások 29 nemzet, ill. nyelv irodalmából, a többek között bolgár, cseh-szlovák, eszperantó, görög, japán, katalán, kínai, lengyel, lett, orosz, perzsa, román, szerb-horvát és török, végül az olasz betűrendnek megfelelően utolsó helyen a magyar fordításokban megjelent GOLDONI-művek szerepelnek RÉVAY József professzor közvetítésével bekerült adatok alapján. Az egyes nyelveken belül a megjelenés időrendjét követi, míg az egy évben megjelent munkák esetében a fordított címek betűrendjét. A harmadik főrészben *La critica* címmel foglalta össze a tanulmány- és cikkanyagot évenként kiemelve a GOLDONIRA vonatkozó irodalmat. Egy-egy évben belül a szerzők betűrendjében közli a címeket nyelvekre való tekintet nélkül.

A bibliográfia második részében öt magyar adatról ad hírt; ezek a következők: SZINI Gyula *Fogadásné* (1924) (*La Locandiera*) fordítása; *Válogatott vigjátékainak* szép gyűjteménye RÉVAY József és SZABÓ Lőrinc művészi tolmácsolásában 1955-ben *A világirodalom klasszikusainak* szentelt sorozatban (a gyűjteményben hét GOLDONI darab fordítása: a *Két úr szolgája* (*Il servitore di due padroni*), *A kávéház* (*La bottega del caffè*), *Mirandolina* (*La locandiera*), *Bugrisok* (*I rusteghi*), *A chioggiai csetepaté* (*Le baruffe chiozzotte*), *A legyező* (*Il ventaglio*), *A hazug* (*Il bugiardo*)). A hetedik darab Szabó Lőrinc, a többi RÉVAY József fordításában. *A csetepaté* (1957) (*La baruffe chiozzotte*) RÉVAY József fordítása; *Mirandolina* (1957) (*La locandiera*) ugyan-csak RÉVAY fordításában, és végül részleteket közöl a *Nyolc évszázad olasz költésze* (RÓNAI Mihály András fordítása, 1957). A GOLDONIRól szóló irodalmat feltáró harmadik részben hat magyar adat

található: az első MOHÁCSI (a bibliográfiában sajtóhibával Monhacsi) Jenő *La locandiera*-ról szóló cikke a *Budapester Presse*-ben; szerez még RADÓ Antal, F. O. (feloldhatatlan szigla), MÁRFFY Oszkár, PÁLINKÁS László és végül HERCZEG Gyula egy-egy tanulmánnyal, ill. cikkel. — A bibliográfia függeléke: a négy részből álló appendice, amelyben az I. Opere letterarie, II. Opere musicali, III. Opere teatrali, IV. Film c. fejezetek találhatóak. Végül a 24 adatból álló kiegészítés (aggiunte). A már terjedelmével is imponáló kötetet a rövidítések jegyzéke és a 28 féle szempontot figyelemmel kísérő (pl. név, cím, hely, ország, film, rádió-TV stb.) kitűnően tájékoztató analitikus index zárja.

KOZOCSA SÁNDOR

Tolsztoj Emlékkönyv. Szerk. TÓBIÁS Áron. Bp. 1962, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 503 l., 37 t.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új utakat kereső bibliográfusai már nem egyszer lepték meg olvasóikat — és valljuk be: könyvtárosainkat is — a könyvpropaganda új fogásaival, az olvasók látókörét tágító ajánló bibliográfiák, ajánló albumok, pályaképpé gazdagodó személyi bibliográfiák változatos módszereivel. Nyilvánvaló a cél, amelyre törekednek: nem az öncélú bibliográfiára, hanem arra, hogy életszagú dokumentumok, levelek, rajzok, illusztrációk, fotók, megkapó vallomások, ritkaságokká lett könyvek, röpiratok másával, de a bibliográfia felhasználásával is segíteni az elmélyedést egy korszak vagy egy nagy alkotó életének regényébe. A bibliográfia ilyenkor alárendelt szereppel kell, hogy béreje, mégis eleven segítőtárrá szegődik, beszédessé válik. A módszereknek ez a vegyítése természetesen munkaigényes, de az eredmény a dokumentumgyűjtemény, emlékkönyv vagy bibliográfia életének évtizedekre való meghosszabbítása.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár *Tolsztoj Emlékkönyve* maradandó mű lesz, szinte időtlen. A Lev Nyikolájevics TOLSZTOJ életében elmélyedni akaró olvasó, a holnapé és a holnaputánié sem mehet majd el nélküle. Szerkesztője, TÓBIÁS Áron száznál több külföldi és csaknem ugyanennyi magyar író, elsősorban élőket, de holtakat is, ma még alkotó „nagy öregeket” és mai fiatalokat hívott egybe egy téren és időn át érő megbeszélésre ezzel a két témával: mit kaptak TOLSZTOJTól? nagy alkotásai közül melyiknek köszönhetnek legtöbbit? Akad köztük nem egy megkapó vallomás, ezek tán nem szakadtak volna ki

íróikból soha, ha TOLSZTOJ halálának fél-százados emlékünnepe alkalmából könyvtárosaink nem intézik hozzájuk kérdéseiket: pl. COCTEAU-é, MONTERLANT-é, Armand LANOUX-é, O'CASEY-é.

Ha valamennyi nem is olyan kegyetlenül őszinte, mint GORKIJÉ vagy a biblia szavával „megbotránkoztató”, mint SA-ROYAN-é, — felejtethetetlenek.

Az *Emlékkönyv* bevezető része TOLSZTOJ életének eseménynaplója. Ezt követi a bennünket egészen közlelő érdeklő fejezet, — a mű egyharmada — *Tolsztoj Magyarországon*. Ide gyűjtötte a szerkesztő a nagy író magyarországi vonatkozásainak: TOLSZTOJ magyar látogatóinak, a magyar tolsztojánusoknak, köztük MAKOVICZKY Dusánnak, a volt soproni diáknak, TOLSZTOJ bizalmasának és háziorvosának dokumentumait. Itt találjuk RADÓ György bibliográfiáját a *Háború és béke* magyar fordításairól, a bibliográfiát a magyar TOLSZTOJ-kiadásokról, TISZAY Andor beszámolóját TOLSZTOJ műveinek munkásszínpadokon való előadásairól, összeállítását TOLSZTOJ színműveinek magyar előadásairól, NEMESKÜRTY Istvánét a megfilmesített TOLSZTOJ-művekről és egy nemzetközi TOLSZTOJ-filmográfiát. A mű további kétharmada a vallomások gyűjteménye „az élő Tolsztojról”: magyar és külföldi írók írásai harminc nyelvterületről.

A pompás kiállítású művet 37 levélnyi illusztráció díszíti: ezek jegyzékét nélkülözzük a mutatóban.

Időálló forrásmunkát kapott a magyar TOLSZTOJ-irodalom, az egész tolsztoji világot átfogót.

KÓHALMI BÉLA

Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus. Bibliográfia és tanulmány. (Összeáll. PÓRNÉ VÁRADI Irma.) Bp. 1960, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 71 l. (Könyvtárosok kiskönyvtára 2.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nagy hagyományainak továbbélését, a könyvtár múltjának feltárását kívánta szolgálni, amikor a *Könyvtárosok Kiskönyvtára* c. sorozatának második kötetét — SZABÓ Ervin tanulmányainak gyűjteménye után — BRAUN Róbert munkásságának szentelte. A XX. századi magyar könyvtárügy történetének leglényegesebb korszaka, a közművelődési könyvtár megalapozásának, életrehívásának fáradságos, úttörő munkája fűződik SZABÓ Ervin és a köré csoportosuló, őt követő könyvtárosok és tudósok nevéhez. Ezek sorában BRAUN Róbert helye az elsők között van. 1910-ben jegyezték

te el magát a Marosvásárhelyről Budapestre került tanár a könyvtárosi hivatással. A Tanácskörtársaság megdöntése után, a fehérterror idején állásától megfosztották. De bibliográfusi, lexikográfusi munkásságával — közvetve — továbbra is ezt az ügyet szolgálta. Miután a kultúra terjesztésében és a tudományos kutatómunka előmozdításában többé nem nyújthatott segítséget reference-könyvtárosi asztala mellől, lexikonok szerkesztőségében hasznosította szociológusi és könyvtárosi tudását, valamint kiadói könyvjegyzékek összeállításának aprólékos munkáját vállalta magára. Ebből a korszakból — a szociográfiai irodalom művelése mellett — a *Közgazdasági Enciklopédia*, a *Világ- és a Géniusz Lexikonok*, a *Társadalomtudományi Lexikon*, valamint az *Encyclopaedia of the Social Sciences* számos cikke fűződik nevéhez, továbbá ő állította össze, PIKLER Blankával közösen, magyar és angol nyelven a könyvkereskedői forgalomban kapható magyar könyvek jegyzékét (*Általános magyar könyvjegyzék*. Bp. 1925. ua. angolul: *A list of all Hungarian books in trade*).

Bár irodalmi munkásságában a szociográfiai értekezések mellett a könyvtárügyi és könyvészeti munkák száma viszonylag csekély, személye a magyar könyvtárügy, elsősorban a közművelődési könyvtárügy történetében mégis fontos szerepet játszik. Erre a szerepre, az amerikai public library hazai meghonosításáért folytatott munkájára tekint vissza a kortárs szemével KÖHALMI Béla 1937-ben írt emlékezésében, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadványa közöl. A megemlékezés írója maga is aktív harcosa volt ennek az úttörő tevékenységnek, szavaival emberi közelségben mutatja be BRAUN Róbertet, a könyvtárost, kinek munkája „felejthetetlen marad azok számára, akik élvezői lehettek”.

A könyvtáros mellett a szociográfus BRAUN Róbert nem kevésbé jelentős életművét tárja elénk a kis kötet másik tanulmánya TURNÓWSZKY Sándor tollából, amely a tudós halálának 20. évfordulóján, 1957-ben jelent meg első ízben, a *Korunk* hasábjain. Tudományos munkamódszerét, politikai állásfoglalását, kutatási eredményeit elemzi, röviden leszűrve e módszerből és ezen eredményekből mindazt, ami a ma szociográfusa számára követendő példát nyújthat.

A kötet harmadik része BRAUN Róbert irodalmi működésének, szerkesztői tevékenységének, valamint a rá vonatkozó tanulmányoknak, megemlékezéseknek bibliográfiáját regisztrálja időrendben, tárgy- és névmutatóval kiegészítve. Ez a nagy

pontossággal és szakszerűséggel összeállított könyvészet az első vállalkozás BRAUN Róbert életművének bibliográfiai rögzítésére és méltó kiegészítője a kötetnek.

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Heltai Gáspár: Cancionale. azaz históriás énekeskönyv. Kolozsvár 1574. (A kíséző tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta VARJAS Béla.) Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 5.)

A históriásének-gyűjtemény, amely hat korabeli szerző — TEMESVÁRI János, NAGYBÁNCSAI Máttyás, GÖRCSÖNI Ambrus, TEMESVÁRI István, VALKAI András és TINÓDI Sebestyén — 14 történeti énekét tartalmazza, méltán fűződik HELTAI Gáspár nevéhez. Nemcsak azért, mert az ő nyomdájában és ajánlásával jelent meg a könyv, hanem azért is, mert HELTAINAK a *Cancionale* körüli ténykedésére nyugodtan mondhatnók mai szóhasználatnál, hogy „válogatta, sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta és részben átdolgozta”. Így ez a tevékenysége irodalomtörténeti szempontból szinte érdekesebb, mint maguk a *Cancionale* egyes énekei (VARJAS is — helyesen — így látja!), annál is inkább, mivel azok jelentős része a *Cancionale* előtt már megjelent, s 1574 után is újból kiadásra került.

HELTAI maga mondja, hogy „elővettem az históriás énekeket a régi magyar királyokról és azok közül egynyhányat megnyomtattam”, tehát válogatott az előtte levő anyagból. Hogy mennyiből? Nem tudjuk. De nem hiszem, hogy VARJAS megállapítása *így* perdöntő módon igaz lenne: „Heltai, úgy látszik, a magyar történelem kiemelkedőbb szakaszairól, eseményeiről írt minden jelentősebb éneket felvett a *Cancionale*ba.” Én inkább HELTAI vallomását tartom valószínűbbnek, s úgy mondanám, hogy az *általá ismert* jelentősebb énekek javát vette fel gyűjteményébe. VARJAS e megállapításakor nem számolt eléggé sokok eltűnt énekeinkkel egyrészt, s a krónikaszerkesztők igazságmondásával másrészt (melyet tanulmánya más helyén pedig oly szépen elemez).

HELTAIT válogatásában egyébként olyan tiszta koncepció, anyagának rendszerezésében és átdolgozásaiában olyan határozott elvi állásfoglalás vezette (s mind ezeket átszöve olyan üzleti gyakorlat és előrelátás), hogy működése méltán tart igényt érdeklődésünkre.

Az 1560—70-es évek HELTAIJA, jöllehet már igen koros volt, korántsem az a „meg-tört vén ember”, akinek BORBÉLY —

eddig egyetlen — életrajzban festi. Ezekben az években tanít és prédikál, új és új vállalkozásokon töri a fejét: fürdőt épít, sört főzet, papirmalmot építtet, kölesönöket ad a városnak, s nyomdáján egyre új könyveket jelentet meg, jeles hasznót hajtván egyaránt a nemzeti kultúrának és a saját zsebének. Korábbi művei mellett (*Száz fabula* 1566, *Háló* 1570) BONFINI *Mátyás krónikájának* latin és WERBŐCZI *Hásmaskönyvének* latin és magyar nyelvű kiadásával készíti elő az olvasókat élete nagy műve, a *Magyar krónika* fogadására. Ebbe a tervszerű folyamatba tartozik a *Cancionale* is.

HELTAI koncepciója — s ez új kiadványában nemcsak a BÁTHORI-féle cenzura-rendelet miatt jutott kifejezésre — a törökellenesség volt. Jól tükröződik ez a *Cancionale* (s később a *Magyar krónika*) HUNYADI-centrikus szerkesztésén. Katolikus vagy lutheránus, kálvinista vagy unitárius: ekkor egyaránt egyetértenek a HUNYADI-ház dicsőséges voltában, HELTAI pedig, aki egyes kutatók szerint maga biztatta GÖRCSONIT a *Mátyás-ének* megírására, és NAGYBÁNCSAI *Hunyadi-históriájának* egész első énekét elhagyva, a saját énekét tette helyére, már a HUNYADI szájhagyomány gyűjtőjeként és tudatos terjesztőjeként áll előttünk. *Magyar krónikájában* meg is említi, hogy „azoktól hallottam, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyadi Jánost és sok ütközetekben forgottanak véle”. S ha a művészi kivitel szempontjából igazat is adhatunk SZILÁDY Áronnak, aki a „nagy ferdítő” HELTAI — NAGYBÁNCSAI énekébe betoldott — 44 versszakáról azt mondja, hogy „e strófák... minden kornak hirdetik Heltai vakmerőségét, mellyel magyar versírára adta magát”, — NAGYBÁNCSAI elrontott, átfírt és kihagyott verssoraiért kárpótol az a népmesékre emlékeztető bájos monda, melyet HELTAI ZSIGMOND császár és „az Morszinai szép asszon” kapcsolatáról s a kis JANCULA gyermekségéről élénk ád. Egyéb, hosszabb-rövidebb betoldása (főleg a felekezeti hovatartozásáról nem nyilatkozó TINÓDI műveiben) a cenzura-rendeletre fittyet hányó protestáns szellemű reflexió a magyar és világtörténelem egyes kérdéseire.

VARJAS Béla szép kísérő tanulmányában hitelt érdemlően bizonyítja, miként próbált HELTAI a *Cancionaléval* — a debreceni KOMLÓS-nyomda példáját felhasználva — két legyet ütni egy csapásra. Egyrészt öt külön ívszámozással szedett, külön címlapokkal ellátott kiadványát ponyvaként is piacra dobhatta, másrészt sikerült egy gyűjteményes kötetben harcosan törökellenes antológiát összeállítania.

Jó üzletemberhez méltóan, mindenképpen arra törekedett, hogy új kötetébe mindent felvegyen, amivel annak soványka díszét emelhetné, s amit régebbi kiadványaiból használhatónak vélt. Nem véletlen, hogy a TINÓDI *Cronica* záródíszét és kottáit nyomta újra (megkopottan és egy helyen megkeverve), de ügyes üzleti érzékét bizonyítja, hogy a TINÓDI emblémát is fel tudta használni: TEMESVÁRI István és TINÓDI SEBESTYÉN művei közé helyezte, s most a benne olvasható „S.T.” betűk egyaránt jelenthettek STEPHANUS TEMESVÁRIT és SEBASTIANUS TINÓDIT.

A tanulmány egyebekben is nagy anyagismeretre támaszkodó, alapos munka. Feldolgozza a magyar törtérsénekek-költészet történeti és elvi kérdéseit, sort kerítve a műfaji elnevezések terén uralkodó következetlenség korrigálására is (9. l.). Bár itt — úgy érezzük — nem eléggé megalapozott a vallásos históriák kiiktatása a túlszummás kategorizálásból, illetve azok egyszerű beolvasztása a *krónikás énekek* alcsoportba, tárgyukra utaló minden külön jelzés nélkül, hiszen pár lappal hátrébb VARJAS maga is írja, hogy „ezek a vallásos históriák alkotják a históriás énekirodalom első két évtizede termésének túlnyomó többségét” (16. l.).

És nem tudom, igazságtalanság lenne-e számonkérni a *Cancionalé*-t kísérő tanulmánytól HELTAINAK — legalábbis a mű megjelenésének időszakára korlátozott — életrajzi adatait és a *Cancionalé*-ban szerepelt 6 szerző (egy szűkszavú lexikális jegyzeten túlmenő) ismertetését?

A kiadás nyomdai része az Akadémiai Kiadó művészi alaposságú munkáját dicséri, VÉGH FERENC

Dudek, Louis: Literature and the press. Toronto, 1961. 238 l.

DUDEK XIX. századi súlypontozással a XV. század végétől napjainkig kutatja az angol gazdasági élet, technikatörténet és irodalom kapcsolatait. Ha indokolatlanul keveset is szól az olvasóközönségről s a sajtónak az irodalmi műfajokra, formákra gyakorolt hatásáról, mégis DUDEK „szókimondó” polgári radikalizmusa bátran rámutat a viktoriánus kor ellentmondásaira és hibáira. Ha megelégszik is azzal, hogy önálló kutatás helyett, a rendelkezésre álló kiadványok alapján dolgozzék, mégis érdekes kísérletről van szó, mert művének konklúziójában egy pillanatilag sem titkolja a polgári sajtó és — irodalom gyógyíthatatlan krízisét. A sajtó és az irodalom kommerciális jellege mellett a XX. században már nincs igazi kibonta-

kozási lehetőség az igényesebb írók számára.

DUDEK úttörő jellegű kísérlete a XV. század végétől kezdve minden lényeges adatot összeszed. Kompozíciójának biztonságát, tételeinek világosságát azonban meggyengíti adathalmazának gazdagsága. Így az olvasónak kell ugyanis a lényegeset kihalászni.

Mi DUDEK munkájának a summája? Ha GUTENBERG találmánya a XVIII—XIX. század fordulójának nyomdászati újításaiig lehetetlenné is tette a napisajtó jelentősebb kialakulását, az angliai fejlődés messze megelőzte a kontinentálist. Az irodalomban 1600 táján megtörik a vallásos irodalom hegemoniája, s az angol polgári forradalom évtizedében kialakul a modern világnézeti és pártisajtó. A XVII. század végére az irodalom kenyérkeresetté lesz. Míg MILTON csak 10 fontot kapott az *Elvesztett Paradicsom*ért, addig a század utolsó évtizedében az ellenzékbe szorult, katolizált „poeta laureatus” DRYDEN már jól megélt klasszikus fordításából. Ha a XVIII. század elején DEFOENAK, vagy RICHARDSONNAK erősen hányatott is az életútja, mégis meg tudnak élni az irodalomból. S a század derekán FIELDING, majd a jóval jelentéktlenebb ifjabb WALPOLE és Mrs. RADCLIFFE már megteremtik a „best-sellert”.

A XVIII. században még viszonylag jelentéktelen példányszámú sajtó a francia polgári forradalom és a napoleoni háborúk idején megsokszorozza példányszámát. (1700-ban évi 2,4 millió, 1800-ban 24 millió példány.) A technikai újítások révén, a bélyegtörvény gazdasági és politikai korlátai közt is a XIX. században a sajtó messzire megelőzi a szépirodalmi művek közönségformáló szerepét. A XIX. század első harmadában viszonylag magas szintű szépirodalmi periodikák: az *Edinburgh Review* és a *Quarterly* a jómódú középosz-

tály ízlésére döntő hatással vannak. 1836 után azonban nem versenyezhetnek a népszerűsítő jellegű magazinokkal. CARLYLE bírálatát sokban magáévá téve, DUDEK ennek a fejlődésnek sajnos csak az árnyoldalait látja. S nem veszi eléggé figyelembe hogy DICKENS és THACKERAY megélhetésükért, a kiadó és a közönség kegyeiért versenyezve is jelentős műveket teremtettek vázlaikkal, elbeszéléseikkel, folytatásos regényeikkel. S ha DUDEK szerint DICKENS a best-seller, THACKERAY pedig a kompromisszum kedvéért lemondtak is a „magas irodalom” igényéről, nekünk már nehéz lenne őket ezért elítélni. Hiszen éppen az bizonyítja művészi és emberi nagyságukat, hogy életük utolsó korszakában kiábrándultan és megcsömörölvén nagyon is tisztában voltak kompromisszumuk tehertételével. De bármilyen tragikus is volt Angliában DICKENS, THACKERAY útja, mégis a *Pickwick-klub* és THACKERAY folytatásos regényei váltották ki az angol sajtó 1880-nal kezdődő végső fellendülése óta a nagyközönség igényét a könyvek iránt.

Ha CARLYLE és társai bírálata helytálló is volt a kapitalista korra, konzervatívizmusukban már nem vették észre, hogy a kapitalista sajtó üzletszerűsége, önzése, konzervatív tendenciái mellett is lépésről-lépésre kialakult a nagy példányszámú sajtón keresztül az irodalmi élet demokratizálódása. Amit a magas igényű szépirodalmi és kulturális folyóiratok nem tudtak elérni, azt a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve megvalósította a „sárga sajtó”. Hatalmas tömegeket olvasóvá nevelt.

De a sajtó, a művelődés, az irodalom eddigi formációi elérve tetőpontjukat az angol sajtóban és irodalomban, nem utópiák és illúziók, hanem új gazdasági, társadalmi és művelődési formációk jelenthetik csak a kibontakozást a következő nemzedékekben.

SZALAY GYÖRGY

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. V. 29. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 10,5 (A/5) ív

62.55462. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Rózsa György</i> : The Documentation of Science Organization as an Emerging New Branch of Scientific Information — Tudományos szervezési dokumentáció — a tudományos tájékoztatás kialakuló új ága	265
<i>Fügedi Péterné</i> : A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései — Present Time Problems of the Current Hungarian National Bibliography	278
<i>Holl Béla</i> : Die erste Ausgabe der <i>Katēggoris</i> Valentin Wagners (Kronstadt, 1544) — Wagner Bálint <i>Katēggoris</i> -ének első kiadása (Brassó, 1544)	293
<i>Péter Zoltán</i> : A jubiláló Ráday-Könyvtár — Das Jubileum der Budapester Ráday-Bibliothek	303

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Ferenczy Endre</i> : A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján	317
<i>Tombor Tibor</i> : Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez	322
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Ismeretlen kézirat Magyarországtérkép	324
<i>Biró Ferenc</i> : Péczeli József könyvtáráról	326
<i>Iványi Sándor</i> : Neovidensis és Regnum Mortuorum	333
<i>Donáth Regina</i> : Egressy Gábor fizika-könyve	334
<i>Vértes György</i> : Gaál Gábor három levele	337
<i>MGy.</i> Vers-perek Horthy-Magyarországon (Komját Aladár: Megindul a föld) ...	339
<i>Bohatcová, Mirjam</i> : Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte	341

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Sélyom Jenő</i> : Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez	349
<i>Bán Imre</i> : Erasmus Julius-dialógusa a magyar irodalomban	353

FIGYELŐ

<i>Rózsa György</i> : Gondolatok a Lenin-Könyvtár centenáris évfordulóján	355
<i>Mihajlov, A. I.</i> : A műszaki haladás és a tudományos tájékoztatás feladatai ...	356

HÍREK 100 éves a Lenin Könyvtár (<i>Sándi Erzsébet</i>) — A Ráday-Könyvtár jubileumi kiállítása (<i>Tóth András</i>) — Nemzetközi sajtómúzeum Hágában (<i>D. B.</i>) — Az „Universal-Bibliothek” jubileuma (<i>D. B.</i>) — 100 éves az Egyesült Államok Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtára — Nemzetközi kiadványcsere az ázsiai és afrikai országokkal — Bulgária, Algéria és Portugália bibliográfiai tevékenységéről — Megjelent az Unesco kiadványainak teljes katalógusa (<i>Gombocz István</i>) — Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács — A mainzi Gutenberg-Múzeum új otthonának megnyitása (<i>Soltész Zoltánné</i>) — A lipcsei Városi Könyvtár ritkaságainak átadása — Fényképgyűjtemény a XIX. századból — Régi fóliánsok preparálása — Ismeretlen kéziratok (<i>N</i>)	360
---	-----

SZEMLE

Szűtin, Ivan Dimitrevics: Zsizn' dlja knigi (Ism. <i>Dobó István</i>)	366
Legyetek éberek! (Ism. <i>M. Gy.</i>)	367
Tanulmányok a magyar—orsz irodalmi kapcsolatok köréből (Ism <i>Ardó Mária</i>)	367
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (Ism <i>Rejtő István</i>) ..	369
Magyarok és a Risorgimento (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	371
Polzovicis Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természet-tudományok területén (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	372
Új orvostudományi bibliográfiáink (Ism. <i>Pávölgyi Endre</i>)	374
A búzatermesztés magyar szakirodalma 1550—1960 (Ism. <i>Walleshausen Gyula</i>) ..	376
Südosteuroopa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	376
Historical periodicals (Ism. <i>Kókay György</i>)	378
Frank, Joseph: The beginnings of the english newspaper 1620—1660 (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	379
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957. (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>) ...	380
Tolsztoj emlékkönyv (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	381
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (Ism. <i>Ferenczyné Wendeln Lidia</i>) ...	381
Heltai Gáspár: Concionale (Ism. <i>Végh Ferenc</i>)	382
Dudek, Louis: Literature and the press (Ism. <i>Szalay György</i>)	383

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre: 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>Gy. Rózsa</i> : Documentation concernant l'organisation de la science — une nouvelle branche de l'information scientifique (Texte entier en anglais)	265
<i>J. Fügedi</i> : Questions actuelles de la bibliographie nationale hongroise courante (Avec résumé en anglais)	278
<i>B. Holl</i> : La première édition de la <i>Katéchisus</i> de Valentin Wagner (Brassó, 1544) (Texte entier en allemand)	293
<i>Z. Péter</i> : La jubilé de la Bibliothèque Ráday de Budapest (Avec résumé en allemand)	303

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Ferenczy</i> : Le 60 ^e anniversaire de la découverte du manuscrit <i>Hammurapi</i> ...	317
<i>T. Tombor</i> : Contributions à l'histoire des bibliothèques ambulantes en Hongrie	322
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Une carte géographique manuscrite inconnue de la Hongrie ...	324
<i>F. Biró</i> : La bibliothèque de József Péczeli, écrivain hongrois du XVIII ^e siècle	326
<i>S. Iványi</i> : Neovidensis et Regnum Mortuorum	333
<i>R. Donáth</i> : Le manuel de physique de Gábor Egressy	334
<i>Gy. Vértes</i> : Trois lettres de Gábor Gaál	337
<i>Mgy</i> : Procès contre des poètes en Hongrie sous le régime de l'amiral Horthy (Aladár Komját: <i>Megindul a föld</i>)	339
<i>M. Boháčová</i> : Les questions de l'histoire de l'imprimerie tchèque (Texte entier en allemand)	341

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>J. Solyom</i> : Nouvelle donnée historique sur l'imprimerie Hoffgreff	349
<i>I. Bán</i> : Le dialogue d'Erasmus contre le pape Jules II. dans la littérature hongroise	353

CHRONIQUE

<i>Gy. Rózsa</i> : Pensées à l'occasion du centenaire de la Bibliothèque Lénine à Moscou	355
<i>A. I. Mikhaïlov</i> : Le progrès technique et les tâches de l'information scientifique	356

NOUVELLES	360
-----------------	-----

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Sutin, Ivan Dimitrevitch: <i>Zhish dlya knigi</i> (<i>I. Dobó</i>)	366
Legyetek éberek! (<i>M. Gy.</i>)	367
Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből (<i>M. Ardó</i>)	367
Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből (<i>I. Rejtő</i>)	369
Magyarok és a Risorgimento (<i>F. Hernády</i>)	371
Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természet-tudományok területén (<i>T. Tombor</i>)	372
Nouvelles bibliographies médicales en Hongrie (<i>E. Pálvölgyi</i>)	374
A búzatermesztés magyar szakirodalmi 1550—1960 (<i>Gy. Wallerhausen</i>)	376
Südosteuropa-Bibliographie (<i>E. Niederhauser</i>)	376
Historical periodicals (<i>Gy. Kókay</i>)	378
Frank, Joseph: The beginnings of the English newspaper 1620—1660 (<i>B. Dezsényi</i>)	379
Mangini, Nicola: Bibliografia goldoniana 1908—1957 (<i>S. Kozocsa</i>)	380
Tolsztoj emlékkönyv (<i>B. Kóhalmi</i>)	381
Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus (<i>L. Ferenczy—Wendelin</i>)	381
Heltai Gáspár: Cancionale (<i>F. Végh</i>)	382
Dudek, Louis: Literature and the press (<i>Gy. Szalai</i>)	383

